

KLEIO

Uitgave van de VGN
Jaargang 63
December 2022

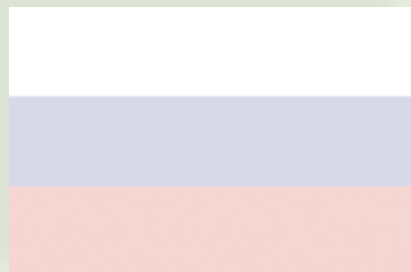
Voor docenten geschiedenis en staatsinrichting

- Wie waren de eerste Russen, **de Slaven of de Vikingen?**
- **Historische vredesprocessen** bieden inzicht in het heden
- Het gevaarlijke leven van Stalins **alpinisten**

De woelige geschiedenis van
Rusland

KLEIO

4 Varjagen en Roes

Noormannen aan de wieg van het Russische Rijk

12 Stalin: genie of massamoordenaar?

Hoe geschiedenis verandert

16 Baba Jaga, de heks in de vijzel

De oorsprong van een angstaanjagend personage

24 Veelzijdig Rusland

Vijf momenten in de geschiedenis van de Russen

28 Praten over Poetin

Podcasts over de oorlog in Oekraïne

30 Hoe maak je vrede?

Macht en samenwerking in de internationale politiek

42 Stalins alpinisten

De verheerlijking en vervolging van de gebroeders Abalakov

46 Man van staal valt van zijn voetstuk

De herbegraving van Stalin in 1961

66 Het scheelde maar weinig

Geen Russische dwangarbeiders in de Nederlandse mijnen

20 Leer de persoon achter je leerling kennen

Dennis Boor besloot in Japan om het onderwijs in te gaan

50 De Ku Klux Klan en de Amerikaanse vrouwenrechten

Een profielwerkstuk over de vergelijking tussen vrouwenbewegingen

54 Lees eerst even dit

Leesmotivatie bevorderen in de geschiedenisles

72 Atlas of European Values

Burgerschapsvorming vanuit een Europees en mondiaal perspectief

Beste lezer,

W e staan aan het einde van een historisch en bewogen jaar. Niet alleen ondervonden we de naweeën van een pandemie, we zitten in een energiecrisis en we waren getuige van een veelbesproken wereldkampioenschap voetbal in Qatar. Toch zal één historische ontwikkeling straks de jaaroverzichten domineren: de Russisch-Oekraïense oorlog. Een conflict dat sinds februari de gemoederen bezighoudt, ook in de klas.

‘Vanuit historisch oogpunt is de oorlog tussen de twee buurlanden in het oosten van Europa interessant’

Vanuit historisch oogpunt is de oorlog tussen de twee buurlanden in het oosten van Europa interessant. Russische claims op grondgebied zijn gestoeld op een bepaalde historische context, iets wat we in eerdere grotere internationale conflicten ook zagen. In deze *Kleio* ontrafelen we een aantal historische gebeurtenissen uit de rijke geschiedenis van het land in kwestie. In het openingsartikel wordt de oorsprong van het Russische grondgebied verkend. Heeft het vroegmiddeleeuwse volk ‘Roes’ zijn wortels in Scandinavië? In een oriëntatie op de roemrijke geschiedenis van het Russische volk mag ook de ‘grootste Rus aller tijden’ niet ontbreken. In een aantal artikelen komt Jozef Stalin voor het voetlicht en wordt beschreven hoe zijn positie ten opzichte van het volk én in de geschiedenis aan

verandering onderhevig is. Uiteraard spelen in deze artikelen propaganda en censuur een grote rol.

Graag wil ik u nog wijzen op twee artikelen bij de meest recente Russische geschiedenis: de oorlog met Oekraïne. In ‘Hoe maak je vrede?’ wordt de oorlog op een andere manier bekeken, namelijk hoe je weer van een conflict afkomt. In een historische reflectie op geslaagde en mislukte vredesopgaven kijkt Frans Groot hoe er om wordt gegaan met machtspolitieke reflexen na het uitbreken van een oorlog. Lisa Oskamp zet de belangrijkste podcasts over het conflict op een rijtje. Zo kunt u naast lezen over de Russische geschiedenis ook luisteren in voorbereiding op de jaaroverzichten. Ik wens u veel goeds in het nieuwe jaar en hopelijk komt er spoedig vrede in het oosten.

Ik wens u veel le(e)splezier,

Daan van Leeuwen is hoofdredacteur van *Kleio*.

- 9 Boeken 1
- 10 Sandra Langereis... en de geschiedenis
- 19 Boeken 2
- 23 In de klas: Wie is het?
- 37 VGNcongres: Klimaat in de klas
- 48 In de klas: From Russia with love
- 63 VGNnieuws: Vmbo-commissie
- 64 Recensies
- 71 Column: Jelte Posthumus | Colofon
- 74 Kleiokrant

Cover: *Het Rode Plein in Moskou*. Foto: Achraf Nekker/Unsplash.

Varjagen en Roes

Noormannen aan de wieg van het Russische Rijk

Met de huidige verstoorde verhouding tussen Rusland en Oekraïne ligt de rol van Kiev (of Kyiv) als de geboorteplaats van een rijk dat zou uitgroeien tot het Russische Rijk politiek gevoelig. Wel delen Russische en Oekraïense nationalistinnen het standpunt dat dit rijk door de Slaven gesticht is. Daarmee staan ze lijnrecht tegenover de zienswijze van met name Zweedse onderzoekers die stellen dat de basis van Rusland door de Noormannen gelegd werd.

Luit van der Tuuk is zelfstandig onderzoeker, publicist en conservator van Museum Dorestad. Hij is gespecialiseerd in de vroegmiddeleeuwse geschiedenis van Noordwest-Europa.

Halverwege de achtste eeuw voeren Noormannen, voornamelijk Zweedse kooplieden, met hun schepen over de Oostzee naar de Baltische kusten. Via rivieren en meren trokken zij verder landinwaarts naar het oosten. Daar vergaarden deze avonturiers door handel met de Oost-Slavische en Fins-Oegrische bevolking pelzen, slaven, was en honing. Soms eisten deze Varjagen, zoals ze door de plaatselijke bevolking genoemd werden, ook tribuut die in de vorm van pelzen moest worden opgebracht. Hun naam is afgeleid van het Oudnoordse *væringi* dat te vergelijken is met het Nederlandse 'vazal', iemand die trouw is aan een heer.

'Al snel werd de voornamelijk Oost-Slavische bevolking overheerst door de Zweedse nieuwkomers, die Roes genoemd werden'

Zij vestigden zich langs de Volchov, de rivier die het Ladogameer (bij Sint-Petersburg) met het zuidelijker gelegen Ilmenmeer verbindt. Vandaar konden zij via een route, die grotendeels bevaarbaar was en voornamelijk de Dnjepr volgde, de Zwarte Zee bereiken. Dit traject kende vele obstakels, want onderweg kregen de Noormannen te maken met een vijandige bevolking en moesten ze allerlei natuurlijke hindernissen trotseren. Vooral de hoge kliffen stroomafwaarts in de Dnjepr waren berucht. Tussen die steile rotsen kwamen zij negen verraderlijke watervallen en stroomversnellingen tegen met namen als 'de steile' of 'de lawaaiige'.

Op zulke plaatsen moest de bemanning de boten verlaten en die voorzichtig langs de hindernissen voortslepen. Een enkele keer moesten de vaartuigen zelfs over land getrokken worden. Als zij eenmaal de monding van de Dnjepr bereikt hadden, konden de verre reizigers een oversteek naar de zuidelijke kusten van de Zwarte Zee maken, waar zij belangrijke afzetgebieden voor hun handelswaar vonden.

Een oostelijke route leidde over de Wolga naar de Kaspische Zee die aan de zuidzijde grensde aan

het kalifaat van de Abbasiden, dat de Noormannen *Serkland* noemden. Er ontstond een levendig handelsverkeer met de islamitische wereld, waar de handelaren hun pelzen en slaven ruilden tegen zijde, kruiden en zilver. Dat zilver verkregen ze in de vorm van Arabische *dirhams*, waarvan er duizenden in de Zweedse bodem zijn teruggevonden. De handel met het kalifaat leverde niet alleen producten uit het Nabije Oosten, maar ook exotische zaken die uit verre oorden in Oost-Azië waren aangevoerd.

Roeiers

Langs deze handelsroutes stichtten de Zweedse pioniers handelsposten in bestaande Slavische nederzettingen, waarvan archeologische sporen zijn teruggevonden in delen van het tegenwoordige

Bronzen Boeddhabeeldje uit India, gevonden in een Zweedse handelsnederzetting op het eiland Helgö, 20 kilometer ten westen van Stockholm. Foto: The Swedish History Museum.

Landen en plaatsen genoemd in dit artikel. Kaartje door Luit van der Tuuk.

dige Belarus (Wit-Rusland), de Baltische staten, Oekraïne en (Europees) Rusland.

De belangrijkste handelsplaatsen waren *Aldeig-juborg* (tegenwoordig Staraja Ladoga) bij het Ladogameer, waarvan de vroegste als Scandinavisch bestempelde vondsten halverwege de achtste eeuw dateren, en het honderd jaar jongere *Holmgard*, net buiten het huidige Veliky Novgorod dat 200 kilometer zuidelijker lag. In de laatstgenoemde plaats zijn bij archeologische opgravingen duizenden vondsten en vele complete huisplattegronden aan het licht gekomen.

Al snel werd de voornamelijk Oost-Slavische bevolking in deze nederzettingen overheerst door de nieuwkomers die, afgeleid van de Oudnoordse naam *roþz* voor roeier, *Roes* (of *Rus*) genoemd werden. De naam van dit Zweedse volk dat zich door roeiers voortbewogen schepen typeerde, zou op den duur overgaan op die van het land Rusland.

Volgens een Frankische kroniek had keizer Lodewijk de Vrome in 839 gezanten van de Roes ontvangen die 'bij nader onderzoek' tot het Zweedse volk bleken te behoren. Ook de Italiaanse aristocraat Liudprand van Cremona, die in de tiende eeuw diplomatieke reizen naar het oosten maakte, vermeldde de Roes, 'die wij ook wel Noormannen noemen', maar hij bracht hun naam in verband met hun uiterlijk.

We kunnen het begrip 'Roes', net als 'Noormannen', zien als een etnische aanduiding voor een

bevolking die wij nu als Scandinaviërs zouden kwalificeren. 'Varjagen' ligt meer in het verlengde van de vrijbuiters en plundersaars die tegenwoordig 'Vikingen' genoemd worden.

Ook al oefenden de Zweedse nieuwkomers macht uit waarmee ze de oorspronkelijke bevolking domineerden, ze hebben de Slaven en hun cultuur beslist niet verdrongen. Eerder ontstond er een gemengde levenswijze waarin de Roes assimileerden. Het specifiek toeschrijven van archeologische vondsten aan een van de etnische groepen is dan ook een hachelijke zaak.

Zweedse runenstenen

Zowel de autochtone Slavische bevolking als de Noormannen kenden geen schriftelijke cultuur. De enige uitzondering vormen runenstenen, waarop enkele teksten verwijzen naar de avonturiers die naar het oosten waren getrokken. De beroemdste van hen was Ingvar 'de verre reiziger', die we op maar liefst 26 Zweedse runenstenen tegenkomen. Hij trok met zijn mannen via de Wolga en de Kaspische Zee naar het islamitische *Serkland*, waar het grootste deel van hen, inclusief Ingvar, tijdens gevechten sneuvelde of door ziekte bezweek. Slechts één van de vele schepen waarmee zij waren vertrokken, keerde na zes jaar weer naar Zweden terug.

Afgezien van deze korte teksten in runen zijn er enkele Noordse saga's overgeleverd die meer details prijsgeven, maar pas laat op schrift gesteld ►

Boven: Runenstein in de westelijke muur van de domkerk van Strängnäs ter nagedachtenis van mannen die met Ingvar 'de verre reiziger' naar Serkland waren getrokken, waar zij om het leven waren gekomen. Op de tweede regel staat in runenschrift Ingvar (IKVARI) en Serkland (SIRK.LA...). Foto: Luit van der Tuuk.
Onder: De Varjagengarde afgebeeld in een handschrift uit de twaalfde eeuw van de kroniek *Synopsis Historion* van de Byzantijnse geschiedschrijver Johannes Skylitzes.

werden en dan ook nog vaak geromantiseerd zijn. In een van die verhalen komen we de belevenissen van diezelfde Ingvar tegen die met zijn mannen naar het gebied van de Roes en vervolgens naar het onbekende oostelijke land *Austriki* trok. In een prachtige stad van wit marmer met een voortreffelijke bevolking ontmoetten zij de schone koningin Silkisif die hen uitnodigde te overwinteren in de stad, die de sfeer oproept van de verhalen van Duizend-en-een-nacht.

Naast deze schaarse Scandinavische bronnen komen de vroegste schriftelijke getuigenissen vooral uit de islamitische wereld. Arabische en Perzische handelaren, gezanten en ontdekkingsreizigers trokken naar het noorden en maakten verslagen van hun reizen. Hun getuigenissen werden verzameld in tal van geografische werken die in de bibliotheken van belangrijke steden als Bagdad en Damascus bewaard werden.

Rond 870 schreef de Perzische geograaf Abdoel ibn Khordadbeh dat de Roes naar de Kaspische Zee voeren om vervolgens naar Jurjan (Gorgan in het huidige Iran) op de zuidelijke oever over

te steken. Vandaar reisden ze soms met kamelen helemaal naar Bagdad, waar zij hun handelswaar – volgens Ibn Khordadbeh waren dat pelzen en zwaarden – aan de islamitische elite sleten. Het sabelbont en de pelzen van hermelijnen, marters, wezels en bevers waren van hoge kwaliteit en daardoor geliefd bij de rijke afnemers in het Midden-Oosten.

Kort na 900 karakteriseerde de in Bagdad geboren ontdekkingsreiziger Ahmad ibn Roestah in het reisverslag van een tocht die hij naar het noorden maakte de Roes met hun smetteloze mantels, pofbroeken en gouden armbanden als goed gebouwde en moedige, maar wel hebzuchtige lieden. Hij beschreef hoe de Roes de lokale Slavische bevolking aan zich hadden onderworpen: 'Zij voeren de bevolking weg om voor hen te werken en verkopen hen als slaven. Zij hebben zelf geen landerijen, maar leven van wat zij van de akkers van de Slaven nemen.'

Het Byzantijnse Rijk

In de loop van de negende eeuw bereikten de Noormannen *Grikkland* (Griekenland), zoals zij het Byzantijnse Rijk noemden. Nadat het West-Romeinse Rijk in de vijfde eeuw ten onder was gegaan, zou het oostelijke deel van het rijk met een overwegend Grieks sprekende bevolking nog duizend jaar als Byzantium blijven voortbestaan. In 860 ondernamen stoutmoedige Varjagen een aanval op de hoofdstad Constantinopel, het huidige Istanboel en de grootste stad van het vroegmiddeleeuwse Europa. Ze zaaiden dood en verderf in de wijde omgeving, maar konden de zwaar versterkte stad die zij *Miklagarðr* (grote stad) noemden, niet veroveren. Ze konden er wel handelsrechten verwerven, waarbij vooral de handel in zijde een belangrijke rol speelde.

Hun rechten werden in een verdrag vastgelegd dat tot in details was uitgewerkt. De bevoegdheden die zij genoten, kunnen zonder meer generieus genoemd worden. De kooplieden die Constantinopel bezochten, kregen een verblijfplaats buiten de stadswallen toegewezen, waar het hun niet ontbrak aan voldoende levensmiddelen en andere benodigdheden. Wel konden zij de stad zelf alleen maar met Byzantijnse begeleiders betreden.

Al snel vonden de Varjagen hier een belangrijke afzetmarkt voor hun koopwaar. Bovendien traden sommigen als huurling in dienst bij de keizerlijke garde. Vanaf de late negende eeuw stonden zij de Byzantijnse keizer militair bij en traden ze op als zijn persoonlijke lijfwacht. In de ogen van de Byzantijnen vochten zij zonder vrees en leken niet om hun verwondingen te malen.

In de tiende eeuw werd deze lijfwacht omgevormd tot een officiële Varjagengarde. In de ogen van de verfijnde hovelingen waren zij ongecivileerde barbaren, maar zij stonden erom bekend altijd hun woord te houden, want de veiligheid van de keizer was hun heilig. Zij gaven zelfs hun leven voor hem, zoals blijkt uit Zweedse runenstenen, waarop gevallen Varjagen worden herdacht. Het vroegste voorbeeld daarvan is een steen die uit de negende eeuw dateert en oorspronkelijk in Kälvesten (Östergötland) stond. Daarop wordt Eyvindr herdacht, die in het oosten was gesneuveld.

Die spreekwoordelijke trouw legde de Varjagen geen windeieren, want ze werden vorstelijk voor

hun loyaliteit beloond. Velen keerden dan ook rijk naar het noorden terug, zoals we in verschillende Noordse saga's kunnen lezen. De bekendste van hen is Harald Hardrada die in 1066 bij Stamford Bridge sneuvelde, toen hij de Engelse troon opeiste. Hij had jarenlang in de keizerlijke garde in Constantinopel gediend voordat hij koning van Noorwegen werd.

Het Rijk van Kiev

De geschiedenis van de Varjagen staat ook beschreven in de vroegste Oost-Slavische bron, een compilatie uit de elfde eeuw van oudere annalen en kronieken. Volgens dit *Verhaal van vroegere jaren* dat ook bekend staat als *Nestorkroniek*, naar de veronderstelde auteur, de monnik Nestor, hadden de Noormannen goed garen gesponnen bij de onderlinge verdeeldheid van enkele Slavische stammen die elkaar begonnen te bestrijden. Na het midden van de negende eeuw veroverde de Varjagenaanvoerder Rurik de handelskolonies Staraja Ladoga en Novgorod en smeedde deze en enkele andere losse machtsgebieden tot een eenheid. Zijn opvolger Helgi, in Slavische bronnen Oleg 'de Wijze' genoemd, breidde het gebied twintig jaar later aanzienlijk uit, waarbij hij in conflict kwam met de Chazaren en andere steppevolken. Helgi verplaatste het bestuurlijke centrum naar ►

Boven: De Varjagenaanvoerder Rurik op het monument 'Duizend jaar Rusland' dat in 1862 in Veliky Novgorod werd opgericht. Links: Runensteen uit Kälvesten (Östergötland), waarop Eyvindr wordt herdacht die in het oosten was gesneuveld.

1 S. Hazzard Cross & O. P. Sherbowitz-Wetzor (vert.), *The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text* (Cambridge, Mass. 1953), p. 81.

het strategisch gelegen *Kænugarðr* (tegenwoordig Kiev), waar de handelsroute over de Dnjepr kruiste met een belangrijke landroute tussen Centraal-Europa en het Euraziatische steppegebied. We komen zijn rijk in Scandinavische bronnen tegen als *Gardariki*, het Stedenrijk, zoals op een Zweedse runenstein uit Turinge ten westen van Södertälje (Södermanland). Daarop staat gebeiteld dat deze steen was opgericht ter nagedachtenis van Thorsteinn, 'die in het oosten in *Gardariki* tijdens de strijd sneuvelde'. Dit 'Rijk van Kiev', zoals het door latere historici genoemd werd, zou zich in de elfde eeuw helemaal van de Witte Zee tot de Zwarte Zee uitstrekken.

Van het midden van de tiende eeuw tot het einde van de elfde eeuw beleefde het Rijk van Kiev een bloeiperiode die begon onder grootvorstin Helga. In de *Nestorkroniek* wordt zij met de Slavische naam Olga aangeduid. Zij was de weduwe van Ruriks zoon Ingvar (Slavisch: Igor) die gedood werd door Drevljanen, een Slavisch volk dat in opstand kwam omdat zij door de grootvorst afgeperst werden. Volgens de kroniek nam Olga wraak door vijfduizend Drevljanen bij de grafheuvel van haar echtgenoot te laten executeren en hun stad Iskorosten, het huidige Korosten ten westen van Kiev, plat te branden. 'Olga eiste tribuut in de vorm van drie duiven en drie mussen per huis. Toen zij die gekregen had, gaf zij opdracht aan elk dier een klein zakje met zwavel te binden en hen 's nachts los te laten. De vogels vlogen naar hun nesten

Rechts: Runenstein uit Turinge ten westen van Södertälje (Södermanland) opgericht ter nagedachtenis van Thorsteinn, 'die in het oosten in *Gardariki* tijdens de strijd sneuvelde'. Foto: Jari Simonen.
Onder: Olga neemt wraak op de Drevljanen, miniatuur uit de *Kroniek van Radziwill* (vijftiende eeuw).

terug, de duiven naar hun til, de mussen onder de dakranden van de huizen. Zo vloog alles in brand en bleef er niets gespaard.²¹

Tijdens haar bewind, dat zij formeel als regentes van haar zoon voerde, nam Olga krachtdadig een reeks van bestuurlijke maatregelen en onderhield zij nauwe banden met het Byzantijnse hof. Die betrekkingen bleven niet zonder gevolg. Olga liet zich dopen en zou een kerkelijke begrafenis krijgen. Daarmee werd zij volgens de *Nestorkroniek* 'de eerste Rus die het Koninkrijk Gods betrad'. In de oosters-orthodoxe kerk wordt zij nog altijd als een heilige vereerd.

Tegen het einde van de elfde eeuw begon het Rijk van Kiev te verbrokkelen en de verzwakte natie werd uiteindelijk in de dertiende eeuw door de Mongolen onder de voet gelopen. Die stichtten het Tataarse rijk van de Gouden Horde dat twee eeuwen later uiteen zou vallen in machtsgebieden die zich zouden ontwikkelen tot Rusland, Oekraïne en Belarus. Daarmee stonden de Zweedse avonturiers die vanaf de achtste eeuw naar het oosten trokken, aan de wieg van deze landen. Maar we zagen dat deze kolonisten van het eerste uur die door Slaven, Byzantijnen en moslims soms 'Varjagen' en dan weer 'Rus' genoemd werden, al snel in de autochtone Oost-Slavische bevolking zijn opgegaan. En daarmee ligt de waarheid over hun rol die door Zweedse onderzoekers en Slavische nationalistena betwist wordt – zoals zo vaak – in het midden. ■

Literatuur

W. Duczko, *Viking Rus: Studies on the presence of Scandinavians in Eastern Europe* (Leiden 2004).

H.R. Ellis Davidson, *The Viking Road to Byzantium* (Londen 1976).

S. Hazzard Cross & O. P. Sherbowitz-Wetzor (vert.), *The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text* (Cambridge, Mass. 1953).

C. Hillerdal, 'Vikings, Rus, Varangians: The "Varangian Problem" in View of Ethnicity in Archaeology', *Current Swedish Archaeology* 14 (2006), 87-108.

A.I. Samarrai (vert.), *Arabic sources on the Norse* (University of Wisconsin 1959).

E. Wessén & E. Brate (eds.), *Sweden's runic inscriptions* (Stockholm 1924-1936).

**Het gebroken huis.
Een jeugd onder Hitler**

Horst Krüger
De jeugdherinneringen van de auteur die de opkomst van Hitler meemaakt en ook de geallieerden binnen ziet komen. Eenvoudig opgeschreven zodat het je direct raakt.
Alfabet | € 22,99

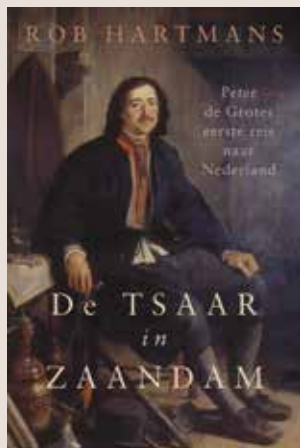

Grote idealen, smalle marges. Een parlementaire geschiedenis van de lange jaren zeventig (1971-1982)

Carla van Baalen en Anne Bos (red.)
Zeer gedegen onderzoek (meer dan 200 pagina's noten en literatuurverwijzingen) over de kabinetten-Biesheuvel, Den Uyl, Van Agt (met uiteraard Wiegel). Geaccepteerde polarisatie. Een dik boek dat een geweldig tijdsbeeld geeft.
Boom | € 49,90

China na Mao. De opkomst van een supermacht

Frank Dikötter
Onmisbaar boek voor iedereen die lesgeeft over China. De periode na de dood van Mao (Bende van Vijf, opkomst Deng, het bloedbad etc.) wordt door de China-kenner bij uitstek zeer vakkundig uit de doeken gedaan.
Spectrum | € 37,99

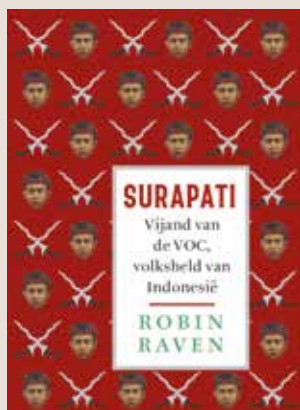

De tsaar in Zaandam. De reizen van Peter de Grote naar Nederland

Rob Hartmans
In 1697 kwam hij incognito als matroos naar Nederland, maar al snel werd duidelijk wie daar op de werven liep. Nog steeds staat het 'Czaar Peterhuisje' in Zaandam. Interessant om de lotgevallen en verwickelingen uit die tijd te lezen.
Omniboek | € 20,00

Surapati. Vijand van de VOC, volksheld van Indonesië

Robin Raven
Hij staat als slaaf afgebeeld bij zijn meester Pieter Cnoll op een bekend schilderij van Coeman. Deze 'knecht' groeide uit tot een guerrillaleider die een heldendood stierf in 1706. Verguisd en ergens anders een ware held: het kan verkeren.
Omniboek | € 23,50

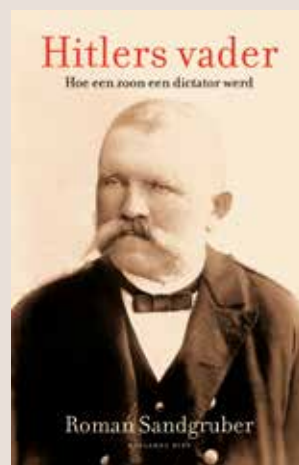

Hete bliksem, vreemde smetten. Hoe een warenhuis en Nederland door migratie werelds werden

Sietse van der Hoek
Bijzonder boek: door te kijken naar de veranderingen bij het warenhuis Vanderveen in Assen wordt een hele geschiedenis geconstrueerd van verschillende migrantengroepen, van Moluks tot Servisch en Spaans.
Nijgh & Van Ditmar | € 24,99

Waarom we niets van de Oriënt begrijpen – en waarom we dat wel zouden moeten doen

Dirk Tieleman
De auteur is jarenlang correspondent geweest in het Midden-Oosten. Hij vertelt in geuren en kleuren over het leven en geschiedenis in landen als Turkije, Israël, maar ook Turkmenistan en Kirgizië. Het doet je verlangen naar een leven als reiziger.
Davidsfonds | € 29,99

Hitlers vader. Hoe een zoon een dictator werd

Roman Sandgruber
Door een bundel vergeelde brieven van de hand van Alois Hitler, die de schrijver in handen kreeg, wordt duidelijk wie de vader van Adolf precies was.
Hollands Diep | € 24,99

De laatste keizer van Mexico. Hoe een Habsburgse aartshertog een rijk moest stichten in de Nieuwe Wereld.

Edward Shawcross
Koloniale hybris: denken dat je als adellijke westering zomaar het bestuur in Mexico kunt overnemen. Hoe kom je erbij? Shawcross beschrijft het leven en de gedachtegang van Maximiliaan, die voor het vuurpeloton terecht kwam in plaats van op de gouden troon.
Athenaeum | € 27,50

Uitroeien die beesten

Sven Lindqvist
De laatste zin uit *Heart of Darkness* (Joseph Conrad) inspireerde de schrijver naar een zoektocht in Afrika naar de oorsprong van de Europese rijkdom: er werd daar weinig groots verricht, maar veel groots verminkt.
De Geus | € 21,99 ■

Onder redactie van **Ben Vriese**.

Sandra Langereis

Sandra Langereis is historicus en auteur. Ze schreef onder andere *Breken met het verleden* over het Valkhof in Nijmegen, *De Wordenaar* over de zestiende-eeuwse drukker Christoffel Plantijn en *Erasmus: dwarsdenker* waarmee ze in 2021 de Libris Geschiedenis Prijs won. Onlangs is haar hervertelling van Erasmus' *Lof der Zotheid* verschenen.

Welk nut heeft geschiedenis volgens u?

Ik vind het fijn om via de omweg van de geschiedenis onderzoek te kunnen doen naar vraagstukken die onze samenleving polariseren. De afstand tot het tijdvak waar je je als historicus mee bezighoudt, maakt dat je objectiever kunt nadenken over strijdpunten die je vandaag de dag verwarren. En die je soms zelfs boos, angstig of verdrietig maken, terwijl je die emoties liever opzij wilt zetten, om een zo goed mogelijk geïnformeerde mening te vormen over die vraagstukken.

'Het is belangrijk dat geschiedenisleraren jongeren leren hoe ze zelfstandig kritisch onderzoek kunnen doen naar vragen die ze bezighouden'

Het onderzoek dat ik de afgelopen jaren deed naar Erasmus voor mijn biografie en geschiedenisboek *Erasmus: dwarsdenker* stelde me in staat om na te denken over kwesties zoals fundamentalisme, religieus geweld en perscensuur. Dat zijn fenomenen die juist in Erasmus' tijd heftig opspeelden. Uitzoeken hoe dat proces in zijn werk ging en onderzoeken hoe Erasmus zich tegen die fenomenen heeft verweerd, helpt me helderder na te denken over huidige conflict-situaties. Bijvoorbeeld de conflicten die zijn ontstaan naar aanleiding van cartoons en satirische tv-hosts zoals Jan Böhmermann.

Wat is voor u een belangrijke lieu de mémoire?

Ik heb in 2010 een boek geschreven (*Breken met het verleden*) over mijn favoriete plaats van herinnering: het Valkhof in Nijmegen.

De kapel op het Valkhof in Nijmegen.

Wat is de meest recente historische sensatie die u heeft gehad?

Ik zat bij een toneelvoorstelling van theatergroep Dood Paard, ze speelden de superkomische satire *Volpone* van Ben Jonson (een tijdgenoot van Shakespeare) en ik dacht: ik hoor en zie hier Erasmus' *Lof der zotheid*! Daarom geef ik met hun acteur Jorn Heijdenrijk een lees- en luisterboek uit van Erasmus' *Lof der zotheid*. Dan kan je lezen en horen hoezeer Erasmus dat als cabaretesk theater bedoeld heeft. We hopen natuurlijk dat dit lees- en luisterboek ook iets gaat doen in het klaslokaal.

FOTO: GEERT SNOELIER.

Kunt u zich nog veel herinneren van de geschiedenislessen toen u jong was?

De meest inspirerende geschiedenisles kreeg ik van mijn historisch bevlogen leraar Latijn. Die verbond de teksten van Romeinse schrijvers als Tacitus meesterlijk met de historische context.

Wat is volgens u het belangrijkste in het geschiedenisonderwijs?

Het belangrijkste in het geschiedenisonderwijs zou moeten zijn dat geschiedenisleraren jongeren leren hoe ze zelfstandig kritisch onderzoek kunnen doen naar vragen die ze bezighouden.

Denkt u dat de 49 kenmerkende aspecten die leerlingen moeten kennen voor het eindexamen nut hebben voor het geschiedenisonderwijs?

Ik denk dat de kenmerkende aspecten zijn bedacht in een tijd waarin het geschiedenisonderwijs voor andere uitdagingen stond dan vandaag de dag. Nu is het vooral belangrijk jongeren te leren zelfstandig kritisch onderzoek te doen naar alle dingen in het leven die ze interessant vinden. En ze te leren dat juist een vak als geschiedenis je leert argumenteren en discussiëren over dat wat je interessant vindt op basis van zelfstandig bijeengezochte kennis. Mijn zoon is echt geïnteresseerd in het vak geschiedenis. Op school vond hij echter dat het gehamer op de kenmerkende aspecten het leren onderzoeken en bevragen als een historicus in de weg zat.

Kent u een historische persoon die op u lijkt of waar u uzelf mee zou durven vergelijken?

Ik heb geen enkele behoefte om mezelf in een historische persoon te herkennen, dat is echt iets voor naïeve biografen die zich romantisch vereenzelvigen met hun gebiografeerde held. Wat ik wel heel interessant vind, is dat ik in een man als Erasmus de historicus herken. Ik zie dat hij mijn, en dus ook jullie, vakgenoot is.

Welk historische persoon spreekt u het meest aan?

Ik heb ontzettend veel geleerd én genoten van de geweldig intelligente en geestige Erasmus, die mij zo aanspreekt omdat ik in hem de historicus herken. Die titel van mijn boek *Erasmus: dwarsdenker* had net zo goed *Erasmus: historicus* kunnen luiden.

Welke historische periode spreekt u het meest aan?

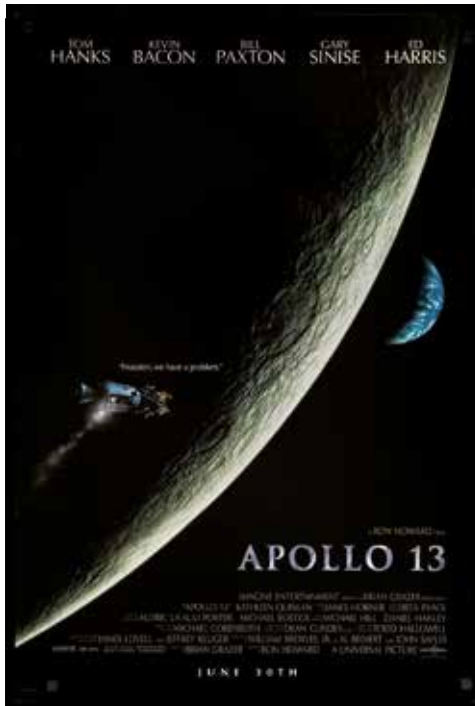
De renaissance met de reformatie. En de verlichting. Twee tijdvakken waarin mensen heel bewust de geschiedenis probeerden te veranderen.

Als u morgen een historisch onderzoek zou mogen beginnen wat zou dan het onderwerp zijn?

Daar ben ik al aan begonnen: mijn volgende boek gaat over planetariumbouwer Eise Eisinga en het onderwerp is de moeizame verhouding tussen geloof en empirisch natuuronderzoek.

Portret van Eise Eisinga in het stadhuis van Franeker, door Willem Bartel van der Kooi, 1827.

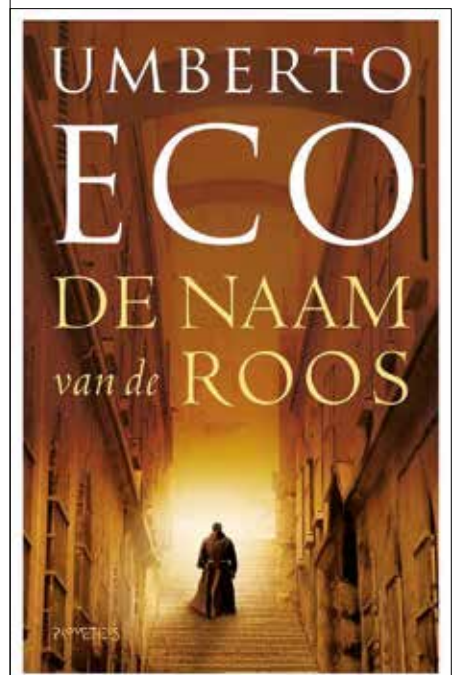
Welke historische film heeft de meeste indruk op u gemaakt?

Ik ben gek op historische films. Maar ik besef wel dat een historische film iets anders is dan een geschiedenisboek. Ik vind het bij het beoordelen van historische films vooral leuk om uit te vissen hoe de regisseur van de 'echte' geschiedenis zijn of haar eigen verhaal heeft gemaakt. Films zijn fictie. Een historische film die probeert zo realistisch mogelijk te zijn, levert geen goede film op. Neem bijvoorbeeld de film *Apollo 13*. Een geweldige film vind ik dat. Het is een briljante keuze van regisseur Ron Howard om niet het succesverhaal van Apollo 11 (de eerste mannen op de maan) te verfilmen, maar juist de mislukking van Apollo 13. Net zo briljant is de historisch getrouwe vertelling van hoe het eraan toeging bij de vluchtleiding in Houston. Als je daar documentaires naast legt, zie je hoe allerlei details exact kloppen. Ron Howard heeft echt fantastisch historisch onderzoek verricht. Maar bedenk wel: het verhaal dat hij met zijn film vertelt is sterk vereenvoudigd, omdat allerlei historische personen uit het filmscript zijn weggeschreven. Als hij dat niet had gedaan, was het verhaal niet te volgen geweest. En de reddende engel, astronaut Ken Mattingly, is eigenlijk een personage samengesteld op basis van verschil-

lende historische figuren. Daar kom je pas achter als je zelf boeken gaat lezen over die Apollo-ruimtevluchten. Historische films zijn dan ook heel geschikt als lesmateriaal om jongeren ervan bewust te maken dat ze kritisch moeten leren kijken.

Welke historische roman maakte de meeste indruk op u?

Ik ben groot fan van Umberto Eco en zou iedere geschiedenisleraar *De naam van de roos* en *De slinger van Foucault* willen aanraden. Want die boeken gaan in feite over het cardinale belang van ons vak: het vak van de historicus. Ook de boeken van Jan van Aken wil ik aanraden. *Het oog van de basilisk* bijvoorbeeld. Dat boek laat heel goed de lulligheid (letterlijk!) van de geschiedenis zien. En lulligheid is een thema dat je in een 'echt' geschiedenisboek heel moeilijk een plaats kunt geven. Sommige historische fenomenen – lulligheid, toeval, chaos – laten zich beter beschrijven in fictie dan in non-fictie. Dat is interessant om over na te denken. En het was de reden dat die übergeleerde academicus Umberto Eco ooit besloot een historische roman te schrijven. ■

Daan van Leeuwen is hoofdredacteur van Kleio.

Stalin: genie of massamoor

Hoe geschiedenis verandert

Ruslandcorrespondent van de NOS David Jan Godfroid beschreef in een recent artikel hoe de Russen kijken naar Stalin. Bijna zeventig procent van de Russen beoordeelt zijn rol in de geschiedenis als positief. De moord op miljoenen tegenstanders van zijn regime wordt naar de achtergrond gedrongen, het beeld draait vooral om de strijd tegen Hitler en nazi-Duitsland.

Quinten Koster is
redacteur van Kleio.

Na het overlijden van Lenin, in 1924, begon Stalin langzaam steeds meer macht naar zich toe te trekken. Tijdens het bewind van Lenin bekleedde Stalin samen met Trotski de belangrijkste functies binnen de communistische partij. Nadat Lenin overleed, was het voor Stalin essentieel dat zijn directe concurrentie van het toneel zou verdwijnen en geen gevaar meer voor hem zou vormen. Hierom werd Trotski veroordeeld en uit de Sovjet-Unie verbannen. Omdat hij vanuit zijn ballingschap voor Stalin gevaarlijk bleef, gaf de secretaris-generaal in 1940 de opdracht om Trotski te vermoorden. Om de positie van Stalin ten opzichte van Trotski verder te versterken werd hij ook in de geschiedenis weg-gewerkt en werd het iedereen verboden om over hem te spreken.

‘Rijkere boeren vernietigden hun veestapel vaak liever dan dat zij die zouden schenken aan het collectieve boerenbedrijf’

Na zijn macht zo veiliggesteld te hebben, was het de bedoeling van Stalin om de Sovjet-Unie zo snel mogelijk om te vormen van een landbouwsamenleving naar een industriële samenleving. Deze industrialisatie was voor hem heel belangrijk. De communisten zagen het buitenland altijd als een gevaar. De ontwikkeling van de industrie maakte vernieuwingen en modernisering van het leger mogelijk waardoor de veiligheid toe zou nemen. Deze overtuiging werd in de jaren dertig nog duidelijker met de opkomst van Duitsland en Japan.

Landbouwvernieuwing

Stalin keek voor inspiratie naar het buitenland. Het was duidelijk dat daar eerst grote landbouwvernieuwingen plaatsvonden voordat de industrie op gang kwam. In de geïndustrialiseerde landen werd land van vele kleine boertjes opgekocht, en zo ontstonden grote boerenbedrijven. Op die manier werd het rendabel om te investeren in dure productiemiddelen die minder arbeidsintensief waren en tegelijkertijd de productiviteit lieten stijgen. De mensen die nu niet meer op het land

hoefden te werken konden ingezet worden in de fabrieken. Hierdoor konden er meer fabrieken gebouwd worden en steeg de industriële productie van het land.

Waar de agrarische vernieuwingen in de al eerder geïndustrialiseerde landen vooral ontstonden uit particulier initiatief, besloot Stalin dit proces in de Sovjet-Unie vanuit de staat aan te sturen. In 1928 werd het eerste zogenoemde vijfjarenplan ingevoerd. In het plan stond precies hoeveel van alles geproduceerd moest worden, wat die producten dan moesten kosten, en wat de lonen van de arbeiders die de producten moesten maken waren. Verder werden alle boeren verplicht gesteld om hun akkers en vee in collectieve boerenbedrijven samen te voegen. Het privébezit van de boeren werd plotseling het bezit van alle gemeenschappelijke boeren. Doordat er nu efficiënter geproduceerd kon worden, moesten veel Russische boeren verhuizen naar de steden om daar in fabrieken als arbeider te gaan werken. Zo verhuisde twintig procent van de Russische boeren naar de fabrieken. Mede door het vijfjarenplan groeide de industrie in de Sovjet-Unie inderdaad spectaculair. In geen enkel ander land ontwikkelde de industrie zich zo snel als in de Sovjet-Unie. Al moet dat gegeven ook niet overdreven worden, aangezien de nadruk van de industriële productie uitsluitend lag op kwantiteit; de kwaliteit liet veel te wensen over. Toch zorgde deze industriële vooruitgang er waarschijnlijk wel voor dat de Sovjet-Unie haar leger voldoende kon moderniseren, waardoor het in de Tweede Wereldoorlog zo lang tegen de Duitsers wist vol te houden.

Hoewel het vijfjarenplan de Sovjet-Unie industrieel gezien in de buurt van de westerse landen bracht, was het toch minder succesvol dan gehoopt. Het eerste probleem van de agrarische vernieuwingen was dat boeren voor hun eigen vee goed zorgden, maar zodra het van het collectief werd, schoven de boeren de verantwoordelijkheid op een ander af. Hierdoor nam de sterfte onder de veestapel toe. Het tweede probleem was dat veel ‘koelakken’, succesvolle rijkere boeren met veel land of veel vee, hun veestapel vaak liever vernietigden dan dat zij die zouden schenken aan het collectieve boerenbedrijf. Ook hierdoor verdween veel vee. ►

denaar?

Stalin en Chrosjtsjov
in 1938.

Russische soldaten vallen aan vanuit een loopgraaf tijdens de Slag om Stalingrad in 1942. Bron: Bundesarchiv.

Woedende reacties

De vernietiging van vee door de rijke boeren leidde tot het derde probleem. De armere boeren, die zouden profiteren van de grote veestapel in de collectieve bedrijven, reageerden woedend en richtten zich tegen deze koelakken. Ook riep het woedende reacties op van fanatieke communisten uit de steden. Ook de partijtop kon deze tegenwerking niet erg waarderen. Met veel geweld trokken al deze groepen op tegen iedereen die weigerde mee te doen aan de collectivisatie van de landbouw. Honderdduizenden koelakken,

‘Alle oude revolutionairen die Stalin hadden kunnen herinneren aan zijn idealen, waren vermoord of anders onschadelijk gemaakt’

maar ook kleinere boertjes die weerstand leken te bieden aan het communistische plan voor collectivisering van de landbouw, en hun families werden zo vermoord of verbannen. De koelakken waren echter niet zonder reden succesvoller. Door hen te vermoorden, verdween er veel expertise en bleven vooral de minder kundige boeren over, wat resulteerde in tegenvallende landbouwopbrengsten. De kleinere veestapel en de tegenvallende landbouwproductie zorgden zo voor een hongersnood waar miljoenen Russen aan overleden.

Stalin had de gevolgen van die hongersnood kunnen beperken door de export van gewassen naar het buitenland te stoppen. Maar de inkomsten van die export waren noodzakelijk om producten en grondstoffen voor de industrie uit het buitenland in te kopen. Die inkomsten opschorten zou de ontwikkeling van de industrie vertragen. Iets wat Stalin niet kon accepteren.

De snelle nationale en internationale veranderingen van de jaren dertig zorgden voor onrust binnen de communistische partij. Binnen de partij

ontstond er discussie over de te voeren politieke koers. Voor Stalin betekende die onrust dat zijn machtspositie bedreigd werd. Toen de hoge partijleider Sergej Kirov in 1934 werd vermoord in zijn kantoor, zag Stalin dit als een rechtstreekse aanval op het communisme en vooral als een aanslag op zijn eigen persoonlijke veiligheid. Iedereen die verdacht werd van vijandelijke ideeën werd in opdracht van Stalin gedeporteerd of vermoord. In vier jaar tijd werden zo meer dan twee miljoen echte en vermeende vijanden van Stalin uit de weg geruimd. Door deze zuivering waren in 1938 alle oude revolutionairen die Lenin nog persoonlijk gekend hadden en die Stalin hadden kunnen herinneren aan zijn idealen en dromen, vermoord of op andere wijze onschadelijk gemaakt. Ook de militaire en intellectuele top van Rusland was vervangen. De macht van Stalin was nu zo goed als absoluut. Vrijwel niemand durfde Stalin meer tegen te spreken of zijn woorden in twijfel te trekken. Overigens zijn er sterke aanwijzingen dat Stalin zelf opdracht had gegeven voor de moord op Sergej Kirov.

Verschroeiende aarde

In 1941 vielen Duitse troepen de Sovjet-Unie binnen. De onervaren Russische militaire leiding (Stalin had de ervaren militaire top immers bij de zuivering vervangen) kon onvoldoende weerstand tegen de Duitse legers bieden. Bij het terugtrekken pasten de Russen de tactiek van de verschroeiende aarde toe, waardoor de Duitsers slechts leeggeroofde gebieden veroverden. Zo wist Stalin tijd te winnen om zijn leger op orde te brengen. Bij Stalingrad lukte het de Russen om Duitsland tegen te houden. Stalin had zijn legers de opdracht gegeven om de stad tegen elke prijs te verdedigen. Hitler was er op zijn beurt van overtuigd dat de Russen na één grote Duitse overwinning op de knieën zouden gaan, en had zijn legers ook opdracht gegeven om tot het uiterste te gaan. Na

een dagenlange, meedogenloze strijd wisten de Duitsers grote delen van de stad te veroveren. En toen kwam generaal Zjoekov bij Stalingrad aan. Hij wist de vermoeide Duitsers uit de stad te verdrijven en Hitlers legers moesten zich langzaam steeds verder terugtrekken.

Dat Hitler uiteindelijk verslagen kon worden, is voor een belangrijk deel te danken aan de Russische bijdrage aan de oorlog. Deze bijdrage werd weliswaar mede mogelijk gemaakt door de enorme hoeveelheid grondstoffen en materieel die de andere geallieerden aan de Sovjet-Unie hadden geleverd, maar is ook betaald met de levens van ten minste twintig miljoen Russen, waarvan twee derde bestond uit burgerslachtoffers.

Naast de buitenlandse dreiging bleef Stalin zich tijdens en na de Tweede Wereldoorlog ook fel verdedigen tegen de (vermeende) binnenlandse bedreiging van zijn machtspositie. De terreur van Stalin ging dus ook tijdens de Tweede Wereldoorlog gewoon door. Iedereen die verdacht werd van collaboratie met de nazi's of die op een andere manier gevaarlijk zou kunnen zijn werd gedeporteerd of vermoord. Zelfs de Russen die in Duitse krijgsgevangenenkampen gevangen hadden gezeten werden na de oorlog bij terugkomst onmiddellijk naar Russische strafkampen verbannen, omdat de langdurige blootstelling aan het Westen hen verdacht had gemaakt.

In 1953 overleed Jozef Stalin op 74-jarige leeftijd. Hij werd gebalsemd en bijgezet in het mausoleum waar ook Lenin nog steeds opgebaard lag. De macht werd overgenomen door Nikita Chroesjtsjov. In 1956 nam hij in een toespraak openlijk afstand van de misdaden van Stalin,

waarvan miljoenen Russen slachtoffer waren geworden. Er werd besloten om het lichaam van Stalin uit het mausoleum te verwijderen en een stukje verderop te begraven. Aan de invloed van Stalin was eindelijk een einde gekomen.

Omslag in Rusland

Hoewel in Nederland veel mensen geëerd worden voor hun aandeel in de oorlog, is er weinig te vinden dat naar Stalin verwijst. Zo is er bijvoorbeeld wel een Churchilllaan in Leiden. En ook president Roosevelt wordt in Nederland met ongeveer zestig straten geëerd. Maar Stalin is op dat vlak toch minder ruim bedeed. Hij had oorspronkelijk wel een eigen laan in Amsterdam, maar in 1956 werd deze omgedoopt tot Vrijheidslaan. En in Den Haag is een kunstwerk aan Stalin gewijd, maar dat is eerder kritisch dan respectvol. In Nederland ligt de nadruk blijkbaar op de verantwoordelijkheid van Stalin voor de miljoenen slachtoffers van zijn bewind.

In Rusland is echter een omslag zichtbaar. Waar Chroesjtsjov in 1956 nog afstand nam van Stalins misdaden, lijkt de regering van Poetin Stalin anders te behandelen. In het streven om de vaderlandsliefde bij de Russen aan te moedigen kan de Russische overheid een nationale held goed gebruiken. En Stalin is in dat verhaal de grote held die 'bijna in zijn eentje' de Duitsers tegenhield. De nadruk op zijn misdaden, waarbij waarschijnlijk tussen de tien en veertig procent van de totale Russische bevolking het leven liet, doet afbreuk aan die heldenstatus. In een door de staat gesubsidieerd Stalinmuseum in het plaatsje Chorosjevo wordt daarom 'de herinnering aan het genie Stalin' levend gehouden. Zijn terreur is in dat museum slechts een voetnoot. Toch wordt de negatieve kant van het verhaal ook in Rusland niet vergeten. 300 kilometer verderop wordt in een herinneringscentrum de andere kant van het stalinistische bewind herdacht. Hier staan de namen van de slachtoffers van Stalin in graniet gebeiteld. Enig verschil met het museum is dat dit herinneringscentrum het zonder overheidssteun moet zien te redden. ■

Het artikel van David Jan Godfroid op nos.nl is te vinden via tinyurl.com/KStalin.

Een kunstwerk over Stalin in Den Haag. Foto: Ronald Poell.

Les over Stalin

Aan de hand van Stalin kan geïllustreerd worden hoe geschiedenis gebruikt wordt om bepaalde doelen te bereiken. Bij dit artikel is een les ontworpen (inclusief docentenhandleiding en antwoordmodel) voor leerlingen in havo 5 of vwo 6. De les is te vinden op www.vgnkleio.nl. Zo wordt het nut van geschiedenis duidelijker en kunnen uw leerlingen een genuanceerder oordeel vellen over Stalin.

Baba Jaga, de heks in de vijzel

De oorsprong van een angstaanjagend personage

Het personage Baba Jaga, de heks uit de Slavische volksverhalen, behoort tot het culturele erfgoed van elke Rus. Generaties zijn opgegroeid met de verhalen waarin deze angstaanjagende dame een rol speelt. Toch is zij meer dan alleen een kwaadaardige sprookjesheks.

Hans Vermeer is oud-redacteur van Kleio.

De rode ruiter, die de zon symboliseert, is een van de drie dienaren van Baba Jaga. Illustratie van Ivan Bilibin.

Baba Jaga is het best te omschrijven als de Slavische tegenhanger van de heks zoals wij die kennen uit de sprookjes die in de negentiende eeuw zijn opgetekend door de gebroeders Grimm. Ongeveer gelijktijdig stelde de Rus Alexander Afanasjev zo'n 600 Slavische volksverhalen op schrift. Verhalen die daarvoor al eeuwenlang van generatie op generatie mondeling doorgegeven waren en waarin Baba Jaga vaak een rol speelt.

Afanasjev was ervan overtuigd dat die volksverhalen vaak elementen bevatten uit een voorchristelijke mythische wereld, een wereld van goden en godinnen, van bosgeesten en demonen en van elfen en magiërs. Pas tijdens de kerstening in de middeleeuwen zou Baba Jaga zijn ingekleurd als een heks met de bekende attributen als bezem en zwarte kat. Maar in wezen zou zij een weerklink zijn van een mythische godin van dood en de (weder)geboorte.

De figuur Baba Jaga is moeilijk te omschrijven. Het is op de eerste plaats al niet zeker of het om een personage (Baba Jaga) of om een typering (de Baba Jaga) gaat. Omdat er soms sprake is van twee zussen met eenzelfde naam, lijkt dat laatste eerder het geval te zijn.

'Het huis van Baba Jaga heeft een omheining gemaakt van botten en schedels van mensen die aan de deur zijn geweest'

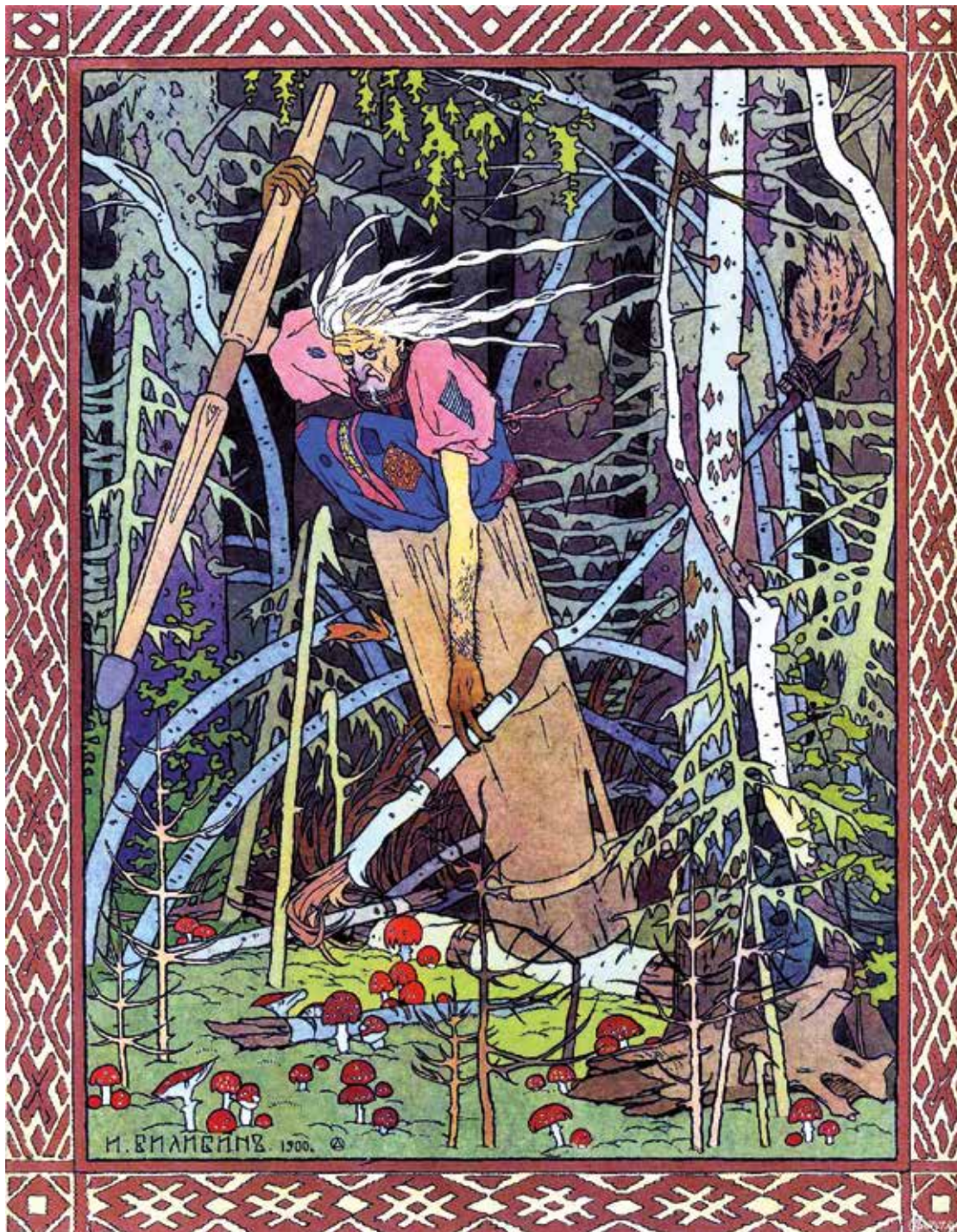
Ook de naam is niet eenduidig te verklaren. Al is over het woord *baba* niet veel onduidelijkheid, want dat is in de Slavische wereld nog steeds de benaming voor een oude vrouw (denk maar aan het Russische *babusjka* voor grootmoeder). Maar de betekenis van de toevoeging *jaga* (met de klemtoon op de laatste lettergreep) is minder eenduidig. Daar worden equivalenten voor gebruikt als 'gemeen', 'slecht', 'horror', 'ziekte' en 'pijn'. Hoewel niet duidelijk is welke betekenis de juiste is, hebben alle begrippen wel een negatieve connotatie.

Vliegen in een vijzel

De Baba Jaga uit sprookjes en volksverhalen heeft alle uiterlijke kenmerken die wij associëren met de ons bekende heks uit sprookjes als Hans en Grietje: oerlelijk, wrattig en met haren op plaatsen waar ze niet horen. Verder is Baba Jaga gaatmager, heeft ze een mond vol ijzeren tanden en bezit ze een enorme neus. Ze beweegt zich voort door de lucht in een vijzel, waarbij ze een stamper gebruikt om te navigeren.

Haar domein is het woud, een plek waar zij zich zelden buiten waagt en waar mensen niet welkom zijn. Die weten en erkennen dat dit haar domein is

Baba Jaga in haar vijzel.
Illustratie van Ivan
Bilibin.

en betreden het alleen als ze verdwaald zijn of met een opdracht naar Baba Jaga worden gestuurd. Ze blijven liever uit de buurt, want Baba Jaga staat bekend als een kwaadaardige bosvrouw die over magische krachten beschikt en iedereen weet dat ze kannibalistische neigingen heeft met een voorliefde voor kinderen. Haar huis heeft daarnaast een omheining gemaakt van botten en schedels van mensen die eerder aan de deur zijn geweest. En als ultieme waarschuwing dat bezoek écht niet welkom is, is opzichtig een staak vrijgehouden voor de schedel van de eerstvolgende bezoeker. Je moet dus behoorlijk wanhopig zijn of over een flinke dosis lef beschikken om Baba Jaga te willen ontmoeten.

Als een bezoeker zich niet laat afschrikken door de naargeestige omheining en het erf van het huisje durft te betreden, komt hij voor een deur te staan die is omlijst met botten en die is voorzien van een sleutelgat gevuld met vlijmscherpe tanden. Wil de held (of dwaas) ondanks al die afschrikkende objecten toch zijn bezoek aankondigen door op de deur te kloppen, dan komt hij voor een verrassing te staan. Het huisje staat namelijk op twee kippenpoten die het mobiel maken en die ervoor zorgen dat de deuropening steeds van de bezoeker wegdraait. Dat zal zo doorgaan tot de juiste spreuk is uitgesproken ('keer je rug naar het bos, je voorkant naar mij'). Pas dan zal het huisje de deuropening naar de bezoeker ►

Vasilisa. Illustratie van Ivan Bilibin.

toekeren en staat het hem vrij om de aandacht van Baba Jaga te trekken en een onzekere toekomst tegemoet te gaan.

Godin van de dood

Een minder negatieve omschrijving van het begrip *jaga* is 'strijdbaar', een omschrijving die waarschijnlijk stamt uit de periode vóór de kerstening. Want de oorsprong van de figuur van Baba Jaga ligt in de orale traditie van nomadische bewoners van Siberië en Noord-Finland. Daar vereerde men godenbeelden die men *yaga* noemde, en die waarschijnlijk refereerden aan de godin van de dood en wedergeboorte.

In sommige verhalen wordt verteld dat Baba Jaga twee zussen heeft die ook Baba Jaga worden genoemd. Samen zouden zij een drie-eenheid vormen van maagd, moeder en grootmoeder. Als een van deze drie zussen komt te overlijden, krijgt zij door de overlevende zussen het water des doods toegediend dat haar weer tot leven wekt. Zo zou de drie-eenheid onsterfelijk zijn. Ook zou Baba Jaga macht hebben over de tijd, wat zou blijken uit het gegeven dat drie ruiters gekleed in wit, rood en zwart haar dienaren zijn. Ruiters die zij respectievelijk omschrijft als haar dag, haar zon en haar nacht.

Deze rol van Baba Jaga als godin van dood en we-

dergeboorte denken velen nog steeds af te kunnen leiden uit bepaalde elementen in de opgetekende (gekerstende) verhalen. Zo heeft zij om te kunnen slapen de volle lengte van haar huisje nodig waarbij haar lange neus het plafond raakt. Daaruit zou je kunnen opmaken dat ze in een soort doodskist woont, wat zou kunnen verwijzen naar haar rol als godin van de dood. Dat zou ook kunnen gelden voor het beenderenhek rondom haar woning. Bovendien zijn een vijzel en stamper uiterst geschikt voor het vermalen van botten.

Magisch popje

Die combinatie van sprookjesfiguur met elementen uit de mythische wereld komt vooral duidelijk naar voren in het verhaal van de mooie Vasilisa, opgetekend door Afanasjev (en door Ivan Bilibin voorzien van prachtige illustraties). Een volksverhaal waarin ook elementen te herkennen zijn uit de Germaanse sprookjeswereld zoals de gebroeders Grimm die optekenden.

Vasilisa is de jonge dochter van een koopman wiens vrouw overlijdt. Voor haar overlijden geeft ze Vasilisa een popje met magische krachten. Na een tijdje hertrouwt de koopman met een vrouw die twee dochters heeft. Deze stiefmoeder van Vasilisa en haar beide dochters zijn jaloers op haar schoonheid en bedenken allerlei onmogelijke karweitjes. Telkens voert het magische popje die uit. Als de vader van Vasilisa voor langere tijd op pad moet, laten de stiefmoeder en haar dochters expres alle vuren in huis uitgaan en krijgt Vasilisa de opdracht om bij Baba Jaga vuur te gaan halen. Tijdens de tocht naar haar huisje ontmoet ze de drie gekleurde ruiters die het verstriken van de dag weergeven. Ze komt aan bij Baba Jaga en ook die dwingt Vasilisa om allerlei onmogelijke karweitjes uit te voeren, die ook nu weer door het popje worden uitgevoerd. Ten slotte laat Baba Jaga het meisje gaan. Als dank voor al haar werk krijgt Vasilisa een schedel mee met vurige ogen. Thuisgekomen verteren die vurige ogen de stiefmoeder en haar twee dochters.

'De oorsprong van Baba Jaga ligt in de orale traditie van nomadische bewoners van Siberië en Noord-Finland'

Daarna krijgt het verhaal een meer sprookjesachtige wending. Vasilisa weet met haar fijngeweven mantels de aandacht van de tsaar te trekken en trouwt met hem. Haar teruggekeerde vader mag ook in het paleis komen wonen. Het personage Baba Jaga is dus meer dan de kwaadaardige sprookjesheks zoals wij die kennen. In sprookjes speelt Baba Jaga duidelijk de rol van grootmoeder, voorbode van de dood en wedergeboorte. ■

Tussen Oder en Zenne.
Twee rivieren, twee grootvaders, twee wereldoorlogen

Joseph Pearce
Vilvoorde en Breslau worden verbonden door de kleinzoon van de grootvaders die in de steden woonden. De oorlogen hebben grote impact op hun levens. De familiegeschiedenis wordt ontrafeld.
Atlas Contact | € 24,99

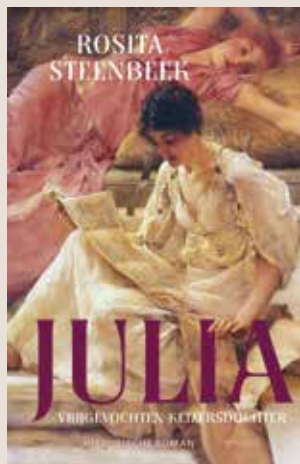

Collaboratie en geweld.
Radicalisering en extremisme tijdens de Duitse bezetting van Nederland

Paul van de Water
Hoe kun je verworden tot een fanatieke nationaal-socialist die met liefde en plezier mensen aftuigt? Interessante studie over parallellen tussen de daders van toen en de extremisten van nu.
Omniboek | € 49,99

Berlijn. Leven en dood in de stad die de geschiedenis van de 20e eeuw bepaalde

Sinclair McKay
Heerlijk boek over gebeurtenissen en veranderingen in de stad die democratie, fascisme en communisme voorbij zag komen. Met alle (architectonische) gevolgen van dien.
Atlas Contact | € 32,99

Julia. Vrijgevochten keizersdochter

Rosita Steenbeek
De omstreden en verbannen keizersdochter krijgt (gelukkig) een nieuw podium. Papa Augustus dwong haar tot politieke keuzes waar ze zelf niet achter stond.
Prometheus | € 23,99

De koopman van Kanton. Jan Bekker Teerlink (1759-1832)

Roelof van Gelder
Na het boek over Jacob Roggeveen (hulde!) en over John Gabriel Stedman (prachtig!), nu een boek over een Zeeuwse handelaar met veel kiespijn, die vier jaar lang handelde in de grootste havenstad van China en eindigde als wijnboer in Frankrijk. Echt een boek voor de vakantie!
Prometheus | € 32,50

Persoonlijkheid en macht. Politieke leiders die het moderne Europa veranderden

Ian Kershaw
Wanneer je een boek van Kershaw koopt, weet je een paar dingen zeker: zeer informatief, gedegen onderzoek en lezenswaardig. Twaalf interessante leiders tot op het bot geanalyseerd.
Spectrum | € 39,99

Wij willen hier geen avonturiers. De vele levens van Ernst August Kaerger

Elco Lenstra
Hoeveel levens kan een mens leven? Kaerger was onder andere arts in Namibië en China en chirurg tijdens de Eerste Wereldoorlog. Door middel van vele brieven wordt het spectaculaire leven van de overgrootvader van Elco Lenstra gereconstrueerd.
Thomas Rap | € 29,99

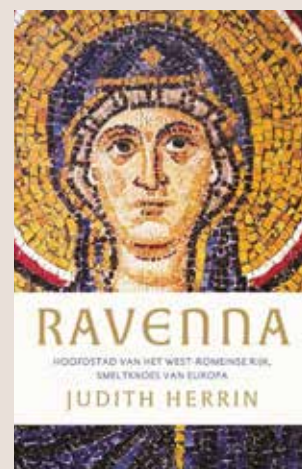

De kampschilders

Jan Brokken
Drie bekende vooroorlogse schilders komen in dezelfde Jappenkampen terecht als waar ook de ouders van Brokken terechtkomen. Hij verweeft hun levens tot een schitterend, maar schrijnend verhaal.
Atlas Contact | € 26,99

Ravenna. Hoofdstad van het West-Romeinse Rijk, smeltkroes van Europa

Judith Herrin
Vanaf 402 na Christus werd Ravenna de nieuwe hoofdstad van het West-Romeinse Rijk. Gelukkig eindigt het boek niet met de ineenstorting van het (West-)Romeinse Rijk, maar worden ook de middeleeuwen meegenomen.
Omniboek | € 40,00

De macht van het verleden. Geschiedenis als politiek wapen

Ivo van de Wijdeven
De geschiedenis kan naar de hand worden gezet van de mensen die dat willen: 'Who controls the past, controls the future,' schreef Orwell. In dit boek worden vijf landen (en niet alleen dictatoriale) aangehaald die de geschiedenis zo interpreteren dat het hen zeer goed uitkomt. Een must voor iedereen die (de) geschiedenis bestudeert.
Spectrum | € 24,99 ■

Onder redactie van Ben Vrieseema.

Leer de persoon achter je leer

Dennis Boor besloot in Japan om het onderwijs in te gaan

Janneke Riksen interviewde Dennis Boor, oud-student en trainee aan de universitaire lerarenopleiding (ulo) van de VU en, sinds het begin van de lerarenopleiding in 2018, werkzaam als geschiedenisdocent in het voortgezet algemeen volwassenenonderwijs (vavo) op het Joke Smit College in Amsterdam.

Uit de startblokken!

Jaarlijks beginnen veel net afgestudeerde eerste- en tweedegraads studenten aan een carrière als geschiedenisleraar. Hoe bevalt het lesgeven in die eerste jaren? Wat zijn hun ambities? Heeft de opleiding hen goed voorbereid op de lespraktijk? Hoe geven zij modern geschiedenisonderwijs vorm? In deze artikelenreeks gaan verschillende lerarenopleiders in gesprek met hun voormalige studenten.

Janneke Riksen is als vakdidacticus geschiedenis werkzaam aan de ulo van de VU.

Vier jaar geleden woonde en studeerde je in Japan en besloot je de lerarenopleiding in Nederland te gaan volgen. Dat werd de ulo aan de VU via 'Trainees in onderwijs'. Hoe kwam je tot deze beslissing?

Na afronding van mijn master in Japan stond ik voor de keuze om daar te blijven om een PhD te gaan volgen of terug te gaan. Na lang wikken en wegen heb ik de knoop doorgehakt om in Nederland mijn toekomst op te gaan bouwen. Mijn hoogleraar in Japan vroeg mij haar dan wel te beloven om in Nederland het onderwijs in te gaan. Zij vond dat heel goed bij mij passen. Terwijl ik tijdens mijn studie in Japan verliefd werd op een Russische, dikke vrienden werd met Yahya uit Syrië en David uit Zuid-Soedan en we samen onze mooiste ervaringen beleefden, zag ik wereldwijd steeds meer verdeeldheid ontstaan tussen verschillende bevolkingsgroepen en daarbij het nationalisme toenemen. Met als dieptepunten: de verkiezing van Trump en de brexit. Hierbij werd ingespeeld op onderbuikgevoelens en er ontstond een kunstmatige 'wij-versus-zij-dichotomie' in de samenleving. Hier wilde ik wat tegen doen. Ik voelde als het ware een plicht bij te dragen aan een meer inclusieve samenleving, gebaseerd op tolerantie en empathie voor 'de ander'. Voor het vak *identity politics* moesten we destijds boeken van Tzvetan Todorov lezen. Todorov, geboren in Bulgarije, was een Franstalige schrijver, essayist, wetenschapper en filosoof, die onder andere schreef over het belang van je openstellen voor anderen en het gevaar van denken in exclusieve identiteiten.

Op welke wijze heeft Todorov jouw keuze om geschiedenisdocent te worden beïnvloed?

In een van zijn boeken legt Todorov een link met het onderwijs en zegt hij dat het belangrijk is dat leerlingen zich meer bewust worden van het feit dat ieders identiteit meervoudig is en dat wij deel uitmaken van een en dezelfde mensheid. En daar begon ik de link te zien tussen mijn eigen idealen en de mogelijkheid om die te verwezenlijken binnen het geschiedenisonderwijs. Om duidelijk te maken dat een identiteit meervoudig is, heb je kennis nodig van hoe deze wordt geconstrueerd en dat is waar geschiedenis natuurlijk relevant wordt. Geen (groeps)identiteit zonder geschiedenis! Ik zie het dan ook als een mooie uitdaging om leerlingen bewust te maken van de meerstemmigheid van het verleden. Ik wil ook dat ze inzien dat geschiedenis vooral relevant en interessant wordt als je kijkt naar hoe mensen en groepen zich het verleden naar eigen believen toe-eigenen – of soms ook misbruiken – voor hedendaagse (politieke) doeleinden.

'Geschiedenis wordt vooral relevant als je kijkt naar hoe mensen zich het verleden naar eigen believen toe-eigenen voor hedendaagse doeleinden'

Als leerlingen eenmaal doorhebben dat de geschiedenis zélf een constructie is, dan is de stap naar de eigen persoonlijke identiteit snel gemaakt. Je wordt niet geboren als 'Rus', 'Duitsler' of 'Nederlander'. Het klinkt misschien heel idealistisch, maar op die manier hoop ik te bewerkstelligen dat leerlingen minder in hokjes denken en hun eigen (groeps)identiteit niet als in beton gegoten gaan zien. Ik wil juist dat ze meer op zoek gaan naar overeenkomsten en openstaan voor wat hen bindt met 'de ander', ondanks het feit dat 'die ander' er op het eerste gezicht wellicht anders uitziet of er andere gewoontes op nahoudt. Kennis van het verleden kan daartoe bijdragen.

ling kennen

Ik wilde de opleiding graag meteen combineren met een betaalde baan als docent. Ik herinner me nog goed dat ik in de bibliotheek in Osaka heb zitten googelen naar mogelijkheden. En zo stuitte ik op Trainees in onderwijs en heb daarop vanuit Japan gesolliciteerd.

Waarom koos je juist voor een traineeship en wat houdt het traject van Trainees in onderwijs in?

Trainees in onderwijs is een onafhankelijke stichting die is ontstaan vanuit de VO-raad, de universiteiten en het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Het traineeship is een tweejarig traject waarin je je eerstegraads lesbevoegdheid haalt, terwijl je drie dagen voor de klas staat. Je bent één dag op de ulo en één dag werk je door middel van een verdiepingsprogramma aan een

eigen onderwijsproject. Daarmee draag je bij aan de verrijking of innovatie van het onderwijs op de school waar je werkt. Dat sprak me aan, omdat ik met het verdiepingsprogramma gelijk aan de slag kan met mijn eigen ontwikkeling.

Na een *assessment* en een oefenles op het vavo Joke Smit College werd ik aangenomen. Ik kreeg meteen veel verantwoordelijkheid, omdat ik les gaf aan eindexamenklassen. Vanaf het begin was er goede begeleiding van ervaren collega's, vaak zelf oud-trainees. Zo sprak ik elke week met mijn geschiedenisbegeleider, waren er intervisie-bijeenkomsten, diverse lesbezoeken en kon ik altijd aankloppen voor advies. Ik mocht ook maar maximaal twaalf lessen per week geven. Die intensieve begeleiding was erg fijn, want ik denk dat het nogal eens onderschat wordt wat er op je afkomt als startende docent.

Dennis Boor (rechts) geeft les op het vavo.

Wat voor soort school is het Joke Smit College?

Het Joke Smit kent een heel diverse instroom. Ik werk met leerlingen die hun opleiding willen afmaken door middel van het behalen van deelcertificaten, leerlingen die willen doorstromen naar havo of vwo, of die zich voorbereiden op een vervolgstudie en daar soms een ander profiel voor nodig hebben. De meeste leerlingen komen met een rugzakje binnen. Leerlingen die bijvoorbeeld door ziekte, een moeilijke privésituatie of door het beoefenen van topsport het onderwijs niet hebben kunnen bijbenen.

Wat spreekt je aan in het werken als geschiedenisdocent in het volwassenenonderwijs?

Een groot pluspunt voor mij is dat ik het gevoel heb dat ik écht wat voor leerlingen kan betekenen. Het is belangrijk dat ik ze zelfvertrouwen kan geven, een veilig leerklimaat kan bieden en ze kan begeleiden naar hun examen. Graag vertel ik verhalen in de les, leid ik discussies over maatschappelijke relevante thema's en voer ik spontane gesprekjes met leerlingen over 'het leven'. Zo probeer ik hen te motiveren voor het vak en het behalen van hun diploma. Echte belangstelling en interesse in leerlingen tonen is daarbij heel belangrijk.

Het mentoraat spreekt mij daarom heel erg aan. Tegelijkertijd vind ik het ook zwaar en weleens moeilijk om los te laten. Leerlingen hebben soms serieuze problemen. Ik heb daarin geleerd dat ik niet iedereen kan helpen en zij soms ook meer gebaat zijn bij professionele hulp, die ik niet kan bieden. Dat maakte het eerste jaar wel zwaarder dan gedacht. Maar uiteindelijk heeft het mij een prachtig beroep opgeleverd. Ik heb nog steeds contact met oud-leerlingen, waar het nu goed mee gaat.

Wat heb je geleerd op de opleiding?

Ik gaf nogal docentgestuurd les. Elke les voelde in het begin als een presentatie. Zo van: ik heb de stof verteld, dus nu weten ze het. Ik werkte keihard, was alles voor hen aan het doen. Maar door de colleges, gesprekken en opdrachten vanuit de opleiding heb ik ook gedurfd om dingen los te laten. Ik heb mij gericht op een meer gedeelde sturing door de leerlingen meer verantwoordelijkheid te geven en hun te leren om zich delen van de stof zélf eigen te maken. Dat past ook bij hun persoonlijke ontwikkeling. En soms vraag ik ook: Wat willen jullie? Waar hebben jullie behoefte aan?

Bedankje voor de lessen

Na het interview stuurde Dennis mij nog een mailtje van een leerling waarin deze schreef: 'Ik wil je heel erg bedanken voor de lessen van afgelopen jaar! Ik ben dit jaar erachter gekomen dat ik het een onwijs leuk en interessant vak vind, terwijl ik het op mijn vorige school nooit zo heb ervaren. Volgend jaar ben ik van plan om naar Leiden te gaan en geschiedenis te studeren! Heel erg bedankt voor je goede hulp!! Groetjes, A.' 'Dit zijn de berichtjes waarvoor je het doet! Dat tovert altijd een dikke glimlach op mijn gezicht,' voegde Dennis daaraan toe.

Vanuit vakdidactiek maakte ik kennis met werkvormen die opgezet waren vanuit de ontwerpprincipes van Actief Historisch Denken. Tijdens de opleiding en ook nu nog heb ik meerdere opdrachten ontwikkeld waar niet per se één antwoord goed is, maar waarbij juist het redeneren en argumenteren belangrijk is. Opdrachten die verschillende invalshoeken belichten en de complexiteit van het vak laten zien. Dat vinden leerlingen soms moeilijk, maar het is wel heel nuttig.

Wat is je gouden tip?

Leer zo snel mogelijk de persoon achter de leerling kennen. Probeer vervolgens in je lessen aan te sluiten bij de belevingswereld, de actualiteit en de persoonlijke geschiedenis van de leerling. Ik merk namelijk dat leerlingen het vak veel interessanter gaan vinden als je het koppelt aan hun eigen geschiedenis, identiteit en actualiteit. ■

Verder lezen

T. Todorov, *Angst voor de barbaren* (Atlas, Amsterdam 2009).

■ Voor meer informatie over Trainees in onderwijs, zie: traineesinonderwijs.nl.

Wie is het?

Een leuke manier om leerlingen te activeren en na te laten denken over het stellen van goede vragen is de werkvorm 'Wie is het?' De leerlingen proberen te achterhalen welke historische persoon hun klasgenoot in zijn of haar gedachten heeft. Ze gaan op deze manier aan de slag met het koppelen van gebeurtenissen, ontwikkelingen en begrippen aan historische personen.

Wat?

Dit spel is ontwikkeld voor vmbo-tl 4-leerlingen. Binnen de examenonderwerpen moeten zij verschillende historische personen kunnen herkennen, benoemen en kunnen koppelen aan unieke en generieke historische begrippen. Leerlingen gaan door middel van een historische variant van het spel *Wie is het?* aan de slag met de historische personen uit het examenprogramma.

Ik werk graag met de originele *Wie is het?*-borden waarin je eenvoudig portretten kunt stoppen. De borden zijn nieuw of tweedehands te verkrijgen. De manier van spelen blijft hetzelfde als het originele bordspel. Door middel van vragen stellen probeert de speler zo snel mogelijk de persoon van de ander te identificeren.

Voor wie?

Dit *Wie is het?*-spel is ontwikkeld voor vmbo-tl 4, maar voor

iedere jaarlaag en historisch onderwerp zou een template ontwikkeld kunnen worden. Denk aan belangrijke personen per tijdvak, ontdekkingsreizigers, grote denkers, politici en staatshoofden.

Wanneer?

In dit voorbeeld zitten historische personen uit de drie moderne tijdvakken.

Hoe lang?

Ongeveer 10 tot 15 minuten. Als er niet voldoende spelborden zijn voor de hele klas, kan de werkvorm gecombineerd worden met een andere, bijvoorbeeld 'Het verboden woord'. Na een tijdje wisselen de leerlingen dan van werkvorm.

Hoe werkt het?

De leerlingen krijgen een *Wie is het?*-spelbord met daarin historische figuren. Er geldt één duidelijke spelregel: er mogen geen vragen worden gesteld

over uiterlijke kenmerken.

Het uitsluiten van vragen over uiterlijke kenmerken dwingt leerlingen namelijk om vanuit een historisch perspectief na te denken over de vragen die ze gaan stellen.¹ Dus geen vragen zoals: 'Heeft deze persoon een snor?', maar juist: 'Was deze persoon een socialist?'

'Er geldt één duidelijke spelregel: er mogen geen vragen gesteld worden over uiterlijke kenmerken'

Iedere leerling kiest een historische persoon uit die de andere leerling moet raden. Over en weer stellen ze vragen aan elkaar. Op basis van de antwoorden kunnen ze steeds een aantal personen uitsluiten. De vakjes van die personen worden dichtgeklapt op het spelbord. Uiteindelijk blijft er één persoon over. Als de leerling de juiste persoon geraden heeft, verdient deze een punt. De leerling die als eerste vijf punten heeft, heeft gewonnen.

Wat levert het op?

Deze opdracht zorgt ervoor dat leerlingen generieke en unieke historische begrippen gaan koppelen aan historische personen. Daarnaast kunnen leerlingen hierdoor personen beter bij bepaalde gebeurtenissen plaatsen. ■

Nina Robart is docent geschiedenis op het Jan Tinbergen College in Roosendaal.

¹ Van Straaten, D. & van Boxtel, C. (2016, 8 december). 'Hoe geef je betekenis aan geschiedenis?', *Didactief*. Geraadpleegd op didactiefonline.nl, 12 oktober 2022.

Wie is het? spelen met historische personen.
Foto: Nina Robart.

Op mevrouw-robart.nl staat een template waarmee u aan de slag kunt.

Veelzijdig Rusland

Vijf momenten in de geschiedenis van de Russen

In een land met zo'n lange geschiedenis als Rusland zijn vele belangrijke gebeurtenissen aan te wijzen. De redactie van *Kleio* zette er een paar op een rij. Gebruik ze naar eigen inzicht om uw geschiedenisles te verlevendigen.

Quinten Koster, Nicole van der Steen, Bart den Uyl en Daan van Leeuwen zijn redacteurs van *Kleio*.

Who wants to live forever?

Modern Europees vanuit prehistorisch Rusland

In 1986, tijdens de Koude Oorlog, schreef de Britse rockband Queen de muziek voor de film *Highlander*. In deze film streed de Schotse Connor MacLeod tegen verschillende onsterfelijke tegenstanders, die alleen door het afhakken van hun hoofd verslagen konden worden. De belangrijkste antagonist in de film werd de 'Kurgan' genoemd. Deze onsterfelijke krijger kwam uit een gebied dat tijdens de Koude Oorlog ver achter het IJzeren Gordijn lag. En zoals vaker bij fictie, kwam de inspiratie hiervoor uit de geschiedenis. De Kurgancultuur bestond rond 4.000 v.Chr. op de steppen van Zuid-Rusland en Oekraïne en is een van de oudst bekende Russische culturen. Ze ontleent haar naam aan de bewaard gebleven grafheuvels ('kurgan' in het Russisch). De Kurgancultuur hoorde bij de nomadische veehoudende volken die al vrij snel de daar alom aanwezige paarden wisten te domesticeren. De graven waren rijkelijk voorzien van gouden voorwerpen. En waarschijnlijk was deze rijkdom eerder het resultaat van plundertochten dan van eigen arbeid. Wat dat betreft is het niet raar dat scenarioschrijvers tijdens de Koude Oorlog de inspiratie voor de ideale wrede opponent juist hier vandaan haalden.

'Deze rijkdom was waarschijnlijk eerder het resultaat van plundertochten dan van eigen arbeid'

De rijkdom van deze graven suggereert ook een goed georganiseerde cultuur. En door de paarden werd deze cultuur en taal over een groot gebied verspreid. Deze verspreiding vormt de basis voor de Kurganhypothese, waarmee de oorsprong van de Indo-Europese talen wordt gereconstrueerd. Volgens deze hypothese leeft de taal van de Kurgan nog steeds door in de moderne Slavische en Europese talen, zoals het Russisch en het Oekraïens, maar ook in het Nederlands en het Engels. Hiermee is Kurgan, in tegenstelling tot het gelijknamige karakter uit de film, inderdaad onsterfelijk gebleken. En om het verhaal van de oorsprong en de verspreiding van de Indo-Europese talen rond te maken: na de soundtrack voor de film *Highlander* gemaakt te hebben begon Queen met

de *Magic Tour*, waarbij ze op 27 juli 1986 de eerste West-Europese band was die achter het IJzeren Gordijn optrad.

Sterke vrouwen

De barmhartige Sarmaat

In de oudheid wordt voor het eerst melding gemaakt van de bevolking op het grondgebied van het huidige Rusland. De bewoners van deze Russische steppen worden de Scythen genoemd en ze trokken volgens Herodotus vanuit Azië naar Europa. Een deel van dit volk, zo schrijft Herodotus in de vijfde eeuw voor Christus, splitste zich af. Deze Sarmaten waren volgens de Grieken een opvallend volk, omdat vrouwen bij hen een belangrijke rol speelden. Daarom noemden de Grieken hen *Sarmatai Gynaikokratoumenoi*, 'bestuurd door vrouwen'. Maar zelf noemden ze zich waarschijnlijk Ariërs of Arii, wat zoveel betekent als 'edel' of 'de spirituele'. Moderne wetenschappers zijn echter van mening dat de Sarmaten geen afsplitsing waren van de Scythen, maar dat de Sarmaten de Scythen geassimileerd hebben. De Griek Polyenus (rond de tweede eeuw v.Chr.) schrijft in zijn boek *Stratagemen* over een van deze prominente vrouwelijke Sarmaten.¹ Tegen het einde van de tweede eeuw voor Christus had koningin Amage haar onbekwame echtgenoot afgezet en zelf de heerschappij over haar volk op zich genomen. Omdat zij een zeer succesvol militair heerser werd, riep de bevolking van de Krim haar hulp in om de bedreigingen en intimidatie uit hun buurland te stoppen. Koningin Amage besloot barmhartig haar medemensen op de Krim te helpen en stuurde een bericht naar de prins van het buurland dat hij hiermee op moest houden. Zijn minachtende reactie was een belediging, waarop Amage direct met 120 sterke veteranen, ieder voorzien van drie paarden, verhaal ging halen. In één etmaal werd bijna 200 kilometer afgelegd. Volledig onverwacht stond ze zo met haar soldaten voor de poorten van zijn paleis. De veraste wachten werden snel uit de weg geruimd. En omdat de prinselijke lijfwachten dachten dat Agame met een veel groter leger was komen opdagen dan in werkelijkheid het geval was, gaven zij hun verzet snel op. Agame confronteerde de prins en doodde hem, zijn familie en vrienden persoonlijk.

Zijn zoon werd echter in leven gelaten. Hij mocht het rijk van zijn vader besturen op voorwaarde dat hij zijn burenen op de Krim met rust zou laten.

Olga van Kiev

Regentes en heilige

In de tijd van monniken en ridders valt er in de (Russische) geschiedenis een naam op die goed bij het tijdvak past: een regentes die in de tiende eeuw regeerde over het koninkrijk van Kiev en later een belangrijke heilige werd in zowel de katholieke als de orthodoxe kerk. Volgens de overlevering kwam Olga uit een Vikinggeslacht en werd zij ergens tussen de late negende eeuw en de jaren twintig van de tiende eeuw in Pleskov (nu West-Rusland aan de grens met Estland) geboren.² Bronnen over haar geboortjaar spreken elkaar tegen.

We weten meer over haar geschiedenis vanaf het moment dat ze in het leven van kroonprins Igor I van Kiev kwam. Het koninkrijk van Kiev was in de vroege middeleeuwen een federatie van Slavische stammen, dat zich uitstrekte over Estland, Oekraïne en Rusland. Igor, inmiddels grootvorst, kwam in 945 om het leven bij een mislukte poging beschermgeld op te halen bij de naburige stam van de Drevljanen. Olga wreekte haar man door de Drevljaanse elite en diplomaten onder valse voorwendselen uit te nodigen aan het hof en hen levend te begraven. Olga regeerde een aantal jaren als regentes totdat haar zoon oud genoeg was om de monarchie voort te zetten.

Omstreeks 955 bezocht Olga Constantinopel en liet zich bekeren tot het christendom. Olga kreeg de naam Helena, naar de moeder van Constantijn de Grote. Ze probeerde tevergeefs haar zoon te overtuigen zich te laten dopen, in de hoop het geloof over de federatie te verspreiden. In haar leven probeerde ze op allerlei manieren een lans te breken voor het christendom in de regio. Uiteindelijk zou haar kleinzoon het christendom wel omarmen. Pas halverwege de zestiende eeuw werd Olga van Kiev heilig verklaard voor haar daden voor het christendom in de vroege Russische middeleeuwen.

De Slag bij Poltava

Keerpunt in de Grote Noordse Oorlog

Poetin mag zich naar verluidt graag vergelijken met Peter de Grote, die dit jaar 350 jaar geleden geboren werd. Niet vanwege diens imposante postuur (Peter was 2,05 m. lang), dat moge duidelijk zijn, maar omdat Peter in zijn veroveringsdrift 'alleen gebied terugpakte dat tot het Russische Rijk behoorde'. Bekend is ook Poetins wens om het Russische Rijk te herstellen in zijn negentiende-eeuwse omvang. Je kunt je voorstellen dat in Poetins Rusland weer schoolplaten van Peters wapenfeiten aan de muren van de klaslokalen hangen. Maar snijdt zo'n vergelijking ook hout? Poetin doelde op de Grote Noordse Oorlog, een strijd tussen Zweden en Rusland (met zijn bondgenoten), die 21 jaar duurde. Zweden was destijds veel groter dan nu: het omvatte sinds de zeventiende eeuw ook Finland, de huidige Baltische staten en delen van het huidige Rusland en Duitsland. Rusland was daardoor afgesloten van de Oostzee, wat de Russische buitenlandse handel ernstig belemmerde. In 1700 besloot Peter met zijn bondgenoten (Denemarken en Polen-Litouwen) de nieuwe Zweedse koning Karel XII terug te drijven, wat eerder stukliep op Karels uitstekende militaire inzicht en goedgepaste leger. Het lukte Peter daarna wel om de monding van de Neva te veroveren, waar hij in 1703 Sint-Petersburg stichtte. Het jaar daarop nam hij Ingermanland, Estland en Lijfland in. Karel XII liet het ►

Boven: Schilderij van de Slag bij Poltava in 1709. Gemaakt door Louis Caravaque tussen 1717 en 1718. Bron: Hermitage. Links: Standbeeld van Olga van Kiev in de Oekraïense hoofdstad.

¹ Polyenus, *Stratagemen*, boek 8, sectie 56, via www.attalus.org/translate/polyaenus8B.html.

² Zie voor de invloeden van de Vikingen het artikel van Luit van der Tuuk op bladzijde 4 in deze *Kleio*.

Lenin proclameert de macht van de Sovjet in het Smolny Paleis, Petrograd 1917. Kopie uit 1952 door Vladimir Serov, die ook het originele werk schilderde.

er niet bij zitten en vatte het plan op Moskou te veroveren. Maar voor het zover kwam werd hij op 8 juli 1709 door de Russen verslagen bij Poltava, in het huidige Oekraïne. Dat was het keerpunt in de oorlog. Peter verjoeg de Zweden in de jaren daarop uit het gehele Oostzeegebied en had tot 1721 zelfs Finland in handen.

Dat de Slag bij Poltava voor Zweden rampzalig verliep, kwam in de eerste plaats door een gebrek aan manschappen, sturing en overzicht in het Zweedse leger. Karel was gewond geraakt aan zijn voet en moest vanaf zijn brancard toezien hoe zijn officieren geen idee hadden van de locaties van de verschillende regimenten. De getalsmatig en tactisch sterkere Russen hadden in de nacht loopgraven gegraven en versterkingen gebouwd, waar de Zweedse troepen niet doorheen kwamen. Ze werden massaal afgeslacht. Oekraïne is wel degelijk Russisch gebied geweest, maar gezien de afloop van de beroemde slag lijkt Poetins bewondering voor Peter de Grote vooral te stelen op *wishful thinking*.

Lenin proclameert de macht

Een beeld van de Russische Revolutie

Het schilderij van Vladimir Serov 'Lenin proclameert de macht van de Sovjet in het Smolny Paleis, Petrograd 1917' is wereldberoemd. Kopieën van het schilderij zijn in de loop der jaren gedrukt op allerlei prullaria, van posters tot postzegels. Serov schilderde het origineel (het is ongeveer anderhalve meter hoog) in 1947. Vladimir Lenin staat op een verhoogd podium in de balzaal van

het Smolny-instituut, een voormalige meisjesschool, waar de bolsjewieken hun hoofdkwartier hadden gevestigd in de aanloop naar de machts-overname tijdens de Oktoberrevolutie. Het werk is een typisch voorbeeld van socialistisch realisme, waarbij een geïdealiseerde situatie met communistische waarden wordt uitgebeeld. Serov wil de band tussen het bolsjewistische leiderschap met de normale bevolking onderstrepen. De menigte is in vervoering van Lenins speech, sommigen juichen hem toe. De toehoorders bestaan uit normale mensen. We zien onder anderen een vrouw, een veteraan, een zeeman en een boer. Bovendien is een perspectief gekozen waarbij het lijkt alsof de kijker tussen de menigte staat. De Oktoberrevolutie wordt zo verbeeld als een volksbeweging, en niet als de staatsgreep van een fanatieke minderheid, wat het in feite was.

Ondanks dat het om een gemythologiseerd beeld gaat, is het schilderij toch goed bruikbaar in de les. De Oktoberrevolutie had een enorme invloed op de wereldgeschiedenis, en haar gevolgen domineerden het verloop van de twintigste eeuw. Het schilderij laat ook goed zien hoe de Sovjet-Unie haar eigen ontstaansgeschiedenis graag zag: als een overwinning van de arbeidersklasse samen met het populaire leiderschap van de partij. Dat zelfbeeld moest later wel worden aangepast aan nieuwe opvattingen. Met de komst van Chroesjtsjov en de destalinisatie moest Serov zijn werk aanpassen. Jozef Stalin, die op het originele werk gebroederlijk naast Lenin stond, is in latere versies vervangen door arbeiders. ■

***‘Na de Slag bij Poltava,
in het huidige Oekraïne,
verjoeg Peter de Grote
de Zweden uit het gehele
Oostzeegebied’***

Portret van Peter de Grote uit ca. 1717. Gemaakt door Jean-Marc Nattier. Bron: Hermitage.

Praten over Poetin

Podcasts over de oorlog in Oekraïne

De laatste tijd verschijnen regelmatig nieuwe podcasts waarin historische achtergronden van actuele gebeurtenissen besproken worden. Wat heeft Poetin bij de KGB geleerd over strategisch denken? Hoe maakt de Hongaarse premier Orbán binnen de Europese Unie gebruik van de oorlog in Oekraïne? Hier volgt een selectie van informatieve én onderhoudende podcasts over Rusland, Oekraïne en (Oost-)Europa.

Lisa Oskamp is redacteur van Kleio.

Voordat de bom valt

Journalist en Ruslandkenner Jelle Brandt Corstius maakt de podcast *Voordat de bom valt*. Het zijn meestal korte afleveringen van 10 of 15 minuten, waarin hij doorneemt hoe het staat met de oorlog in Oekraïne. Hierbij geeft hij ook uitleg over hoe de Russen te werk gaan en waarom. Zo komt aan bod waarom de stad Marioepol van

groot belang is voor Rusland. Daarnaast gaat Brandt Corstius in op zaken die in Rusland spelen, zoals de werking van de Russische media. Hoe kun je bijvoorbeeld een nepdebatprogramma op de Russische staatstelevisie interpreteren? De eerste tijd verscheen er dagelijks een podcast, inmiddels is dat er één per week.

Ook noemenswaardig zijn de afleveringen die Brandt Corstius deze zomer heeft gemaakt over zijn boek *Rusland voor gevorderden*. Berichten van een overlever. Hij wilde het namelijk niet alleen hebben over de oorlog, maar ook over de mooie kanten van Rusland. Dus vertelt hij in deze afleveringen over zijn bezoek aan rendierhouders in Siberië die constant dronken zijn en over zijn bijzondere huisbaas in Moskou. Niet alleen de grote thema's worden in deze podcast geduid, maar ook de 'gewone Rus' komt een stukje dichterbij.

Wie is Poetin?

Simon Dikker Hupkes is podcast-host en redacteur non-fictie bij uitgeverij Atlas Contact. In de podcast *Wie is Poetin?* probeert hij in zes afleveringen, waarbij steeds een andere expert te gast is, uit te vinden wie deze Russische leider precies is. Elke aflevering gaat in op een specifiek thema. De eerste aflevering heet 'Poetin de rover'. Hierin wordt uit de doeken gedaan hoe Poetin als gemeenteambtenaar van Sint-Petersburg al 100 miljoen dollar liet 'verdwijnen'. Oud-Ruslandcorrespondent

Michel Krielaars gaat in op de wijze waarop Poetin aan zijn vermogen is gekomen. Militair-historicus Christ Klep vertelt over het strategisch denken van Poetin en hoe hij dit heeft geleerd in zijn tijd bij de KGB. En de Vlaamse kinder- en jeugdpsychiater Binu Sing praat over het verband tussen de moeilijke jeugd van Poetin en zijn onderdrukkende stijl van leidinggeven. Kortom, in zes afleveringen van ongeveer 35 minuten, krijg je een completer beeld van de Russische president.

BNR Podcasts

BNR maakt podcasts over diverse onderwerpen. In *Boekestijn en De Wijk* komen de historici Arend Jan Boekestijn en Rob de Wijk onder leiding van Hugo Reitsma vrijwel elke dag met een Oekraïne-update. Ze nemen door wat er op het slagveld gebeurt en gaan bijvoorbeeld in op de rol van de NAVO en de Europese Unie. De meeste afleveringen duren ongeveer een kwartier.

Geert Jan Hahn (slavist en freelance schrijver) en Floris Akkerman (journalist en Oost-Europa-deskundige) maken een podcast over Midden- en Oost-Europa. Elke twee weken verschijnt een aflevering van *BNR Perestrojkast* die ongeveer een uur duurt. Regelmatig maken ze gebruik van de expertise van gasten. Bob Deen, onderzoeker bij Instituut Clingendael, geeft bijvoorbeeld uitleg over de toespraken van Poetin.

Een andere interessante podcast is *BNR De Strategie*. Dit programma wordt gemaakt door

BNR en het Den Haag Centrum voor Strategische Studies. Elke week verschijnt een podcast die over het algemeen ongeveer een half uur duurt. De journalist Paul van Liempt presenteert de afleveringen. Strategische vragen als 'Zijn de hoge energieprijzen een blijvend fenomeen?' en 'Welke landen lopen voorop met *information warfare*?' worden beantwoord. Verder worden geopolitieke kwesties uitgelegd en, vaak met gasten die goed in de materie zitten, doorgenomen.

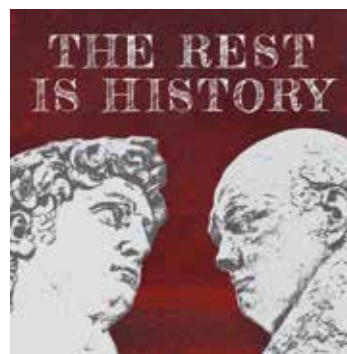
Europa

In *Europa draait door* bespreken Arend Jan Boekestijn en journalist Tim de Wit elke week wat er speelt op politiek niveau in Europa. Natuurlijk krijgen Rusland en Oekraïne de laatste maanden veel aandacht, maar deze podcast is breder van opzet. Italië onder Giorgia Meloni komt aan bod, maar ook Groot-Brittannië na het snelle vertrek van Liz Truss, en de manier waarop de Hongaarse premier Orbán in de Europese Unie gebruikmaakt van de oorlog in Oekraïne. Een andere podcast over dit onderwerp is *Café Europa*. Presentator en journalist Annette van Soest neemt samen met hoogleraar hedendaagse Europese geschiedenis en Europese integratie aan Maastricht University Mathieu Segers de achtergronden bij het Europese nieuws door. Ook bij deze podcast gaat het dus om Europese onderwerpen. De energieplannen van de EU komen bijvoorbeeld voorbij en ook het gezamenlijke migratie- en asielbeleid. Hoe gaat men om met de buitengrenzen

van de EU? Regelmatig wordt gesproken met experts, zoals correspondenten uit de betreffende landen.

Diverse onderwerpen

De historici Tom Holland en Dominic Sandbrook maken de podcast *The Rest is History*. Ze proberen het heden te begrijpen door de geschiedenis in te duiken. De meeste onderwerpen behandelen ze in ongeveer 50 minuten. Deze podcast is dus breder wat betreft de onderwerpen. Wel hebben ze een aantal afleveringen over een specifiek onderwerp uit de Russische geschiedenis gemaakt. Er is bijvoorbeeld een vierluik over de laatste jaren van de Sovjet-Unie, de val, de beginjaren van Poetin en de wijze waarop hij de macht naar zich toe trok.

Tot slot is er nog *Maarten van Rossem – De Podcast*. Deze podcast zal waarschijnlijk bekend zijn, want hij staat eigenlijk altijd bij de 'topafleveringen' in de meeste podcast-apps. Dagvoorzitter en presentator Tom Jessen spreekt een paar keer per week met historicus Maarten van Rossem over allerlei onderwerpen. Meestal gaat het over de actualiteit en de achtergronden daarbij, maar soms geeft Van Rossem een soort college over een ander onderwerp. Zo heeft hij bijvoorbeeld een hele aflevering over Operatie Market Garden gemaakt. Mensen kunnen ook vragen insturen waar Van Rossem vervolgens uitgebreid op in gaat. Hij heeft over vrijwel elk onderwerp een mening, maar juist dat is altijd vermakelijk. ■

Hoe maak je vrede?

Macht en samenwerking in de internationale politiek

Op 24 februari 2022 begon de Russische oorlog tegen Oekraïne. De politiek reageerde onmiddellijk vanuit een machtspolitieke reflex met hogere defensiebudgetten, een sterkere NAVO, wapens voor Oekraïne en economische sancties. Vanuit de institutionele invalshoek hoorde je het geluid dat in deze omstandigheden juist organisaties als de Verenigde Naties, het Internationaal Gerechtshof en het Internationaal Strafhof nodig zijn om oorlogsgeweld tegen te gaan. Een historische reflectie op zowel geslaagde als mislukte vredes pogingen kan helpen om huidige politieke reacties op waarde te schatten.

Frans Groot is docent-opleider geschiedenis op de Hogeschool van Amsterdam.

In het geschiedenisonderwijs wordt relatief veel aandacht besteed aan het ontstaan en verloop van oorlogen. Dit terwijl het ook belangrijk is om stil te staan bij de manier waarop vrede wordt gesloten. Er valt namelijk veel te leren van zowel geslaagde als mislukte vredesprocessen. Want hoe komen overeenkomsten tot stand

waarin winnaars én verliezers zich kunnen vinden zodat stabiele politieke verhoudingen ontstaan? Dit kan in de les besproken worden aan de hand van vijf kernvragen die gekoppeld zijn aan een machtspolitieke of institutionele invalshoek. Twee invalshoeken met totaal verschillende uitgangspunten.

Twee benaderingen in de internationale politiek

	machtspolitiek en realisme	institutionalisme en idealisme
de mens als wolf of politiek wezen	Mensen gaan uit van hun eigenbelang en zijn bereid om daarvoor geoorloofde en ongeoorloofde middelen in te zetten.	Mensen zijn politieke wezens en kunnen rationele afwegingen maken die het eigenbelang en het algemeen belang dienen.
macht of moraal en recht	Machtspolitieke overwegingen wegen zwaarder dan morele.	Morele en juridische overwegingen wegen zwaarder dan machtspolitieke.
ongelijkwaardig of gelijkwaardig	Grote landen kunnen terecht beslissingen doordrukken.	Gelijkwaardigheid tussen landen staat voorop.
gewelddadige of vreedzame middelen	Naast diplomatie is oorlog, mits verstandig gebruikt, een legitiem middel in de internationale politiek.	Institutionele methodes, gebaseerd op het volkenrecht, dienen gebruikt te worden bij conflicten tussen staten.
zero sum of win-win	In veel gevallen gaat de machtsuitbreiding van het ene land ten koste van het andere land (<i>zero sum</i>).	Door internationale samenwerking kunnen landen gezamenlijk profiteren (<i>win-win</i>).

Veel dank aan collega's Dick van Straaten en Joke Klaassen voor commentaar op dit stuk. Dit is werk in uitvoering. Kritiek en suggesties zijn van harte welkom: f.a.groot@hva.nl.

De kernvragen zijn niet alleen gekoppeld aan een machtspolitieke of institutionele invalshoek, maar ook aan een theoretische veronderstelling. Hoewel historische ontwikkelingen vaak een grillig verloop kennen en zich zeker niet aan

theoretische recepten houden, biedt het onderzoeken van vredesprocessen aan de hand van deze kernvragen de mogelijkheid om op een meer beschouwende manier over dit onderwerp na te denken.¹

Vijf vragen over vredesprocessen

vraag	achterliggende veronderstelling	invalshoek
1. Welke middelen hebben de winnende en de verliezende partij om druk uit te oefenen bij de vredesonderhandelingen?	De machtsverhoudingen bij de start zijn medebepalend voor het succes van het vredesproces.	machtspolitiek
2. In hoeverre zijn de overwinnaars bereid om zich te matigen bij het opleggen van maatregelen aan de verliezer?	Gematigde vredesvoorwaarden kunnen bijdragen aan stabiele machtsverhoudingen waarin winnaars en verliezers van een oorlog nieuwe conflicten uit de weg gaan.	machtspolitiek
3. In hoeverre maken de overwinnaars en verliezers van een oorlog gebruik van internationale organisaties om de veiligheid en vrede te handhaven?	Internationale organisaties kunnen aan sterke en zwakke landen zekerheid bieden, waardoor het mogelijk is de vrede ook daadwerkelijk te handhaven.	institutioneel
4. In hoeverre worden oorlogsmisdadigers vervolgd en bestraft?	Door het vervolgen en bestraffen van oorlogsmisdadigers bevordert de internationale gemeenschap de veiligheid (deze misdadigers worden 'onschadelijk' gemaakt). Het heeft ook een preventieve werking om nieuwe misdaden tegen te gaan.	institutioneel
5. In hoeverre spelen democratische en niet-democratische krachten in de betrokken staten een rol in het vredesproces?	Democratisch functionerende staten leveren een sterkere bijdrage aan een duurzame vrede dan autocratische staten.	institutioneel

Als wapens zwijgen

Voor het verloop van het vredesproces is het heel belangrijk op welke manier de winnaars en de verliezers hun macht kunnen laten gelden als de wapens eenmaal zijn neergelegd. Dat nemen de strijdende partijen dan ook mee in hun overwegingen: Wat is een gunstig moment om een wapenstilstand te sluiten? Hoe definitief is de nederlaag voor de verliezende partij en staan de overwinnaars er sterk genoeg voor om een duidelijke vredesovereenkomst af te dwingen? Kort geformuleerd is de eerste kernvraag: *Welke middelen hebben de winnende en de verliezende partij om druk uit te oefenen bij de vredesonderhandelingen?* Deze vraag heeft een duidelijke machtspolitieke dimensie: de internationale verhoudingen worden gezien als een strijdterrein tussen staten, waarin het noodzakelijk is om concurrenten in het gareel te dwingen (door overreding, dreigementen en indien nodig economische of militaire sancties) en de eigen positie te verstevigen. Ook als de

eerste vreedzame toenaderingen in de eindfase van een oorlog worden gemaakt, gaat de strijd om de macht door. De startpositie van de verliezer heeft invloed op de vredesonderhandelingen. Een wapenstilstand waarbij de verliezer nog een groot deel van zijn grondgebied controleert, een leger op de been houdt en de economie draaiende houdt, heeft potentieel een relatief gunstige uitgangspositie. Bij een totale en onvoorwaardelijke overgave – zoals Duitsland in 1945 overkwam – is de onderhandelingsruimte heel beperkt en moet de verliezende partij erg veel slikken. De startpositie van de overwinnaars is minstens zo belangrijk. Als de wapens worden neergelegd, kan de balans worden opgemaakt: Wat is de schade van de oorlog? Welke gebieden hebben ze in handen? Is er voldoende mentale draagkracht bij de bevolking en zijn er voldoende financiële middelen om militaire druk te blijven uitoefenen en het verliezende land enige tijd te bezetten? Met andere woorden: zijn de overwinnaars sterk genoeg om de regie te houden over het vredesproces? ►

Milde of harde vrede?

Vanuit een machtspolitieke invalshoek is het erg belangrijk hoe de vredesovereenkomst eruit komt te zien en hoe deze de politieke verhoudingen op de lange termijn bepaalt. De tweede kernvraag is dan ook: *In hoeverre zijn de overwinnaars bereid om zich te matigen bij het opleggen van maatregelen aan de verliezer?* Na een klinkende overwinning ligt het voor de hand om direct stevige resultaten binnen te halen en zware schadevergoedingen en annexaties op te leggen aan de verliezende partij, al was het maar om de publieke opinie in eigen land tevreden te stellen. De offers zijn dan immers niet voor niets gebracht. Maar op basis van machtspolitieke logica kan het voor de winnende partij juist verstandig zijn om zich 'strategisch in te houden', bijvoorbeeld omdat het verliezende land sterk genoeg moet zijn om een rol te kunnen spelen in een nieuw machtsvenwicht na de oorlog, of om revanchegevoelens bij

'Het kan verstandig zijn de winst niet direct te verzilveren maar te investeren in goede verhoudingen op de lange termijn'

de verliezers tegen te gaan. Het kan dus verstandig zijn de winst niet direct te verzilveren maar te investeren in goede verhoudingen op de lange termijn. Die gematigdheid is ook van belang voor de relaties tussen de overwinnaars onderling. Ze moeten het gevoel krijgen dat ze evenredig voordeel hebben van de overwinning en niet aan het kortste eind trekken. Hierbij spelen de inschattingen van betrokken partijen over wat 'matige' en 'gebalanceerde' afspraken zijn een belangrijke rol. Die percepties wegen erg zwaar – denk aan de 'strafvrede' van Versailles (1919) – want die bepalen de stemming na een oorlog en beïnvloeden ook de uitvoerbaarheid van de overeenkomst.

Onzeker evenwicht

Het belang van deze twee machtspolitieke kernvragen wordt goed geïllustreerd door het vredesproces na de napoleontische oorlogen. De gebeurtenissen van 1814-1815 laten zien hoe belangrijk het is wat overwinnaars (in dit geval Groot-Brittannië, Oostenrijk, Pruisen en Rusland) gematigde en gebalanceerde afspraken vinden. Na de definitieve nekslag voor Napoleon bij Waterloo wilden deze landen graag een stabiele machtsverhouding creëren en committeerden zich hier volledig aan. De samenwerking kreeg zelfs een institutionele basis in de vorm van de Geallieerde Raad, die van 1815 tot 1818 toezicht hield op de uitvoering van de afspraken in het deels bezette Frankrijk. Bij de vredesovereenkomst van 1815 werd de stemming in Frankrijk door de overwinnaars als factor meegewogen en de duur van

de bezetting bekort om de Fransen niet te veel tegen zich in het harnas te jagen. Hier toonden de grootmachten dus enige matiging. Dit was zeker op de korte termijn effectief.²

Maar ook de zwakke kanten van deze machtspolitieke aanpak verdienen aandacht. Historici verschillen van mening over de langetermijneffecten van de vredesafspraken van het Congres van Wenen.³ Leverde dat stabiliteit en bijna honderd jaar vrede op? Of was er sprake van voortdurend wantrouwen en angst voor onvoorspelbaar gedrag van concurrerende grootmachten, waardoor een lange reeks van oorlogen in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw kon ontstaan? De kritische noot is hier dus dat het in stand houden van een machtsbalans veel onzekerheid in de internationale verhoudingen teweeg kan brengen. Het is lastig te voorspellen wat anderen gaan doen en hoe daarop moet worden gereageerd. Dat kan tot gevolg hebben dat tegenstellingen tussen staten uit de hand lopen en escaleren. Een stabiel ogend machtsvenwicht kan dus snel omslaan naar een gespannen conflictsituatie waarin staten als kemp-hanen tegenover elkaar staan.⁴

De juiste balans

Organisatorische samenwerking tussen landen en afspraken over het internationaal recht zouden iets kunnen doen aan de grilligheid en onzekerheid van machtspolitiek. Pleidooien voor internationale samenwerking verwijzen naar het verlichte idee dat mensen en staten – ook al vertonen ze allerlei gebreken en zitten ze egocentrisch in elkaar – op grond van verstandige afwegingen de samenleving leefbaar kunnen (of zelfs moeten) organiseren. Juist om het kwaad en de chaos terug te dringen zijn ze bereid in te stemmen met

² de Graaf, B., *Tegen de terreur. Hoe Europa veilig werd na Napoleon* (Prometheus, Amsterdam 2018).

³ Zamoyski, A., *Rites of peace. The fall of Napoleon and the Congress of Vienna* (HarperCollins, London 2007), 550-569.

⁴ de Wijk, R., *Machtspolitiek* (AUP, Amsterdam 2014), 73-74.

instellingen die wetten en regels kunnen afdwingen. Ook hierbij spelen tegenstrijdige belangen een rol, maar – dit punt maakt Immanuel Kant – het is mogelijk om oplossingen te bedenken waarvan verschillende partijen profiteren. Belangenstrijd en vrede kunnen dus samengaan. Vanuit deze institutionele invalshoek kunnen we de derde kernvraag stellen: *In hoeverre maken de overwinnaars en verliezers van een oorlog gebruik van internationale organisaties om de veiligheid en vrede te handhaven?*

Het lijkt op het eerste gezicht niet zo logisch dat grootmachten na een overtuigende oorlogsoverwinning, hét moment om de lakens uit te delen, instemmen met regels waarin het recht van de sterkste beperkt wordt. Welke voordelen zou dat kunnen opleveren? Dat kan allereerst een afweging van kosten en baten zijn. Op deze manier is het niet nodig voortdurend zware militaire middelen achter de hand te houden om andere landen tot instemming te dwingen. Zeker als een grootmacht er op wereldschaal economisch goed voor staat, tellen de voordelen van internationale samenwerking – denk aan regels om vrijhandel en vrije scheepvaart mogelijk te maken – mee. Het is geen toeval dat de Amerikaanse presidenten Woodrow Wilson in 1919 en Roosevelt in 1945 de belangrijkste initiatiefnemers waren voor de Volkenbond respectievelijk de Verenigde Naties. Daarnaast kan een samenwerking in een internationale organisatie er ook voor zorgen dat dergelijke voordelen op de lange termijn doorwerken. Als een organisatie eenmaal redelijk functioneert, is het immers voordeliger om eraan vast te houden dan eruit te stappen. Voor kleine landen bieden internationale spelregels het voordeel dat ze minder een speelbal worden van grillige machtspolitiek. Door een beroep te doen op internationaal recht zullen ze soms hun

verlies moeten nemen, maar soms ook winst kunnen binnenhalen. De sleutel van het succes van internationale organisaties ligt bij het vinden van een juiste balans tussen de belangen van grote en kleine spelers op het wereldtoneel, waardoor ze allebei een win-winconstructie zien die zekerheid voor de toekomst biedt.⁵

Geen eervolle vermelding

De Europese gemeenschap geldt als een goed voorbeeld van internationale samenwerking waarbij grote en kleine landen redelijk kunnen profiteren van het spelen van het spel volgens de regels. De Europese Unie kreeg in 2012 de Nobelprijs voor de Vrede voor de 'bijdrage aan de bevordering van vrede, verzoening, democratie en mensenrechten in Europa'. Vooral de Duits-Franse samenwerking in de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (1951) laat goed zien dat het mogelijk is om de vrede te verankeren in een internationale organisatie. Het uitgangspunt van deze samenwerking was het idee dat controle op energie en staal het mogelijk maakte om de wapenindustrie in de hand te houden en daarmee oorlog in Europa te voorkomen.

De Volkenbond krijgt daarentegen meestal geen eervolle vermelding in historische overzichten. Toch valt er ook iets te leren van een mislukking. Het loont de moeite om na te gaan hoe deze eerste vredesorganisatie was opgezet en wat eraan schortte. Het was een collectieve vredesverzekering, waarbij de leden zich verplichtten om oorlogszuchtige landen tot de orde te roepen, desnoods met militaire en economische middelen. Die verplichting was volgens Woodrow Wilson alleen moreel en niet juridisch bindend. Hij kon de Amerikaanse Senaat in 1919 niet van zijn gelijk overtuigen over lidmaatschap van de Volkenbond en moest een daverende nederlaag incasseren. ▶

5 Immanuel Kant is een van de grondleggers van deze benadering.

Eerste zitting van de Volkenbond in Genève.
Foto: A. Frankl. Bron: National Library of Norway.

4 van Diepen, R., *Voor Volkenbond en vrede. Nederland en het streven naar een nieuwe wereldorde, 1919-1946* (Prometheus, Amsterdam 1999), 193-237.

7 Shawcross, H., geciteerd bij Sands, Sands P., *East West Street. On the origins of genocide and crimes against humanity* (Weidenfeld and Nicholson, London 2017), 293.

Dit spanningsveld tussen het overeind houden van de eigen soevereine beslissingsmacht én het aangaan van verplichtingen met andere staten was voor grote en kleine landen een heel zware overweging bij de start van de Volkenbond. Het is belangrijk deze aarzelingen serieus te nemen, want ze spelen ook in de huidige tijd een rol bij internationale samenwerking.

Een dieptepunt in de geschiedenis van de Volkenbond was de Italiaanse aanval op Abessinië (Ethiopië) in oktober 1935. Dit was een echte testcase waarbij twee leden van de vredesorganisatie tegenover elkaar stonden. De collectieve vredesverzekering werkte niet omdat de grootmachten Groot-Brittannië en Frankrijk zich niet aan hun morele verplichting hielden en het op een akkoord gooiden met Mussolini, die zij als bondgenoot tegen nazi-Duitsland dachten te kunnen gebruiken. Halfhartige sancties werden al snel weer ingetrokken. Italië mocht zelfs gewoon lid blijven van de Volkenbond en de Italiaanse koning werd door verschillende landen, ook door Nederland, als 'keizer van Ethiopië' erkend.⁶ Deze pijnlijke geschiedenis laat goed zien hoe belangrijk de sturende rol van grootmachten in een vredesorganisatie is. Een dergelijke organisatie kan alleen werken als zij volop gesteund wordt door grote landen die bereid zijn de aanvallende partij tot de orde te roepen en, indien nodig, militaire en economische inspanningen te leveren om de agressie tegen te gaan.

Verschuilen achter de staat?

Een harde aanpak van oorlogsmisdadigers kan een belangrijk onderdeel zijn van een succesvol vredesproces. Het kan werken als een catharsis, een rituele reiniging, waarbij een nieuwe samenleving wordt opgebouwd waarin misdadigers niet nog eens wandaden kunnen plegen. Dat is essentieel voor het rechtsgevoel: de schuldigen worden gestraft en het leed van de slachtoffers wordt erkend. Er gaat ook een preventief signaal van uit: deze misdaden zullen ook in de toekomst bestraft worden. Voor het vredesproces is dit dus een belangrijke (vierde) kernvraag: *In hoeverre worden oorlogsmisdadigers vervolgd en bestraft?* Wat in 1815 en 1919 ondenkbaar of onmogelijk was, gebeurde in 1945 wel. Duitse en Japanse kopstukken werden tijdens de internationale militaire oorlogstribunalen van Neurenberg (1945-1946) en Tokio (1946-1948) vervolgd voor hun persoonlijke aandeel in de oorlog. Voor het eerst stonden individuen terecht voor misdaden die zij namens hun staten hadden gepleegd: een fundamentele, nieuwe stap in het internationale recht. Zij konden zich niet verschuilen – in de woorden van Shawcross, de Britse aanklager in Neurenberg – 'behind the intangible personality of the state'.⁷ De gangbare redenatie tot dan toe, dat oorlogen namens een staat werden gevoerd en dat er alleen een vorm van collectieve verantwoordelijkheid gold (als iedereen schuldig is, kun je dan wel persoonlijk schuldig zijn?), werd terecht afgewezen.

De aangeklaagdenbank tijdens het Neurenbergtribunaal na de Tweede Wereldoorlog. Foto: Ray D'Addario. Bron: National Archives and Records Administration.

De Japanse minister van Buitenlandse Zaken, Mamoru Shigemitsu, ondertekent namens de Japanse regering het document van overgave op 2 september 1945. Deze ceremonie speelde zich af op het Amerikaanse schip USS Missouri. Foto: Lt, Stephen E. Korpany. Bron: Naval Historical Center.

Een opvallend aspect van de processen was de vervolging van oorlogsmisdadigers wegens 'misdaden tegen de vrede'. Een aantal Duitse en Japanse politici en militairen werd ter dood veroordeeld wegens het voorbereiden en starten van een agressieve oorlog in combinatie met misdaden tegen de menselijkheid en oorlogsmisdaden. De rechters verwezen onder meer naar het Briand-Kelloggcompact (1928) waarbij een enorme reeks landen, inclusief Duitsland en Japan, oorlog als middel om internationale conflicten op te lossen had afgezworen. Het was volgens dit verdrag uitgesloten om zelf een oorlog te beginnen. Veel ondertekenaars maakten het voorbehoud dat oorlog uit zelfverdediging wel mogelijk bleef. Het uitbannen van agressieve oorlogsvoering is terug te vinden in het Handvest van de Verenigde Naties (1945) en in het Statuut van Rome inzake het Internationaal Strafhof (1998). De vraag is natuurlijk of dit in de jaren dertig algemeen geaccepteerd was als geldend internationaal recht of slechts werd gezien als een vrome intentie. Bij beide tribunalen bracht de verdediging in dat de normen van 1945 niet konden worden teruggeprojecteerd op de jaren dertig en dat Japan en Duitsland gewoon het imperialistische voorbeeld van de andere grootmachten hadden gevolgd. Vanuit het Japanse kamp werd in Tokio tegen de Amerikanen ingebracht: 'Haven't you heard of [commodore] Perry? (...) You might say we became your disciples. Why don't you subpoena Perry from the other world and try *him* as a war criminal.'⁸

De oorlogstribunalen waren op z'n zachtst gezegd omstreden. Het pijnlijkste bezwaar was wel dat alleen Duitse en Japanse oorlogsmisdadigers werden gedaagd en dat de overwinnaars hun eigen misdaden niet onderzochten. Dat selectief gebruik maakt het internationaal recht kwetsbaar: wat is het recht dan nog waard, kunnen we niet volstaan met machtspolitiek? Toch blijft dit een interessant thema. Het al dan niet vervolgen van oorlogsmisdadigers speelt een belangrijke rol in een vredesproces.

De rol van de 'gewone mens'

Toen Woodrow Wilson op 2 april 1917 het Amerikaanse Congres vroeg in te stemmen met de oorlogsverklaring aan de centrale mogendheden, legde hij de werkelijke schuld voor het uitbreken van de wereldoorlog niet bij de Europese burgers, maar bij vorsten, regeringsleiders en militairen, die de vredeswens van hun volkeren hadden genegeerd. Democratie was volgens hem het fundament voor wereldvrede. Een wereld waarin democratisch samengestelde regeringen de buitenlandse politiek zouden bepalen zou er vreedzaam uitzien: 'The world must be made safe for democracy.'

'Het selectief gebruik maakt het internationaal recht kwetsbaar: wat is het dan nog waard, kunnen we niet volstaan met machtspolitiek?'

Dit vertrouwen in democratie is een terugkerend thema bij denkers over wereldvrede in de negentiende en twintigste eeuw. Het is gebaseerd op twee veronderstellingen. Ten eerste zouden 'gewone mensen' (en hun vertegenwoordigers in het parlement) baat hebben bij vrede, omdat zij de gevolgen van een oorlog aan den lijve ondervinden. Zij zullen zich dus verzetten tegen oorlog en juist vredesinitiatieven ondersteunen. De tweede aanname is dat de besluitvorming in een democratie over meer schijven verloopt, trager mischien, maar ook openlijker dan in een autocratie. Dat biedt in de binnenlandse verhoudingen de mogelijkheid om steun voor vredesplannen te mobiliseren en werkt ook door op internationaal gebied. De buitenlandse politiek van een democratisch land is voor de buitenwereld beter te volgen en redelijk voorspelbaar. Het is bij democratische landen beter in te schatten of zij zich ook echt aan afspraken gaan houden.⁹

Toch vallen er ook serieuze kanttekeningen te plaatsen bij de rol van 'gewone mensen' en democratische regeringen in een vredesproces. ►

⁸ Kanji Ishiura, een van de verantwoordelijken voor de invasie in Mantsjoerije in 1931, geciteerd door Hathaway, O. A., & Shapiro, S. J., *The Internationalists. And their plan to outlaw war* (Penguin, z.pl. 2018).

⁹ Voor het gewone mensenthema, zie: Mazower, M., *Wereldheerschappij. De geschiedenis van een idee*. (Atlas Contact, Amsterdam-Antwerpen 2013), 35-54. Voor transparantie, zie: Ikenberry G. J., *After Victory. Institutions, strategic restraint and the rebuilding of the order after major wars* (Princeton University Press, 2019), 75-79.

Zo schetste Woodrow Wilson in 1917 een veel te rooskleurig beeld van de democratie. Veel 'gewone mensen' en parlementariërs werden eind juli en begin augustus 1914, ook in democratische landen als Frankrijk en Groot-Brittannië, meegesleept in een roes van oorlogshysterie. Daarnaast kan het verdragend werken als democratisch gekozen

leiders aan de onderhandelingstafel voortdurend rekening moeten houden met de druk van een veeleisend electoraat in eigen land. Toch is het zinvol om dit verband tussen democratie en vrede te onderzoeken. Daarom de vijfde kernvraag: *In hoeverre spelen democratische en niet-democratische krachten in de betrokken staten een rol in het vredesproces?* Deze vraag gaat in op de manier waarop de 'stem des volks' (via demonstraties, massamedia of sociale bewegingen) zich laat gelden. Daarnaast is het ook van belang of het zwaartepunt in het besluitvormingsproces bij de volksvertegenwoordiging, bij de uitvoerende macht of bij het leger ligt.

Verder lezen en kijken

- Brand, H.W.**, *Woodrow Wilson* (Times Books, New York 2003).
- Eidhof, B., Gelinck, C. & Nieuwelink, H.**, *Handboek burgerschaps-
onderwijs voor het voortgezet onderwijs* (Prodemos, Utrecht/
Amsterdam/Den Haag 2020), 38.
- de Graaf, B.**, *Tegen de terreur. Hoe Europa veilig werd na Napoleon*
(Prometheus, Amsterdam 2018).
- Hathaway, O.A. & Shapiro, S.J.**, *The Internationalists. And their plan
to outlaw war* (Penguin, z.pl. 2018).
- Ikenberry, G.J.**, *After Victory. Institutions, strategic restraint and the re-
building of the order after major wars* (Princeton University Press, 2019).
- Kant, I.**, *Naar de eeuwige vrede. Een filosofisch ontwerp* (Boom,
Amsterdam 2018).
- MacMillan, M.**, *Parijs 1919. Zes maanden die de wereld veranderden*
(Mouria, Amsterdam 2005).
- Mazower, M.**, *Wereldheerschappij. De geschiedenis van een idee*
(Atlas Contact, Amsterdam-Antwerpen 2013).
- Röling, H.**, *De rechter die geen ontzag had. Bert Röling en het
Tokiotribunaal* (Wereldbibliotheek, Amsterdam 2016).
- Sands, P.**, *East West Street. On the origins of genocide and crimes
against humanity* (Weidenfeld and Nicholson, London 2017).
- van Straaten, D.**, *Connecting past, present and future. The enhance-
ment of relevance of history for students* (Amsterdam 2018), vooral
97-122. Zie ook van Straaten, D., 'Geschiedenis die ertoe doet.
Werken met historische analogieën in de klas', *Kleio* 2019 (5), 23-25.
- Walzer, M.**, *Just and unjust wars. A moral argument with historical
illustrations* (Basic Books, New York 2015).
- de Wijk, R.**, *Machtspolitiek* (AUP, Amsterdam 2014).
- Zamoyski, A.**, *Rites of peace. The fall of Napoleon and the Congress
of Vienna* (HarperCollins, London 2007).
- NOS, *Zo stop je een oorlog* (1 oktober 2022), bit.ly/zostopjeoorlog.

De harde waarheid

Vanuit een theoretische en rationele invalshoek valt te beredeneren dat gematigde machtspolitiek en institutionele samenwerking elkaar kunnen aanvullen en een goede basis zijn voor een duurzame vrede. Maar hoe werken politieke processen in de praktijk? Als we vredesprocessen aan de hand van de vijf kernvragen onderzoeken dan zal dat vermoedelijk geen goednieuwsverhaal opleveren. Eerder een reeks mislukte of halfgeslaagde pogingen, soms door politici doelbewust en rationeel ondernomen, maar misschien wel vaker gemotiveerd door intuïtieve en onberedeneerde impulsen.

Aan de hand van de vijf kernvragen en de bijpassende theorie kunnen leerlingen overeenkomsten en verschillen tussen vredesprocessen in kaart brengen. Na een analyse van vredesprocessen volgt een evaluatie: Wat zijn de sterke en zwakke punten? Zijn dit verstandige, rechtvaardige en gebalanceerde afspraken die stand kunnen houden? Wat maakt een politicus tot een goede vredemaker? Door deze vorm van historische reflectie in de klas is het mogelijk om na te denken over alternatieven voor de instabiele en gewelddadige wereldorde waarin we nu leven. ■

7^e
NATIONAAL
GESCHIEDENIS
ONDERWIJS
CONGRES

17 maart 2023

Fort bij Vechten, Bunnik

Klimaat in de klas!

*Mens en natuur in de
geschiedenisles*

Locatie:
Fort bij Vechten
Bunnik

Klimaatverandering is een van de grootste uitdagingen waar de mensheid momenteel voor staat. Het dwingt ons om anders na te denken over de relatie tussen mens en natuur, over de toekomst, en daarmee ook over het verleden. Het roept de vraag op of we het ons nog wel kunnen veroorloven bij geschiedenis uitsluitend te denken aan menselijk handelen en de natuur als een tijdloos fenomeen 'buiten' de geschiedenis te plaatsen.

Wat zijn de implicaties van het klimaatdenken voor het geschiedenisonderwijs? Wat betekent het 'antropoceen' voor ons en onze leerlingen? Hoe kunnen we geschiedenis doceren op een tijdschaal die veel groter is dan de afgelopen drie millennia? Hoe kunnen we de mens en zijn leefomgeving integraal benaderen in het geschiedenisonderwijs? Wat kunnen we hierover leren van vakken zoals aardrijkskunde?

Samen met de Erasmus Universiteit Rotterdam organiseert VGN op vrijdag 17 maart 2023 in Fort bij Vechten nabij Utrecht het zevende Nationaal Geschiedenisonderwijscongres. In zeven workshops en twee lezingen voor geschiedenisdocenten wordt deze thematiek vanuit verschillende perspectieven benaderd en worden concrete aanbevelingen gedaan voor in de lespraktijk.

Programma

- 09.30** Ontvangst en inloop congresdeelnemers
- 10.00** Welkomstwoord en opening congres
- 10.15** Lezing Liesbeth van de Grift
- 10.45** Pauze en informatiemarkt
- 11.15** Lezing Tine Béneker
- 11.45** Paneldiscussie
- 12.15** Uitreiking Kleio Klasseprijs
- 12.20** Lunch en informatiemarkt
- 13.30** Workshops - ronde I
- 14.45** Pauze
- 15.00** Workshops - ronde II
- 16.15** Afsluiting en borrel

Deelname

- VGN-leden: 225 euro
- Niet-leden: 250 euro
- Gepensioneerden: 125 euro
- Studenten: 75 euro

Lezingen

Een beter milieu begint bij... geschiedenis?

Liesbeth van de Grift (UU)

In deze lezing pleit Liesbeth van de Grift voor een historische benadering van duurzaamheidsvraagstukken. Geschiedenis wordt benaderd als een vakgebied dat kan blootleggen hoe zeer bestaande denkkaders en de manier waarop we het maatschappelijk leven organiseren de uitkomst zijn van historische processen. Door een historisch perspectief kunnen we begrijpen waarom sommige opvattingen dominant werden, terwijl andere naar de achtergrond verdwenen. Dit creëert ruimte om ons af te vragen of ze nog steeds de meest bruikbare en relevante denkkaders bieden en waarom verandering zo moeilijk is. In deze lezing licht Liesbeth van de Grift dit historisch perspectief toe met concrete voorbeelden voor het geschiedenisonderwijs.

Liesbeth van de Grift is hoogleraar 'Internationale geschiedenis in relatie tot het milieu' aan de Universiteit Utrecht.

De aarde als het huis van de mensheid

Tine Béneker (UU)

Belangstelling voor geografie, wordt wel beweerd, heeft uiteindelijk altijd te maken met overleven. Geografie levert kennis over de fysieke omgeving en menselijk gedrag, én over hoe 'mens' en 'natuur' samenhangen en op elkaar inwerken, in mondiale processen en gelocaliseerde ervaringen. Met de wetenschap dat we voor existentiële uitdagingen staan, is geografisch denken relevanter dan ooit. Het doorgronden van het 'antropoceen' betekent dat we de mens niet boven of zelfs gescheiden van de natuur kunnen plaatsen. Hoe zou een antropocene aardrijkskunde eruit kunnen zien? En welke (nieuwe) relaties met geschiedenis levert dit op?

Tine Béneker is hoogleraar geografie en educatie aan de Universiteit Utrecht.

Workshops

Klimaatverandering in de klas: In Europe Schools

Eugenie Khatschatrian (EuroClio)

Klimaatverandering is een van de grootste maatschappelijke problemen en uitdagingen in de eenentwintigste eeuw. Maar klimaatverandering is geen nieuw fenomeen. Hoe docer je klimaatverandering vanuit historisch perspectief? Hoe maken we leerlingen duidelijk wat klimaatverandering voor hen betekent en hoe laten we ze zich op een mediawijze manier verdiepen in de thematiek? In deze workshop zal EuroClio deze vragen beantwoorden aan de hand van het in samenwerking met *In Europe Schools* (VPRO) ontwikkelde lespakket *Climate Change*.

Eugenie Khatschatrian is projectmanager bij EuroClio, waar zij in samenwerking met de VPRO voor het project *In Europe Schools* lesmateriaal over klimaatverandering ontwikkeld heeft.

Big History

Constance van Hall en Joris Burmeister (A. Roland Holst College)

Geschiedenisonderwijs in het 'antropoceen' vraagt om nieuwe benaderingen die de geschiedenis niet enkel als de ontwikkelingsgang van de mensheid presenteert, maar de mensheid positioneert in de context van de geschiedenis van de aarde en de kosmos. Daarom begonnen wij in 2012 met Big

History op onze school, en later ook World History. We laten jullie tijdens deze workshop zien én ervaren hoe je je eigen geschiedenislessen verrijkt met de inhoud, maar ook met de vaardigheden die Big History biedt. Ook World History (met bijvoorbeeld *frames* om de historische katernen beter te doorsnijden) en de nieuwe *Climate Course* komen aan bod! Doel is dat je na onze workshop met concrete ideeën, lesplannen en een boel inspiratie de deur uit loopt!

Constance van Hall en Joris Burmeister doceren filosofie en geschiedenis aan het A. Roland Holst College in Hilversum, waar zij de succesvolle vakken Big History en World History opgezet en uitontwikkeld hebben.

Klimaatbewustwording en klimaatangst bij leerlingen

Adwin Bosschaart (Hogeschool van Amsterdam)

Klimaatverandering heeft grote impact op het wereldbeeld van leerlingen en kan existentiële angsten opwekken. In deze workshop gaat het over de vraag hoe leerlingen denken over klimaatverandering en welke rol kennis daarbij speelt. Daarnaast gaat het erom hoe je als docent leerlingen kunt laten nadenken over klimaatverandering zonder dat dat leidt tot klimaatpathie.

Adwin Bosschaart is hoofddocent aardrijkskunde bij de lerarenopleiding aardrijkskunde van de Faculteit Onderwijs en Opvoeding van de Hogeschool van Amsterdam en heeft onderzoek gedaan naar het klimaatdenken onder leerlingen.

Media in de les

Marieke Hermans (Beeld en Geluid)

Hoe vind je en hoe maak je audio- en videofragmenten voor gebruik in de les? Deze workshop beantwoordt deze vraag gebruikmakend van de Beeld & Geluid-collectie beeldengeluidopschool.nl. Het is een praktische en inspirerende workshop waarin we je uitleggen hoe het platform werkt, hoe je snel je weg vindt door de collectie en hoe je makkelijk fragmenten op maat knipt en in je leer-materiaal toepast. Een workshop met veel verrassende voorbeelden!

Marieke Hermans is productmanager Onderwijs Online bij het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid in Hilversum.

Koloniaal verleden en burgerschap

Hanneke Tuithof (UU)

Aandacht voor het koloniale verleden in het onderwijs is belangrijk. In februari 2023 wordt er door de commissie-Bussemaker gerapporteerd over de plaats die dit thema in onderwijs en erfgoed in Nederland kan hebben. Het

thema 'koloniaal verleden' biedt allerlei aanknopingspunten voor vakoverstijgend onderwijs, het behalen van burgerschapsdoelen, samenwerken met erfgoedinstellingen en het voeren van pedagogische gesprekken. In deze workshop wordt aan de hand van concreet lesmateriaal besproken op welke manieren docenten aandacht aan het koloniale verleden kunnen besteden.

Hanneke Tuithof is vakdidacticus geschiedenis aan de Universiteit Utrecht, hoofddocent curriculumvraagstukken aan de Hogeschool Utrecht en lid van de commissie-Bussemaker, voor versterking kennis geschiedenis voormalig Nederlands-Indië.

Krachtige kennis: wat heeft het nieuwe tijdvakkenkader te bieden?

Carla van Boxtel en Maarten Bark (werkgroep Referentiekader Tijd)

Wat zouden alle leerlingen op school over geschiedenis moeten leren? De werkgroep Referentiekader Tijd presenteerde in 2022 een advies voor een nieuw historisch referentiekader. We verkennen de belangrijkste vernieuwingen, zoals het centraal stellen van historische ontwikkelingen, het werken met zes tijdvakken, meer aandacht voor *global history*, multiperspectiviteit, de relatie met historisch redeneren en

samenhang met andere vakken. De kerndoelencommissie gebruikt het advies voor actualisatie van kerndoelen voor primair onderwijs en onderbouw voortgezet onderwijs. In hoeverre vindt u het nieuwe kader helder, bruikbaar en passend bij wat leerlingen over geschiedenis zouden moeten leren? Wat zou u de kerndoelencommissie willen meegeven?

Carla van Boxtel is hoogleraar vakdidactiek geschiedenis en lerarenopleider aan de ILO verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Maarten Bark is docent geschiedenis op het Aletta Jacobs College, zat in de syllabuscommissie voor het examenprogramma en is lid van de havo/vwo-commissie van de VGN.

Rondleiding Fort bij Vechten

Het congres vindt plaats op een unieke locatie: Fort bij Vechten. Het fort is gebouwd tussen 1867 en 1870 als deel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en diende om artillerieaanvallen op de stad Utrecht en op achter het fort gelegen verdedigingswerken te voorkomen. Naast het fort bevinden zich de overblijfselen van een Romeins castellum, genaamd Fectio. Tijdens deze rondleiding leert u alles over de geschiedenis van het fort en de omgeving. De rondleiding wordt gegeven door gidsen van Fort bij Vechten.

Haal deze folder eruit en neem hem mee naar het congres!

Geschiedeniswerkplaats brengt geschiedenis dichtbij!

Met een glasheldere structuur, toegankelijke teksten en aansprekend bronnenmateriaal brengt Geschiedeniswerkplaats het vak geschiedenis dicht bij je leerlingen.

Toen en nu

In Geschiedeniswerkplaats is geschiedenis niet alleen iets van vroeger, maar ook van nu. Leerlingen koppelen het heden aan het verleden en leren de wereld beter te begrijpen. Ook kunnen ze volop oefenen met examenopgaven en krijgen ze een persoonlijk leeradvies. Zo ga je leerlingen zelfverzekerd het eindexamen tegemoet!

FLEX: de perfecte mix van boek en online

Voor je leerlingen:

- Actueel materiaal en boeken waarin leerlingen mogen schrijven en arceren!
- Persoonlijke digitale leeromgeving met adaptieve leerroutes voor gemakkelijk differentiëren

Voor jou:

- Overzichtelijke resultatenpagina's voor snel formatief evalueren
- Stel je eigen digitale toetsen samen op verschillende cognitieve niveaus

Bestel je beoordelingspakket door onderstaande QR code te scannen.

Vraag je gratis beoordelingspakket aan op
geschiedeniswerkplaats.noordhoff.nl
of via 088 5226888

Stalins alpinisten

De verheerlijking en vervolging van de gebroeders Abalakov

De gebroeders Vitali en Jevgeni Abalakov hebben binnen het Russische alpinisme een legendarische status. Van de Kaukasus tot Centraal-Azië beklommen zij de hoogste bergtoppen van de Sovjet-Unie. Stalins propagandamachine bezorgde hun een heldenstatus, die Vitali echter geen bescherming bood tegen vervolging tijdens de Grote Zuiveringen in 1938.

Stefan Kras is docent geschiedenis op Johan de Witt Scholengroep in Den Haag.

Alpinisme is bij uitstek een kapitalistische vorm van vrijetijdsbesteding. Het beklimmen van extreme bergpieken, inclusief de voorbereidingen, is een tijdrovende onderneming waarbij geen 'productieve' arbeid wordt verricht. Ook de reiskosten en de uitrusting zijn forse kostenposten. Het wekt dan ook verbazing dat vanaf de jaren 1930 alpinisme in de Sovjet-Unie een enorme vlucht nam. Deze vorm van sport bleek naadloos aan te sluiten bij het optimisme en de pioniersgeest van de eerste Stalinjaren. Er werd een nieuwe maatschappij gebouwd, oude sociale structuren werden neergehaald. De nieuwe Sovjetmaatschappij bood ongekende mogelijkheden voor miljoenen boeren en arbeiders, die snel leerden lezen en schrijven. In dit tijdsgewricht voorzag Stalins propagandamachine de bevolking van nieuwe projecten en nieuwe helden. Industriesteden als Magnitogorsk werden in korte tijd uit de grond gestampt, grote waterwerken irriteerden nieuwe landbouwgebieden en in grote steden verschenen Paleizen voor het Volk. Nieuwe expeditieën maakten onderdeel uit van een ambitieus 'nationbuilding'-project, waarbij arbeidershelden een groot publiek kennis lieten maken met de uitgestrektheid en het natuurgeweld van de nieuwe Sovjet-Unie. In naam van het communisme vloog luchtvaartpionier Ivan Papanin als eerste over de Noordpool, ontdekkingsreiziger Otto Schmidt verkende de poolstreken om een nieuwe zeeroute in kaart te brengen en ballonvaarder Pavel Fedoseenko liet zijn ballon opstijgen tot 7.400 meter. De verhalen van deze helden waren het levende bewijs dat de kleine man belangrijk was: zelfs met de meest bescheiden achtergrond konden Sovjetburgers nationale beroemdheden worden. Er werd in de media veel nadruk gelegd op de beroepen van deze *celebrities*: ze waren geen fulltime held, maar buiten de expeditieën om 'gewoon' tractorchauffeur, fabrieksarbeider, mijnwerker, winkelbediende of docent.¹

Cursus alpinisme

In deze onalledaagse context van het 'alledaagse stalinisme' werden de gebroeders Vitali en Jevgeni Abalakov wereldberoemd in eigen land.² In hun puberjaren hadden de broers elk moment van hun

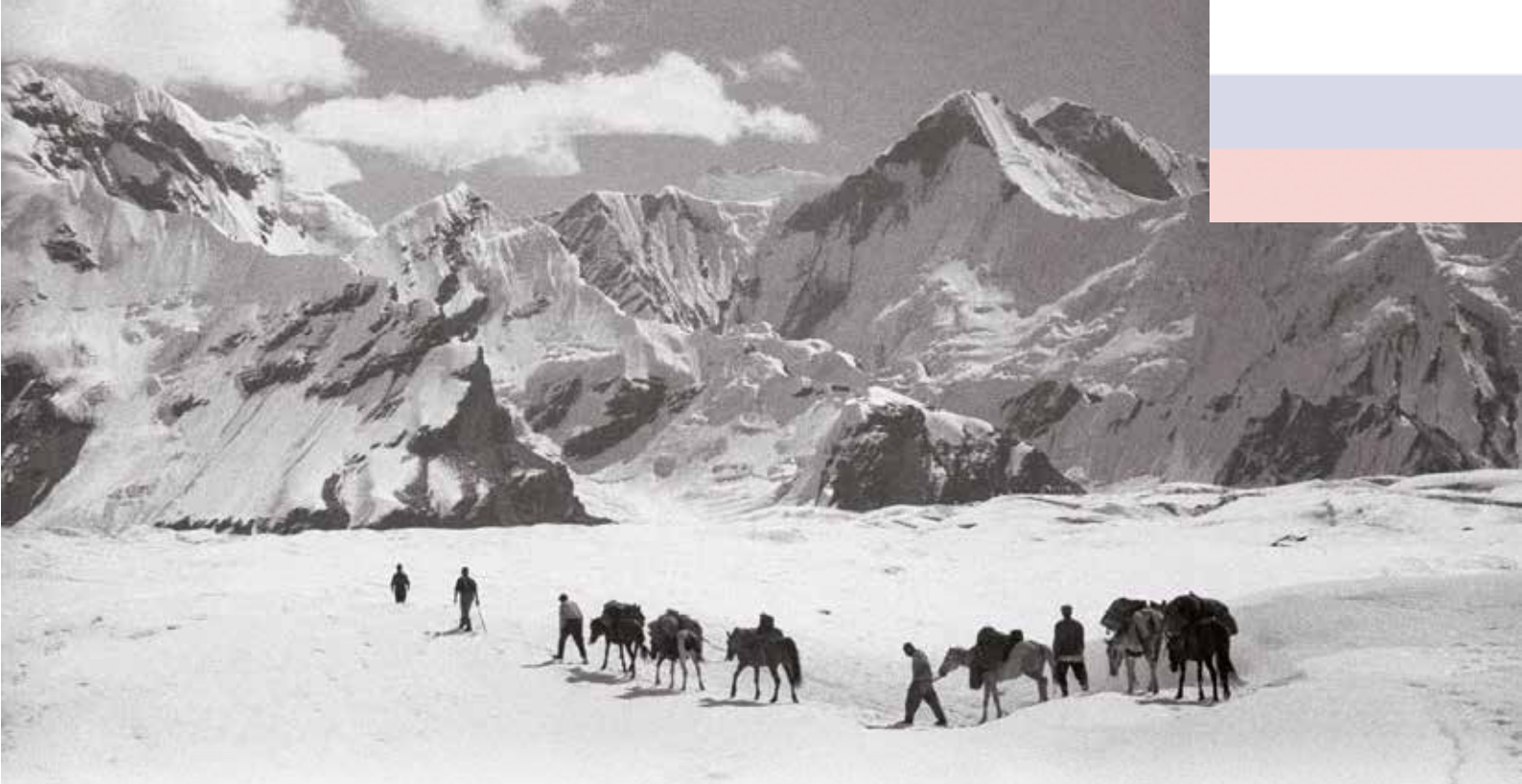

vrije tijd besteed aan de beklimming van de rots-wanden in de omgeving van hun Siberische geboortestad Krasnojarsk; tijdens hun studententijd in Moskou schreven ze zich in bij de Maatschappij voor Proletarisch Toerisme om in de Kaukasus een cursus alpinisme te volgen. De broers bleken een natuurlijke aanleg te hebben voor het bedwingen van steile berghellingen op grote hoogte. Met name Jevgeni had weinig last van hoogteziekte. De omstandigheden waren spartaans. In tegenstelling tot 'kapitalistische alpinisten' moesten de Russen het doen zonder touw, spikes, zonnebrandolie of thermisch ondergoed. Er werd met dedain neergekeken op de imperialistische Britten die in de Himalaya de lokale sherpa's 'uitbuiten' als bagagedragers: in de zomer van 1926 droegen Vitali en Jevgeni tijdens hun eerste grote beklimming van de Dykhtau (5205 meter) de 25 kilo aan uitrusting gewoon zelf. Tijdens een geïmproviseerd basiskamp op 4700 meter hoogte trotseerden ze de dorst (ze hadden niets om de sneeuw mee te smelten) en de extreme koude. Niettemin

¹ Sheila Fitzpatrick, *Everyday Stalinism. Ordinary life in extraordinary times: Soviet Russia in the 1930s* (New York 1999), 68-75.

² Het verhaal volgt in grote lijnen Cédric Gras, *Alpinistes de Staline* (Parijs 2020).

³ In 1961 werd Stalinabad herdoopt tot Dushanbe, wat nog steeds de naam is van de Tadzjiekse hoofdstad.

bereikten ze op 5 september de top, waar ze een conservenblikje vonden dat getuigde van een eerdere Duitse expeditie in de Kaukasus. Ze krasten 'Abalakov' op een kei en werden een sensatie in de Sovjetpers. Deze arbeidershelden hadden een berg bedwongen die voorheen alleen door buitenlandse kapitalisten was beklommen. Hiermee lag de weg open voor het volgen van hun passie: zij kregen elke zomer vier maanden de gelegenheid om de hoogste toppen van de Sovjet-Unie te beklimmen.

Nieuwe berg ontdekt

Vanaf 1930 verlegden de Abalakovs hun werkveld steeds meer richting de Pamir-bergketen, een uitloper van de Himalaya's in Tadzjikistan. De communisten hadden deze Sovjetrepubliek net een nieuwe hoofdstad gegeven, Stalinabad.³ Jaarlijks werden vanuit Moskou expedities georganiseerd om te zoeken naar delfstoffen. Ook werden overal weerstations opgericht. Zo werd dit bergachtige gebied steeds meer in kaart gebracht. Toen in 1932 een nieuwe berg werd ontdekt die wat betreft hoogte alle andere achter en onder zich liet, werd het een regeringsaffaire. Het was een topambtenaar, volkscommissaris Nikolai Gorbunov, die de Abalakovs liet weten dat de hoogste berg van de Sovjet-Unie uiteraard naar Stalin vernoemd zou worden. Gorbunov wenste persoonlijk deel te nemen aan de expeditie en belastte Jevgeni met de voorbereidingen. De andere deelnemers van deze eervolle missie waren een representatieve doorsnede van de nieuwe Sovjetmaatschappij: de automonteur Gushin, de bokser Kharlampiev, de loodgieter Shianov en de Oostenrijkse communist Tsak. Vitali Abalakov was tot zijn teleurstelling niet geselecteerd.

Terwijl de Oekraïne en andere delen van de Sovjet-Unie in de zomer van 1933 zuchtten onder de verplichte graanrekwisities, die leidden tot miljoenen doden, was Jevgeni bezig om een

karavaan kamelen te bevrachten met bijna drie ton aan noodzakelijke middelen. De expeditieleden werden voorzien van pistolen om zich te beschermen tegen Tadzjiekse Basmatsjirebellen, een bergvolk dat de autoriteit van Moskou nog niet had geaccepteerd. Na één maand reizen begonnen de voedselvoorraden te slinken, waardoor in de hoogtes rondom de Fedchenkogletsjer op wilde buffels werd gejaagd. Op 8 juli werd op 4.600 meter het basiskamp ingericht. Jevgeni initieerde vervolgens een verkenning tot 5.900 meter hoogte, waar hij (bij temperaturen tot -40 graden) een route uitstippelde en een tweede basiskamp inrichtte. Toen de almachtige volkscommissaris Gorbunov zich op 22 augustus bij de expeditie voegde, werd de laatste beklimming ingezet naar de 7.495 meter hoge piek. Gorbunov bleek echter niet de conditie te hebben om de klim te voltooien, ondanks het feit dat Jevgeni zijn bagage droeg. ►

Linkerpagina: De broers Jevgeni (links) en Vitali Abalakov. Foto uit de jaren 1920.

Boven: De expeditie op Khan Tengri in 1936. Foto: Lorenz Saladin.

Onder: Jevgeni Abalakov met Nikolai Gorbunov (rechts), tijdens de beklimming van de Stalinberg in augustus 1933.

Jevgeni Abalakov tijdens de beklimming van de Khan Tengri in 1936. Foto: Lorenz Saladin, een Zwitserse fotograaf die omkwam bij deze beklimming.

Vanaf 6.900 meter stopte de apparatsjik om de twintig stappen (de temperatuur was gedaald tot -45 bij stormachtig weer), zogenaamd om met de meegenomen meteorologische apparatuur en de hoogtemeter wetenschappelijke metingen te verrichten. In een slakkengang bewoog de expeditie zich naar boven, terwijl elke dag de voorraden verder slonken en de deelnemers steeds vatbaarder bleken voor hoogteziekte en de kou. Op 5 september moest Gorbunov accepteren dat hij Stalin niet zou kunnen melden dat hij zelf de top had bereikt. Hij gaf Jevgeni toestemming om de klim solo te voltooien. Daarmee werd de jongste Abalakov-broer een superster. Bij terugkomst werd zijn tocht op de voorpagina van de *Pravda* beschreven, hij kreeg van Stalin persoonlijk de onderscheiding *Held van de Sovjet-Unie* en daarbovenop een beloning van 105 roebel en 11 kopeke, een bedrag waarmee Jevgeni een nieuwe jas voor zijn vriendin kon kopen.

Jaloezie in het politbureau

Binnen het politbureau leidde Gorbunovs eclatante succes tot veel jaloezie. Volkscommissaris Nikolai Krylenko, net als Gorbunov een topambtenaar uit Stalins entourage, besloot dat ook hij nationale roem kon behalen door de beklimming van een roemrijke top: de Leninberg. De expeditie stond deze keer onder de bescherming van het Rode Leger. Krylenko had bedacht dat Vitali en Jevgeni Abalakov de perfecte trainers zouden zijn voor een nieuw Sovjetcorps van alpinesoldaten. De berg zou een perfect instrument zijn voor *zakalatsya*: het 'in staal dopen' van het Rode Leger. Nadat Vitali en Jevgeni het basiskamp hadden ingericht, was het wachten op de volkscommissaris.

‘Vitali en Jevgeni Abalakov zouden de perfecte trainers zijn voor een nieuw Sovjetcorps van alpinesoldaten’

Krylenko was lang in Moskou gebleven voor de voorbereiding van een nieuwe Wet tegen Landverraad, die het mogelijk zou maken om honderdduizenden dissidenten te deporteren naar de goelag. Op 16 augustus 1933 kwam hij eindelijk aan in het kamp, vergezeld van meteorologische apparatuur en hoogtemeters. Het Sovjetalpinisme moest vooral de wetenschap dienen, en niet 'zoals bij de nazi's' uitsluitend propaganda. Dit nobele streven verhinderde niet dat een escorte van dertig soldaten ook een buste van Lenin mee naar boven torste, die op de top van de berg moest worden achtergelaten.

Helaas was Krylenko's ambitie groter dan zijn conditie. Tergend langzaam bewoog de karavaan zich naar boven; de uitgeputte volkscommissaris gelastte meerdere keren per dag lange rustpauzes.

Op 29 augustus was op één kilometer van de top het weer uitstekend: zonnig bij -15 graden. Krylenko besloot tot een snelle mars zonder rugzakken om de top in één middag te bereiken. Halverwege moest hij echter onderkoeld en met bevriezingsverschijnselen opgeven en gaf hij het bevel om de buste van Lenin op 500 meter van de top achter te laten.

Op de weg terug naar de vallei liet Stalins topambtenaar zich echter ompraten door Vitali en Jevgeni. Zou het niet beter zijn om met een kleine groep toch een laatste poging te wagen? Tot grote opluchting van de gebroeders Abalakov gaf Krylenko zijn zegen aan dit plan. Zonder de verplichting om voortdurend te stoppen, gingen de gebroeders samen met een kleine groep militairen op 3 september weer naar boven. Ze bereikten het basiskamp op 5.600 meter, vlak voordat een zware sneeuwstorm losbarstte. Op 7 september haalden ze de 6.600 meter. Toen sloeg het noodlot toe. Een jonge officier had verschillende bevroren ledematen en moest met spoed geëvacueerd worden. De militaire eenheid besloot dat Jevgeni de jongen zou escorteren; als bedwinger van de Stalinberg kon hij de Leninberg overlaten aan zijn broer. Vitali beschreef na afloop de bergkam op weg naar de top als 'even breed als de centrale boulevard van Leningrad'. Met Lenins buste op zijn schouders bereikte de jongere Abalakov-broer de 7.134 meter hoge top. In de namiddag van 7 september werd met een kleine ceremonie de Leninberg gekroond onder de strenge blik van de beeldhouwde naamgever.

Paranoia en complotten

Terwijl Stalins terreur een steeds grotere greep kreeg op de Sovjet-Unie, gingen de gebroeders Abalakov aanvankelijk door met het beklimmen van de hoogste pieken van het Pamir-gebergte. In 1936 werd tijdens een helletocht de Khan Tengri (7.010 meter) bedwongen, een expeditie waar Vitali acht tenen en twaalf vingerkootjes verloor door bevriezing. Het jaar erop vertrokken Vitali en Jevgeni naar de Kaukasus voor de beklimming van de Elbroes, niet vermoedend dat hun levens snel volledig zouden veranderen. Op 28 juli 1937 arresteerde de NKVD, het Volkscommissariaat voor Binnenlandse Zaken, Vitali in het basiskamp, waarna hij verdween in de beruchte Loebjankagevangenis in Moskou. Jevgeni bleef buiten schot. In de paranoia van de showprocessen zag de NKVD overal complotten: bij zeelui, bij atleten, bij mijnwerkers, bij meteorologen. Tienduizenden mensen werden gearresteerd op basis van vage geruchten. In het systeem van verklanking en marteling wees iedereen elkaar aan, ook de alpinisten. Vitali werd beschuldigd van deelname aan de 'Fascistisch-Terroristische Organisatie van Alpinisten en Wandelaars' met als doel de Sovjet-Unie uit te leveren aan Hitler en de regering te vermoorden. Om Vitali te laten bekennen werd hij non-stop ondervraagd, terwijl de stompjes van zijn handen en voeten werden afgeranseld. De ondervragers sloegen hem de tanden uit de mond en hij werd afgerost tot hij flauwviel. Toch weigerde hij een schuldbekentenis te ondertekenen, wat zijn leven heeft gered. Veel van zijn expeditiegenoten hadden deze kracht niet. Zo kreeg volkscommissaris Krylenko in juli 1938 een nekschot voor

deelname aan een ander complot: dat van de Fascistische Schakers. Ook Gorbunov stierf twee maanden later voor het vuurpeloton. Uiteindelijk had Vitali geluk: na een intensieve lobby van zijn broer Jevgeni bij Stalin sprak de rechtbank de oudste broer Abalakov in februari 1939 vrij.

'Tijdens een sneeuwstorm gleed het borstbeeld van Stalin in een kloof; alle expeditieleden werden veroordeeld tot tien jaar dwangarbeid'

Deze beslommingen hadden de broers in elk geval verlost van deelname aan een tweede expeditie naar de Stalinberg. Een groep alpinisten vertrok in de zomer van 1938 met als missie het plaatsen van Stalins buste op de piek. Tijdens een sneeuwstorm gleed het borstbeeld in een kloof, waarna alle expeditieleden werden veroordeeld tot tien jaar dwangarbeid.

Gouden medailles

Toen in juni 1941 de oorlog uitbrak, kregen de Abalakov-broers posities in de gemotoriseerde infanterie ter verdediging van Moskou. Ze waren niet betrokken bij Hitlers aanval op de Kaukasus (Operatie Edelweiss), waar een kleine Wehrmacht-eenheid vanuit Stalingrad probeerde door te stoten naar de olievelden van Azerbeidzjan. Onderweg besloot een elitepeloton van de SS de swastika op de top van de Elbroes te planten, wat breed werd uitgemeten in Goebbels' propagandamachine. Veel lokale inwoners van de Kaukasus hielpen de nazi's aanvankelijk, blij om bevrijd te zijn van Stalin. Na de oorlog werden zij massaal gedeporteerd. In de herfst van 1942 werden de SS'ers bij temperaturen van -40 graden van de berg gejaagd.

Na de oorlog sloeg het noodlot toe voor Jevgeni. Hij stierf op 28 maart 1948 op 41-jarige leeftijd in het appartement van een vriend aan koolmonoxidevergiftiging. Zijn broer Vitali ging ondanks zijn klompvoeten en geamputeerde vingers tot op hoge leeftijd door met bergbeklimmen. Hij werd de uitvinder van een klemmechanisme voor rotsspleten (Abalakov-klem), een anker om van gletsjers te abseilen (Abalakov-draad) en een speciale haak (Abalakov-haak). Als voorzitter van de alpinistenclub Spartak Moskou won hij vanaf 1950 jaarlijks gouden medailles in de competitieve wereld van het Sovjetalpinisme. Zo bedwong hij als eerste de Overwinningsberg (7.439 meter) in de Tian Shan bergketen, en fungeerde hij als gids voor vele buitenlandse alpinisten die tijdens de detente de Sovjet-Unie mochten bezoeken. Zijn grote droom om de Mount Everest te beklimmen kwam nooit uit. Vanwege de politieke tegenstellingen in de Koude Oorlog bleven de poorten tot de Himalaya tot 1982 gesloten voor Sovjetalpinisten. ■

Vitali Abalakov tijdens de beklimming van de Khan Tengri in 1936. Hij verloor hierbij bijna al zijn vingers en tenen door bevriezing. Foto: Lorenz Saladin.

Man van staal valt van zijn voetstuk

De herbegraving van Stalin in 1961

Stalin werd na zijn dood bijgezet in een mausoleum. Het volk van de Sovjet-Unie was in diepe rouw. Slechts acht jaar later oordeelde de geschiedenis anders over deze dictator. Hij werd herbegraven op een andere plek. Is dit zijn laatste rustplaats?

Opnieuw begraven

De enige zekerheid in het menselijk bestaan is de dood. Hoe de dode herinnerd wordt, is aan de levenden. Iedere generatie schept haar eigen beeld van de geschiedenis, waardoor de waardering van een overleden persoon kan veranderen. In deze serie kijken we naar bekende personen die ook na hun overlijden de gemoederen bezighielden. Dit keer Ioseb Dzoegasjvili, de 'man van staal', oftewel Stalin (1878-1953).

Ben Vriesema is oud-hoofdredacteur van *Kleio*.

De doodstrijd was verschrikkelijk. God schenkt slechts de rechtvaardigen een gemakkelijke dood. Toen we toekeken stikte hij zich letterlijk dood. Toen het laatste ogenblik leek te zijn aangebroken, opende hij plotseling zijn ogen en keek alle aanwezigen aan. Het was een verschrikkelijke blik, waanzinnig, of misschien wel woest en vol doodsangst¹

Svetlana, de dochter van Stalin, was aanwezig bij de laatste minuten van haar vader.

Stalin was zoals we weten geen makkelijk mens. Hij groeide op in Georgië met een tirannieke vader en een moeder die een priesteropleiding in gedachten had voor haar zoon. Ioseb Dzoegasjvili, zoals Stalins geboortenaam was, voelde zich toen hij opgroeide aangetrokken tot de leer van het marxisme. Zijn steun aan Lenin, maar vooral zijn organisatorische talent zorgden ervoor dat hij boven kwam drijven in de poel van mogelijke opvolgers van Lenin. Met overvallen,

kidnapping en diefstal zorgde hij ervoor dat Lenin genoeg geld kreeg om zijn revolutie-idealen door te zetten. Lenin zag de 'man van staal' (een bijnaam die Jozef zich maar wat graag toe-eigende) niet als zijn ideale opvolger. Stalin zorgde er echter voor dat hij, na de dood van Lenin in 1924, vakkundig en met hatelijke campagnes zijn (mogelijke) tegenstanders ver van zich hield. Als secretaris-generaal van de Communistische Partij die de Sovjet-Unie leidde, wist hij de macht naar zich toe te trekken. Via ambitieuze vijfjarenplannen probeerde Stalin de economie op stoom te krijgen. Met wisselend resultaat overigens. Hij verstevigde de greep op het land door met behulp van de geheime politie duizenden vermeende anticommunisten naar werkkampen te sturen. De Tweede Wereldoorlog, die voor de Russen pas begon toen Hitler het non-agressiepact naar de prullenmand verwees,

zorgde ervoor dat Stalin niet alleen in eigen land op handen werd gedragen. In Amsterdam werd na de oorlog nog een laan naar hem vernoemd, want met de steun van de Russen werd Hitler-Duitsland verslagen.² Tijdens de periode na de oorlog verstevigde Stalin zijn greep op het land en werd de Sovjet-Unie geleid door een paranoïde dictator die overal vijanden zag en velen richting de goelag stuurde. Zo werd bijvoorbeeld de populaire admiraal Zjoekov naar Odessa gestuurd, ver weg van de invloedssfeer van Moskou. Niemand mocht maar in de buurt van de schaduw van de Grote Leider komen.

Balseming

Toen Stalin op 5 maart 1953 na een beroerte in zijn datsja overleed, werden de Russen op allerlei manieren ingelicht over de dood van hun leider. 'Het hart van de strijdmakker en de geniale opvolger van Lenin

Het graf van Stalin bij de muur van het Kremlin. Foto: Ronnie Macdonald.

klopt niet meer. Heengegaan is onze wijze leider, leraar van de partij en van het Sovjet-volk,' meldde Radio Moskou. De man van staal, gevreesd, gevierd en gehaat, was niet meer. In de Sovjet-Unie heerste na de bekendmaking treurnis en verbijstering alom. Ook de Communistische Partij Nederland treurde over het heengaan van haar inspirator. In de Sovjet-Unie waren overal op straat huilende mensen te zien. Winkels werden gesloten, het was een periode van intensieve rouw. Componist Sergej Prokofjev overleed op dezelfde dag als Stalin en zijn weduwe kon niet eens aan een bos bloemen komen voor op de kist van haar man. Na de balseming van het lichaam van Stalin werd het tentoongesteld in Moskou waar duizenden en nog eens duizenden mensen de laatste eer wilden bewijzen aan hun leidsman. Er kwamen echter zoveel mensen opdagen dat velen in verdrukking raakten en overleden. Hoeveel mensen er exact zijn gestorven, is onbekend, maar dat het meer dan honderd waren was in de Sovjet-Unie een publiek geheim. Het lichaam werd in een glazen kist naast dat van zijn voorganger Lenin in het mausoleum geplaatst. Lenin ligt er nog steeds, Stalin is weg.

Destalinisatie

Nog geen drie jaar na het overlijden van Stalin hield zijn opvolger Nikita Chroesjtsjov een rede tijdens het twintigste

congres van de Communistische Partij. Communisten uit allerlei windstreken kwamen hiervoor naar Moskou. Het viel de aanwezigen op dat er geen enkel portret van Stalin zichtbaar was. Op 25 februari 1956 waren er alleen partijafgevaardigden van de Sovjet-Unie aanwezig bij een speciale toespraak van Chroesjtsjov. In een vier uur durend relaas oordeelde deze vernietigend over het beleid en de persoon van Stalin.³ Niet de overwinning op nazi-Duitsland werd aangekaart, maar de gigantische verliezen die door de tactiek van Stalin (verschroeiende aarde; militaire blunders) waren veroorzaakt, werden genoemd. Ook de buitengewone wreedheid van Stalin werd door zijn opvolger aangehaald. Voor de Russische toehoorders was dit alles een grote schok. Stalin werd van het voetstuk gekgeld door zijn opvolger. De 'geheime toespraak' bleef niet heel lang geheim, want via Oost-Europese kanalen ging de toespraak de hele wereld over. In sommige landen was men blij dat er een sprake was van een soort openheid (glasnost avant la lettre), maar in Georgië hadden ze het totaal niet op Chroesjtsjov. 'Eeuwige roem aan Stalin!' riep men in de straten van Tbilisi.⁴ Misschien logisch, want Stalin was uit deze Sovjet-deelrepubliek afkomstig. En nog steeds wordt er in Gori in het geboortehuis van Stalin zeer weinig ruimte ingelast voor de talrijke duistere kanten van hun voormalige inwoner.⁵ Chroesjtsjov en andere leden

van de nomenklatoera lieten het niet alleen bij woorden. Op 31 oktober 1961 (slechts acht jaar na de dood van Stalin) werd het Rode Plein in de avond afgezet en ook de toegangswegen werden afgesloten. Stalins lijk werd van de glazen sarcofaag in het mausoleum naar een doodskist overgeheveld. Zijn naam werd van de buitenmuur gebeiteld. De gouden knopen op zijn admiraalsjas werden vervangen door koperen, de gouden epauletten werden van de schouders gehaald. De kist werd neergelaten in graf bij de muur van het Kremlin, waar men het met aarde bedekte (en niet met betonnen platen zoals was afgesproken). Een rode doek kwam over de kist. De begrafenisondernemer was alleen vergeten de schroeven van het deksel aan te draaien. Stalin ligt nog steeds daar. Een beeld markeert de plek. Maar of dit zijn laatste rustplaats blijft, is onzeker. Poetin, wiens grootvader de kok was van Stalin, is een bewonderaar van de voormalige secretaris-generaal. Wellicht komt er in de toekomst eerherstel voor de dictator. Het lichaam van Stalin zal evenwel nooit meer te bewonderen zijn. ■

Een rij voor het mausoleum met Lenin en Stalin in 1957. Foto: Manfred en Barbara Aulbach.

¹ Svetlana Alliluyeva, *Twintig brieven aan een vriend* (Brussel 1967), p. 18.

² De Stalinlaan werd na het neerslaan van de opstand door het Sovjetleger in Boedapest in 1956 hernoemd in Vrijheidslaan.

³ William Taubman, *Kruschev: The Man, His Era* (Londen 2005), p. 271.

⁴ *The Times*, 19 maart 1956.

⁵ Afgelopen zomer bracht Paul Robijns een bezoek aan het geboortehuis en Stalinmuseum en verwittigde de auteur dezes van de opvallende hagiografische benadering van Stalin in Gori en omstreken.

Verder lezen

Ian Kershaw, *Persoonlijkheid en macht. Politieke leiders die het moderne Europa veranderden* (Spectrum, 2022).

Simon Hall, 1956. *De wereld in opstand* (Spectrum, 2016).

Adward Radzinsky, *Stalin. Onthullingen uit geheime privé-archieven* (Balans/Van Halewyck, 1996).

From Russia with love

Brieven schrijven tijdens de Russische Revolutie

Leerlingen leren in havo en vwo 3 hoe de Russische Revolutie verliep en over de gevolgen daarvan voor de mensen in Rusland. In deze les kruijen ze aan de hand van beeldmateriaal in de huid van verschillende mensen in het Rusland van begin jaren twintig.

Patrick Kortleven is docent geschiedenis. **Hayo van Reek** is docent geschiedenis en tekenen. Beiden werken zij op het Maerlant in Brielle. Onder de naam Barbaar Educatie ontwikkelen zij lesmateriaal waarbij kennis zoveel mogelijk wordt gekoppeld aan beeldende elementen.

Wat?

Deze opdracht volgt op twee eerdere schrijfp opdrachten en voegt hier een laag aan toe. In de eerste klas hebben de leerlingen een brief aan de gouverneur van Germania Inferior geschreven aan de hand van beeldmateriaal, in de tweede klas een boze brief aan koning Lodewijk XVI vanuit het perspectief van een persoon naar keuze. Hierbij wordt de informatie niet in hapklare brokken aangedragen, maar moeten leerlingen zelf op zoek naar de informatie die zij nodig hebben om zich in

‘Er kan worden gekozen om creativiteit te belonen. Zo zal een brief van een arme boer er anders uitzien dan die van iemand van adel’

te leven. Nu schrijven zij niet alleen een brief, maar ook het antwoord erop vanuit een ander, deels tegengesteld perspectief. De leerlingen schrijven twee brieven vanuit het standpunt

Rijke Boerin

Fabrieksarbeider

van twee mensen die de Russische Revolutie en de gevolgen hiervan vanuit totaal verschillende posities hebben meemaakt en daardoor uiteenlopende meningen hebben over de ontwikkelingen die hieraan verbonden zijn. De eerste brief kan bijvoorbeeld komen van een rijke boerin die een overwegend negatieve kijk op de ontwikkelingen sinds 1917 heeft, het antwoord komt van een fabrieksarbeider die meer positieve punten ziet.

Voor wie?

Leerlingen in vmbo 4 of van havo en vwo 3.

Wanneer?

De tijd van wereldoorlogen: de Russische Revolutie en de Sovjet-Unie.

Hoe lang?

De opdracht is in een lesuur uit te voeren als de leerlingen de eindversie thuis maken.

Hoe werkt het?

De opdracht is opgedeeld in vier stappen. In de eerste stap lezen ze de inleiding en kiezen ze een duo waarvan zij de brieven willen gaan schrijven. Het lesmateriaal bevat hiervoor de portretten van de tweetallen. De leerlingen kunnen kiezen uit de rijke boerin en de fabrieksarbeider, de heer van adel en de bolsjewiek of de arme boer en de fabriekseigenaar.

In de tweede stap verzamelen de leerlingen informatie door het nagaan van de gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden vanaf het uitbreken van Russische Revolutie in 1917 tot eind 1921. Vanuit de positie van beide personen bedenken de leerlingen wat de invloed van de Eerste Wereldoorlog op hun leven was en hoe zij

Arme boer

Fabriekseigenaar

Heer van adel

Bolsjewiek

het verloop van de Russische Revolutie en de daaropvolgende burgeroorlog hebben ervaren. Ook kan de invoering van de Nieuwe Economische Politiek in de zomer van 1921 worden meegenomen. Hierbij kunnen leerlingen gebruikmaken van de leertekst van de methode en van andere bronnen. In de derde stap besluit iedere leerling met welke persoon de briefwisseling begonnen wordt. De leerling beschrijft in de brief wat de gekozen persoon heeft meegemaakt en hoe de persoon deze gebeurtenissen heeft ervaren.

In de vierde stap schrijft de leerling een tweede brief als reactie op de eerste. Ook hier gaat de leerling uit van het gekozen duo. De brief kan als kale tekst analoog of digitaal bij de docent worden ingeleverd, maar er kan natuurlijk ook voor gekozen worden om creativiteit te belonen. Zo zal een brief van een arme boer er anders uitzien dan die van iemand van adel. Bij de beoordeling kan verder gelet worden op historische correctheid, de mate waarin leerlingen zich hebben ingeleefd en originaliteit.

Wat levert het op?

Door het schrijven van deze brieven maken de leerlingen zich een groot deel van de kennis over dit onderwerp eigen en oefenen zij tegelijkertijd in meervoudige standplaatsgebondenheid. Ze krijgen meer inzicht in de ontwikkelingen rondom de Russische Revolutie en zien dat verschillende mensen deze verschillend hebben ervaren en er sterk uiteenlopende meningen over hebben. De opdracht leent zich ook goed voor samenwerking met andere vakken, zoals Nederlands en de beeldende vakken. Zo kunnen de leerlingen hun creativiteit kwijt in de vorm van mooie brieven, zowel inhoudelijk als visueel. ■

Het bijbehorende materiaal kunt u downloaden op www.barbaareducatie.nl.

Russische fabrieksarbeiders krijgen les na het werk, 1965. Foto: World History Archive/Alamy Stock Photo.

De Ku Klux Klan en de Amerikaanse

Een profielwerkstuk over de vergelijking tussen vrouwenbewegingen

Eind negentiende, begin twintigste eeuw ontwikkelden de Verenigde Staten zich in hoog tempo. Dit had als gevolg dat verschillende emancipatiebewegingen voor vrouwen opkwamen om hun eigen (politieke) belangen te behartigen. In hun profielwerkstuk onderzochten Jasmijn Baarda, Elise van de Meerendonk en Mara Knottenbelt twee bijzondere emancipatiebewegingen in de jaren tien en twintig van de twintigste eeuw en vergeleken deze.

Jasmijn Baarda, Elise van de Meerendonk en Mara Knottenbelt hebben dit jaar voorjaar vwo-examen gedaan aan het Rijnlands Lyceum Sassenheim. Met hun profielwerkstuk wonnen zij een van de onderwijsprijzen van de Koninklijke Nederlandse Akademie voor de Wetenschappen.

De zuidelijke en noordelijke staten van Amerika hebben een lange en vooral gescheiden geschiedenis. De staten kenden vele tegenstellingen, niet alleen op het gebied van slavernij maar ook op sociaal, economisch en cultureel gebied. Na de Amerikaanse Burgeroorlog vond er een periode van *Reconstruction* ofwel wederopbouw plaats. In mei 1865 introduceerde president Johnson de *Reconstruction* in een poging om de opstandige staten te hervormen. De zuidelijke deelstaten werden via de *Reconstruction Act* in vijf militaire districten verdeeld. Mede door deze wet verkregen de bevrijde slaven kiesrecht. Hun invloed bleef echter beperkt doordat zij geen economische macht hadden. Er kwamen verschillende amendementen tot stand: het veertiende amendement verklaarde alle in de VS geboren of genaturaliseerde personen tot staatsburgers en het vijftiende amendement gaf de zwarte inwoners kiesrecht.

Een periode van vooruitgang

In de daaropvolgende periode ontwikkelden de Verenigde Staten zich op politiek en economisch gebied en kwamen ze in de *Progressive Era* (1889-1920). Door industrialisatie vonden er enorme veranderingen plaats. De contouren van het 'oude' Amerika verdwenen. Er ontstond een nieuwe maatschappij met fabrieken, steden en immigranten. Vele autochtone Amerikanen trokken naar

deckers genoemd. Het vermogen van de autoriteiten om te zorgen voor schoon water, sanitair, afvalinzameling, brandveiligheid en scholen kon het hoge tempo van de verstedelijking niet bijhouden. Naast immigratie was er ook een enorme expansie van de autochtone middenklasse. De leden van deze middenklasse waren vaak goed opgeleid en ambitieus. De middenklasse was zich bewust van haar positie: onder de oude families en elite, maar boven de immigranten in de sloppenwijken. Ze wilde graag meer invloed uitoefenen. Voor vrouwen bood deze nieuwe middenklasse niet alleen kansen maar ook frustraties. Vrouwelijke immigranten hadden banen als fabrieksarbeiders of bedienden, de vrouwen uit de middenklasse waren vaak schooljuffen, secretaresses en typisten. Echter, voor de middenklassevrouwen die huisvrouw waren, kon de stad zorgen voor isolatie en frustratie.

Met de economische veranderingen kwam ook kritiek. Het 'progressivisme' ontstond. Dit was een politieke reactie op de industrialisatie en haar negatieve gevolgen: immigratie, stedelijke groei, erbarmelijke omstandigheden, de groei van de macht van het bedrijfsleven en groeiende klassenverschillen. Aanhangers van het progressivisme worden *progressives* genoemd en woonden vooral in de groeiende industriesteden. Toch is het moeilijk om deze *progressives* goed te duiden. Een deel was voor het verminderen van de macht van bedrijven, om zo de democratie te bevorderen. Anderen riepen op tot wetten om arbeiders en de armen in de steden te beschermen. Weer een ander deel vroeg om meer gelijkheid tussen man en vrouw in deze veranderlijke samenleving.

'De contouren van het "oude" Amerika verdwenen en er ontstond een nieuwe maatschappij met fabrieken, steden en immigranten'

de steden en kwamen daar samen met een stroom van immigranten. De elite, de groeiende middenklasse en immigranten vormden het nieuwe sociale karakter van de maatschappij.

De immigranten die in het begin van de twintigste eeuw naar Amerika kwamen, verenigden zich in sloppenwijken, rijtjeshuizen en gammele constructies van drie verdiepingen, ook wel de *triple*

The women of the Ku Klux Klan

Aan het begin van de twintigste eeuw werd de Ku Klux Klan (KKK) heropgericht, midden in de *Progressive Era*, geholpen door de massamedia, die in deze periode opkwamen. De KKK is een organisatie die vaak geassocieerd wordt met geheime samenkomsten en anonieme spookfiguren die 's nachts zwarte burgers vermoordden. De mannelijke leden geloofden dat de voormalige slaven

vrouwenrechten

een bedreiging waren voor de openbare orde, de kuisheid van hun vrouwen en de superioriteit van de blanken. De eerste Klan werd halverwege de negentiende eeuw opgericht. In die eerste golf van de Ku Klux Klan was de rol van vrouwen zeer beperkt, heel veel meer dan het naaien van de outfit van hun man deden ze niet. In deze periode was de slavernij in de Verenigde Staten net afgeschaft en was het voornaamste doel van de Klan om de 'blanke superioriteit' te behouden.

Het was pas in de jaren twintig van de twintigste eeuw, aan het begin van de tweede golf van de KKK, dat vrouwen een grotere rol in de organisatie gingen spelen. Dit had te maken met de invoering van het vrouwenstemrecht via het negentiende amendement. Ondanks dat de kracht van feministische organisaties hierna afnam, werd de rol van vrouwen in de maatschappij wel steeds groter en maakten vrouwen zich meer los van hun mannen. Al met al werden vrouwen dus een stuk zelfstandiger in deze periode, waardoor ze zich niet meer alleen maar bij de KKK voegden omdat hun man lid was, maar ook steeds vaker uit eigen wil. Vanaf dat moment werden vrouwen ook aangespoord om actief deel te nemen aan de

activiteiten en rituelen van de Ku Klux Klan, met de overtuiging dat de deelname van vrouwen zou bijdragen aan het zuiveren van het land van zijn zwarte bevolking.

De vrouwen vonden echter dat ze te weinig mochten doen in de organisatie en daarom werden er hier en daar aparte vrouwenafdelingen van de Klan opgezet. De leiders van de KKK waren bang dat deze dochterbewegingen te snel zouden groeien en uit de invloedssfeer van de originele Ku Klux Klan zouden vallen. Daarom werden alle kleine aftakkingen samengevoegd tot één groot vrouwenonderdeel van de Klan: de WKKK (Women of the Ku Klux Klan). Opvallend is dat deze WKKK niet alleen qua bestuur maar ook qua denkbeelden losstond van de originele Klan. Waar de KKK streefde naar een vrij ouderwetse verdeling tussen man en vrouw, had de WKKK meer vooruitstrevende ideeën. Zo vond de KKK dat vrouwen thuis moesten blijven om zich met de kinderen en het huishouden bezig te houden, terwijl de man werkte voor het geld. De WKKK stond daarentegen voor een meer vooraanstaande positie in de maatschappij en meer rechten voor vrouwen. De vrouwen van de Klan gingen bijna ►

Een optocht van de KKK en de WKKK door Washington D.C., 1928. Fotograaf onbekend. Bron: National Archives, VS.

manipulerend te werk, zodat iedereen die hen aanhing het idee kreeg dat de vrouwen de lijm waren die de Klan bij elkaar hield. De vrouwen zorgden ervoor dat de organisatie voort kon blijven bestaan en daarom zouden zij ook meer rechten verdienen, niet alleen in de Klan maar ook in de maatschappij. Ondanks dat hun ideeën steeds meer de feministische kant op gingen, bleef het hoofddoel van de WKKK om blanke privileges te verdedigen en de maatschappij te beschermen tegen zwarte invloeden.

De Klan-vrouwen waren dus feministische verzetsstrijders geworden. Voor deze bijzondere en snelle omslag was één heel belangrijke reden: het feit dat deze blanke Klan-vrouwen geloofden dat hun stem groter zou zijn dan de stem van zwarte mannen. Afro-Amerikaanse mannen hadden namelijk stemrecht verkregen met ingang van het vijftiende amendement en de Ku Klux Klan was het hier niet mee eens. Vandaar dat de vrouwelijke Klan-leden ineens fel voor het vrouwenstemrecht gingen strijden: hun stem zou immers belangrijker en verstandiger zijn dan die van zwarte mannen.

Jeannette Rankin spreekt bij een bijeenkomst van de National American Woman Suffrage Association in Washington D.C., 1917. Foto: C.T. Chapman. Bron: Library of Congress.

Feministische golf

Naast de bijzondere ontwikkeling van de WKKK zien we in de Verenigde Staten tijdens de *Progressive Era* nog een politieke verschuiving. Aan het begin van de twintigste eeuw beseften steeds meer

vrouwen dat de verdeling zodanig ongelijk was dat ze er niet meer blindelings in mee wilden gaan. Deze tegenreactie was de eerste feministische golf, waarin er gestreefd werd naar (politiek) gelijke rechten. Om dit te bereiken werd onder meer de American Equal Rights Association opgericht, die in het bijzonder streefde naar stemrecht voor vrouwen. Na drie jaar viel de organisatie uit elkaar, zonder veel bereikt te hebben. In datzelfde jaar werden twee nieuwe organisaties opgericht: de National Woman Suffrage Association (NWSA) en de American Woman Suffrage Association (AWSA). Beide organisaties hadden het invoeren van vrouwenstemrecht als hoofddoel, maar de AWSA richtte zich uitsluitend op blanke vrouwen, terwijl de NWSA naar algemene uitbreiding van rechten voor vrouwen streefde. Door de jaren heen groeiden de standpunten van beide organisaties naar elkaar toe en werden de twee samengevoegd tot één organisatie: de National American Woman Suffrage Association (NAWSA).

‘De Klan-vrouwen waren feministische verzetsstrijders geworden. Ze streden ineens fel voor hun stemrecht: hun stem zou immers belangrijker en verstandiger zijn dan die van zwarte mannen’

De AWSA publiceerde een krant, *The Woman's Journal*, die al snel de officiële vrouwenverzetskrant werd en vrouwen door het hele land bereikte. Dit bereik droeg bij aan de sterk groeiende aanhang van de NAWSA, die na de samenvoeging talloze evenementen en campagnes organiseerde om persaandacht te krijgen. Een van de grootste acties van de NAWSA was een parade in de Amerikaanse hoofdstad Washington in 1913. Hierbij kwamen duizenden mensen samen om te protesteren tijdens de inauguratie van president Woodrow Wilson. Zo kon de organisatie niet alleen veel persaandacht trekken, maar sprong ze ook in het oog bij de kersverse president en behaalde daarmee politieke aandacht. De NAWSA bleef bestaan tot 1916, waarna ze verderging als politieke partij. De kersverse National Woman's Party (NWP) was de eerste vrouwelijke politieke partij en kon gericht campagne voeren dan haar moederorganisatie. Ze ervaaarde echter veel tegenstand vanuit de Amerikaanse politiek, die haar groei als een gevaar zag. Toch lukte het de NWP om met steun van de president het negentiende amendement door te voeren, waarmee in 1920 het vrouwenstemrecht bereikt werd.

Ook na de invoering van het vrouwenstemrecht bleef de NWP actief. Er waren immers nog talloze

Leden van Colorado-afdeling van de National Women's Party, 1926. Foto: H.L. Stantley. Bron: Library of Congress.

andere aspecten waarin vrouwen werden achtergesteld. De focus kwam nu te liggen op het invoeren van het *Equal Rights Amendment* (ERA), waarmee vrouwenrechten zouden worden uitgebreid op gebieden als echtscheiding, eigendom en werk. Ondanks de toenemende weerstand vanuit de Amerikaanse politiek gaf de NWP niet op. Aangezien het negentiende amendement alleen blanke vrouwen stemrecht gaf, ontstond er weerstand vanuit zwarte en Aziatische gemeenschappen in de Verenigde Staten. Zij ervoeren niet alleen discriminatie op basis van geslacht, maar ook op basis van huidskleur en afkomst. Dit leidde tot het ontstaan en uitbreiden van verzetsorganisaties als de National Association of Colored Women (NACW) en de Alpha Suffrage Club. Deze organisaties hadden het zwaarder dan blanke verzetsorganisaties, die het argument van 'well educated voters' konden gebruiken: zij hadden toegang tot genoeg goede scholing om weloverwogen keuzes te kunnen maken in het stemproces. Omdat vrouwen van een andere afkomst niet diezelfde onderwijsmogelijkheden hadden, werd dit argument juist tegen hen gebruikt.

Uitbreiding vrouwenrechten

De feminisimbeweging en de WKKK zijn op bepaalde vlakken te vergelijken, maar er zijn ook veel verschillen. Feministische bewegingen uit de jaren twintig van de vorige eeuw streefden eerst vooral naar stemrecht voor vrouwen. Toen dit doel bereikt was, gingen ze zich focussen op steeds verdere uitbreiding van de rechten van vrouwen, wat betekende dat de vrouw een meer vooraanstaande positie zou moeten krijgen in de maatschappij, maar ook binnen het gezin. De WKKK dacht hetzelfde over de uitbreiding van vrouwenrechten. Hun motieven achter deze ideeën verschilden daarentegen wel met die van feministische bewegingen: de WKKK vond het oneerlijk dat zwarte mannen meer rechten hadden dan blanke vrouwen en wilde dit rechtzetten door de rechten van vrouwen uit te breiden. De stem van een blanke vrouw zou namelijk sterker en

slimmer zijn dan die van een zwarte man, stelde de WKKK. De WKKK organiseerde protesten en bijeenkomsten en verspreidde propaganda voor de uitbreiding van vrouwenrechten. De feminisimbeweging deed hetzelfde, maar er was een belangrijk verschil in motief. Bij de WKKK werd het actievoeren voor vrouwenrechten namelijk als tactiek beschouwd voor het trekken van nieuwe leden en het toegankelijker maken van de organisatie, terwijl dit bij feministische bewegingen niet het geval was. ■

Het hele profielwerkstuk is te lezen via www.knawonderwijsprijs.nl.

Literatuur

- E. Van de Bilt & J.G. Toebens**, *Een samenleving op de rails* (SUN, 1995).
- J. Lepore**, *These truths, a history of the United States* (Ww Norton & Co, 2019).
- B. Kromhout**, *Iedereen een puntmuts* (Historisch Nieuwsblad, 2018, pp. 45-52).
- I.G. Melenchón**, *Cuando el Ku Klux Klan se hizo pasar por feminista* (Lavanguardia, 2020).
- B. García**, "Klanswomen," *when supremacism masqueraded as feminism* (AL DÍA News, 2021).
- L. Gordon**, *The Second Coming of the KKK: The Ku Klux Klan of the 1920s and the American Political Tradition* (Liveright, 2017).
- K. Bragg**, *First came suffrage. Then came the Women of the Ku Klux Klan* (Usatoday, 2021).
- C. Halley**, *A Brief History of the Women's KKK* (Daily, 2020).
- B. Eisenberg en M. Ruthsdotter**, *History of the Women's Rights Movement - National Women's History Alliance* (1998).
- Library of Congress**, *Historical Overview of the National Woman's Party* (z.d.).
- T. Anand**, *A Brief Summary Of The First Wave Of Feminism* (2018).
- A. Lange**, *American Woman Suffrage Association* (2015).
- D. Bisignani**, *History of Feminism in the U.S.: The First Wave* (2015).
- A. Jackson**, *The Alpha Suffrage Club and Black Women's Fight for the Vote* (2020).

Lees eerst even dit

Leesmotivatie bevorderen in de geschiedenisles

Geschiedenisdocenten en historici lezen over het algemeen graag. Een deel van onze leerlingen heeft echter steeds minder interesse in lezen. Hoe krijgen we leerlingen weer aan de (historische) jeugdliteratuur? We vroegen een aantal experts hoe lezen in en om de les bevorderd kan worden. Leest u mee?

Daan van Leeuwen
is hoofdredacteur
van *Kleio*.

FOTO: GEORGE MILTON VIA PEXELS.

Lezen in het voortgezet onderwijs

1 TIJD EN AANDACHT VOOR (VRIJ) LEZEN
De helft van de jongeren is tijdens het lezen snel afgeleid door berichtjes op hun telefoon. Creëer rustmomenten in de klas voor (vrij) lezen, zodat leerlingen zich geconcentreerd en ononderbroken kunnen verdiepen in een boek.

2 EFFECTIEF LEESONDERWIJS
Motivatie is een belangrijk ingrediënt van goed leesonderwijs. Met name in het voortgezet onderwijs draagt aandacht voor leesmotivatie bij aan een grotere leesvaardigheid.

3 LEESKLIMAAT OP SCHOOL
Het is belangrijk dat er op school doorlopend (in alle leerjaren) en in de breedte (bij alle vakken) aandacht is voor lezen. Zo is de kans groter dat jongeren uitgroeien tot enthousiaste en vaardige lezers.

4 TOEGANG TOT BOEKEN
De aanwezigheid van een boekencollectie op school hangt positief samen met de leesprestaties van leerlingen. Met een uitgebreid, gevarieerd, actueel boekenaanbod – en met ondersteuning bij de boekkeuze – help je elke leerling aan het juiste boek.

5 EEN BREDE LEESLIJST
De boeken die jongeren voor het schoolexamen het vaakst lezen, zijn niet de boeken die zij het liefst lezen. Jeugd-/adolescentenboeken en genres zoals stripboeken en thrillers kunnen ook bijdragen aan de literaire ontwikkeling van leerlingen.. Betrek ze daarom in het leesonderwijs.

6 DE SCHRIJVER ALS LEESBEVORDERAAR
Schrijversbezoeken in de klas vergroten het leesplezier van leerlingen. Schrijvers zijn – naast docenten – belangrijke rolmodellen: zij maken leerlingen nieuwsgierig naar nieuwe boeken en prikkelen hen om meer te lezen.

7 (CREATIEF) SCHRIJVEN
Het schrijven van zowel informatieve als narratieve teksten stimuleert het leesbegrip, met name bij minder vaardige lezers. Creatief schrijven zorgt daarnaast voor meer betrokkenheid bij het lezen.

8 PRATEN OVER BOEKEN
Weinig jongeren praten met elkaar over boeken. Door in de klas gesprekken over boeken te voeren, kan de (sociale) aantrekkingskracht van lezen en de betrokkenheid bij boeken worden verhoogd.

W e zijn het er volgens mij over eens dat goed en makkelijk kunnen lezen een meerwaarde is voor het leren en bestuderen van de geschiedenis. Toch lijkt de motivatie om te lezen bij onze leerlingen de laatste jaren terrein te hebben verloren, onder andere door de invloeden van social media, streamingdiensten en games. In het rapport *Staat van het Onderwijs 2022* staan de gedeelde zorgen van schoolbesturen en de onderwijsinspectie over het dalende leesniveau van leerlingen in het voortgezet onderwijs.¹ In de reacties op het rapport en aanverwante onderzoeken door de nationale pers en in vakdidactische literatuur worden deze zorgen onderschreven. Gelukkig zijn er diverse initiatieven die proberen om de motivatie voor lezen onder kinderen (in het (voortgezet) onderwijs) te bevorderen. Een van de hoofdrolspelers binnen deze initiatieven is Stichting Lezen.

Deze stichting probeert kinderen het plezier in lezen te laten ontdekken zodat ze kunnen uitgroeien tot blijvende lezers. Het gaat hierbij dus om leesbevordering en het stimuleren van leesmotivatie, binnen en buiten de school. De doelen van de stichting zijn heel algemeen en niet alleen gericht op het vak Nederlands. Ze richten zich onder andere op hoe er thuis wordt gelezen, maar ook in de bibliotheek en in lessen waar taal een grote rol speelt, zoals de geschiedenisles. De stichting heeft onderzoek gedaan naar wat de leesmotivatie van leerlingen bevordert en komt met acht aanbevelingen voor het voortgezet onderwijs.² Deze acht pijlers geven duidelijke startpunten om verder te verkennen hoe we lezen in de geschiedenisles kunnen bevorderen. We vroegen een aantal experts – werkzaam binnen en buiten het geschiedenisonderwijs – om een handreiking te doen bij deze acht pijlers zodat er meer motivatie ontstaat voor

het lezen van (historische) jeugdliteratuur. En natuurlijk vroegen we ze ook om een boekentip!

De boekentip van Daan

■ Catherine Gilbert Murdock, *Het boek van Jongen* | Tijd van steden en staten
Jongen leeft in 1350 als een geitenhouder op een vervallen landgoed in Frankrijk. Als hij mee wordt genomen door pelgrim Secundus start er een bijzonder avontuur waarin Jongen iets belangrijks over zichzelf leert. ▶

Het pamflet van Stichting Lezen met acht tips voor leesmotivatie in het voortgezet onderwijs.

¹ Het rapport *Staat van het Onderwijs (2022)* is als pdf op de website van Onderwijsinspectie te vinden. Zie hierin p. 91-146.

² Er is ook een poster beschikbaar voor leesbevordering in het primair onderwijs. Een aantal van de aanbevelingen komt overeen.

1 Tijd en aandacht voor (vrij) lezen

De helft van de jongeren is tijdens het lezen snel afgeleid door berichtjes op hun telefoon. Creëer rustmomenten in de klas voor (vrij) lezen, zodat leerlingen zich geconcentreerd en ononderbroken kunnen verdiepen in een boek.

'Lezen is denken met het hoofd van een ander in plaats dat van jezelf' (vrij naar Arthur Schopenhauer).

Het verplaatsen in een andere persoon is een van de belangrijkste vaardigheden binnen het vak geschiedenis. Daarnaast is het kunnen lezen en analyseren van grote stukken tekst ook essentieel. Daarom is het belangrijk dat leerlingen veel lezen: niet alleen wat ze voor hun lijst moeten lezen, maar ook wat ze zelf leuk vinden. Helaas blijkt dat Nederlandse leerlingen steeds minder lezen en dat de leesvaardigheid afneemt. Op het Alfrink

'Door langere tijd aaneengesloten te lezen komen leerlingen echt in het boek, waardoor ook "niet-lezers" makkelijker geboeid zullen raken'

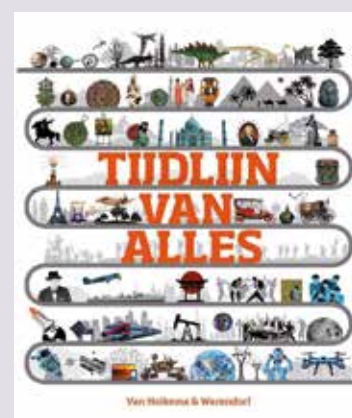
College merken we dat ook: we zien dat leerlingen langer doen over het lezen van stukken tekst, dat de woordenschat minder groot is en dat ze op toetsen (en ook het eindexamen) onnodige fouten maken, omdat ze vaak niet begrijpen wat er bedoeld wordt. Daarom proberen we hier op school de woordenschat te vergroten door onder andere de focus op taal binnen de geschiedenisles te vergroten door middel van taalgericht vakonderwijs en het gebruiken van taaldoelen.

Daarnaast besteden we als school sinds het begin van dit schooljaar aandacht aan vrij lezen: elke dag wordt er twintig minuten leestijd ingeroosterd voor alle leerlingen. Uit diverse onderzoeken is namelijk gebleken dat elke dag vijftien tot twintig minuten lezen de

leesvaardigheid van leerlingen verbetert. Door langere tijd aaneengesloten te lezen komen leerlingen echt in het boek, waardoor ook de 'niet-lezers' makkelijker geboeid zullen raken. Belangrijk is ook dat leerlingen zelf kunnen kiezen wat ze mogen lezen, zodat ze lezen wat ze leuk vinden en gemotiveerder zijn om een boek uit te lezen. Dus hier op school mogen leerlingen zelf weten wat ze lezen, zolang het maar leesboeken zijn. En in de onderbouw willen we graag dat ze in het Nederlands lezen. Sinds de invoering van dit stillezen wordt er door de meeste leerlingen fanatiek gelezen. Zeker omdat we een leeschallenge hebben: bij 15.000 gelezen boeken gaan we naar een pret-

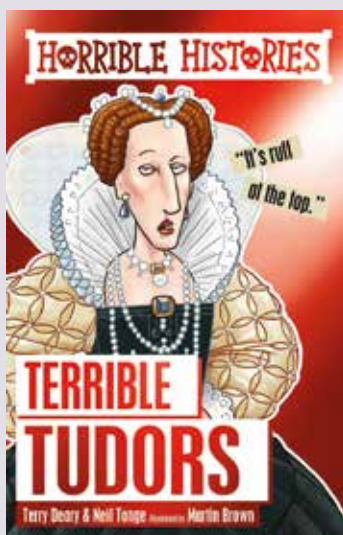
park. We hopen natuurlijk dat de leesvaardigheid vooruit zal gaan en dat we daar bij het vak geschiedenis profijt van hebben.

Natasja Smet is docent geschiedenis en **Suzan van Delft** is docent geschiedenis en remedial teacher. Beiden werken ze op het Alfrink College in Zoetermeer.

Boekentips van Natasja en Suzan

- Terry Deary, *Horrible histories* | Verschillende tijdvakken
Deze Engelse serie brengt geschiedenis op een grappige manier, ook voor leerlingen die lezen niet leuk vinden.
- Diverse auteurs, *Tijdljn van alles. Van wolharige mammoet tot wereldoorlog* | Verschillende tijdvakken
Een encyclopedie voor kinderen, vol met leuke en interessante weetjes over de geschiedenis.

Hebban in de klas

Sinds kort bestaat er een educatieve vorm van de leesgemeenschap Hebban. **Hebbanindeklas.nl** wil van lezen een sociale activiteit maken, zodat leerlingen in een klas samen boeken uitwisselen, bespreken en recenseren. De website daagt de leesgemeenschap in de klas uit door leeschallenges waarin wordt gewerkt aan een gemeenschappelijk leesdoel. Hebban in de Klas is een initiatief van Emma Kusterman. Ze werkt hierin samen met Stichting Lezen, CPNB, Koninklijke Bibliotheek en Fonds 21. Bezoek de website of scan de QR-code.

2 Effectief leesonderwijs

Motivatie is een belangrijk ingrediënt van goed leesonderwijs. Met name in het voortgezet onderwijs draagt aandacht voor leesmotivatie bij aan een grotere leesvaardigheid.

‘Omdat, zei Tiuri, omdat... als je niet leest, leef je maar in één wereld. Als je wel leest, leef je in heel veel werelden, ieder boek is een wereld’ (Sjoerd Kuiper in Meneer Droste van het Kinderboekenmuseum).

Dat dus. Lezen zorgt ervoor dat je kennis opdoet over andere werelden, dat je je blik verruimt. Verhalen in boeken zorgen er bij kinderen voor dat gebeurtenissen betekenis krijgen. Of zoals auteur en voormalig Kinderboekenambassadeur Manon Sikkel schreef: ‘[Jeugdboeken zijn] de sleutel naar de wereld van de grote mensen.’ Dat is waarom jeugdboeken zo goed te gebruiken zijn bij het vak geschiedenis. En wat voor jeugdboeken geldt, geldt natuurlijk net zo goed voor young adult-boeken en boeken voor volwassenen: verhalen vormen een brug tussen de historische feiten en de beleving van deze feiten.

De laatste jaren is er op Nederlandse basisscholen meer aandacht gekomen voor rijke thema’s als basis voor leesonderwijs. Door betekenisvolle thema’s aan te bieden, zijn leerlingen meer betrokken en gemotiveerd. Een mooi voorbeeld is de leesmethode *Atlantis*. Dit is een methode voor groep 4 t/m 8 waarin technisch en begrijpend lezen geïntegreerd zijn en waarin leesbeleving centraal staat. Steeds meer basisscholen realiseren zich dat technisch en begrijpend lezen geïsoleerd oefenen te weinig effect heeft en zien de noodzaak van taalgerecht zaakvakonderwijs. Binnen deze verschuiving zou meer aandacht kunnen zijn voor leesmotivatie en leesplezier. Een vak als geschiedenis biedt veel

mogelijkheden. Er komt steeds meer aandacht voor historische jeugdboeken. Denk bijvoorbeeld aan de jaarlijkse uitreiking van de Thea Beckmanprijs. Daarnaast blijft het aanbod groeien. Neem het slavernijverleden in het tijdvak pruiken en revoluties, waarover prachtige jeugdboeken zijn geschreven, zoals *De reis van Syntax Bosselman* en *Op de rug van Bigi Kayman*.

Verhalen zijn onmisbaar voor het begrijpen en doorgronden van informatie en feiten. Tegelijkertijd dragen die informatie en feiten bij aan een motiverende, rijke leesomgeving. De geschiedenisles en jeugdliteratuur kunnen niet zonder elkaar!

Letty Wijma en **Gaby Verhoeven** zijn lerarenopleiders en vakdidactici Nederlands op Hogeschool Inholland in Rotterdam. Letty is vanuit de hogeschool ook verbonden aan Heel Rotterdam leest, een initiatief van verschillende onderwijsinstellingen in regio Rotterdam om lezen en leesmotivatie te bevorderen.

Boekentips van Letty en Gaby

■ Lida Dijkstra, *Schaduw van Toet* | Tijd van jagers en boeren
Een boek over het oude Egypte, waarin de andere kant

Winnaars Archeon Thea Beckmanprijs

De Thea Beckmanprijs is een prijs voor het beste historische jeugdboek en wordt ieder jaar uitgereikt in het derde weekend van september in Archeon. In de even jaren wordt de prijs uitgereikt aan boeken voor kinderen tot 12 jaar en in de oneven jaren aan boeken voor 12 jaar en ouder.

2022	Annet Huizing, <i>Het Pungelhuis</i>
2021	Jean-Claude van Rijckeghem, <i>IJzerkop</i>
2020	Martine Letterie, <i>Verboden te vliegen</i>
2019	Bianca Mastenbroek, <i>Hendrick, De Hollandsche indiaan</i>
2018	Arend van Dam, <i>De reis van Syntax Bosselman</i>
2017	Rob Ruggenberg, <i>Haaieneiland</i>
2016	Selma Noort, <i>De zee kwam door de brievenbus</i>
2015	Wilma Geldof, <i>Elke dag een druppel gif</i>
2014	Dirk Weber, <i>De goochelaar, de geit en ik</i>
2013	Agave Kruijssen, <i>De keerzijde van de keizer</i>
2012	Anna Woltz, <i>Ik kan nog steeds niet vliegen</i>
2011	Rindert Kromhout, <i>Soldaten huilen niet</i>
2009	Jacques Vriens, <i>Oorlogsgeheimen</i>
2007	Noella Elpers, <i>Dolores!</i>
2006	Willy Spillebeen, <i>Serge/Samuel</i>
2005	Pat van Beirs en Jean-Claude van Rijckeghem, <i>Jonkvrouw</i>
2004	Benny Lindelauf, <i>Negen open armen</i>
2003	Thea Beckman, <i>Gekaapt!</i>

wordt belicht van de pracht en praal die we rondom de farao Toetanchamon kennen!

■ Annet Huizing, *Het Pungelhuis* (winnaar Thea Beckmanprijs 2022) | Tijd van televisie en computer

Een boeiend verhaal over een veel minder bekende periode in de Nederlandse geschiedenis. ▶

3 Leesklimaat op school

Het is belangrijk dat er op school doorlopend (in alle leerjaren) en in de breedte (bijvoorbeeld in de geschiedenisles) aandacht is voor lezen. Zo is de kans groter dat jongeren uitgroeien tot enthousiaste en vaardige lezers.

Geschiedenis is een lievelingsvak van veel leerlingen en dat kan ik goed begrijpen. Als je docent vol verve en met enig gevoel voor dramatiek verhalen over vroeger vertelt, dan hang je aan zijn of haar lippen. Natuurlijk houdt het vak veel meer in dan verhalen vertellen, maar die verhalen spreken vaak wel het meest tot de verbeelding. Toch valt mij als docent Nederlands altijd wat op als ik met een leerling een boek zoals *Sonny Boy* bespreek. Meestal zegt de leerling in kwestie dan dat hij/zij/hen altijd al geïnteresseerd is geweest in de Tweede Wereldoorlog, maar dat de impact op het leven van gewone burgers pas duidelijk werd door in de huid te kruipen van de hoofdpersoon in het boek. Die ervaring heeft voor leerlingen duidelijk meerwaarde. Veel weten en lezen over een bepaalde periode in de geschiedenis is interessant, maar die periode 'beleven' voegt een extra dimensie aan de informatie toe. Tegelijkertijd merk ik ook dat leerlingen boeken leuker vinden als ze al

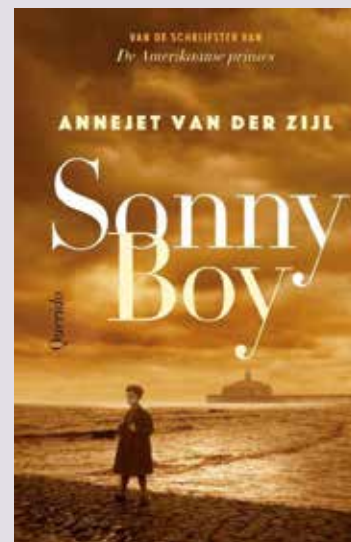
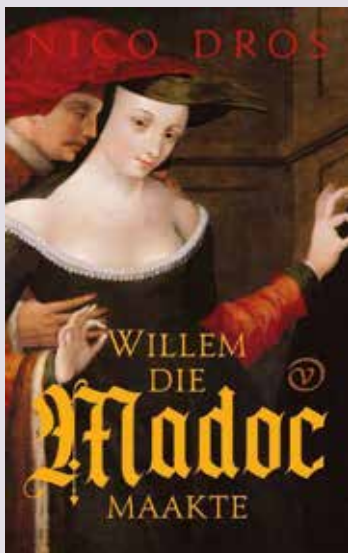
veel weten over de periode waar een boek over gaat. Oftewel, het lezen van historische (jeugd)romans is een verrijking van de lessen geschiedenis én een potentiële impuls voor het leesplezier en de leesmotivatie van leerlingen. Tip dus vooral ook een historische (jeugd)roman als je een bepaalde periode in de les bespreekt en laat dat je collega Nederlands ook weten. Die kan daar dan wellicht op aanhaken met een leuke (creatieve) opdracht. Vraag elkaar ook vooral om inspiratie, leen elkaar boeken uit en geef die ogenschijnlijk terloops aan elkaar terug vlak voor de les begint, als de leerlingen al in het lokaal zijn. Er is er altijd wel één die stiekem meeluistert of meekijkt en nieuwsgierig wordt. Op die manier is het stimuleren om te lezen niet alleen de taak van de docent Nederlands, maar een gezamenlijke opdracht. Lezen is immers niet alleen goed voor neerlandici, dat is het voor iedereen. Leerlingen hebben het nodig om dat van verschillende rolmodellen te zien.

Anouk de Kleijn is docent Nederlands op het Stedelijk Gymnasium Leeuwarden en is als promovendus verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen waar ze onderzoek doet naar motivatie van leerlingen voor het lezen van literatuur bij het vak Nederlands.

De boekentips van Anouk

■ Nico Dros, *Willem die Madoc maakte* | Tijd van steden en staten

Na een storm in het jaar 1196 halen kustvissers een kleuter uit de branding. Die blijkt de enige overlevende van een schipbreuk te zijn en is vermoedelijk een koningskind.

■ Annejet van der Zijl, *Sonny Boy* | Tijd van wereldoorlogen
In 1928 ontmoeten Rika van der Lans en Waldemar Nods elkaar. Hun liefde voor elkaar is zeer omstreden; hij is een jonge Surinaamse student en zij is een veel oudere gehuwde Nederlandse vrouw met vier kinderen.

4 Toegang tot boeken

De aanwezigheid van een boekencollectie op school hangt positief samen met de leespresentatie van leerlingen. Met een uitgebreid, gevarieerd, actueel boekenaanbod – en met ondersteuning bij de boekenkeuze – help je elke leerling aan het juiste boek.

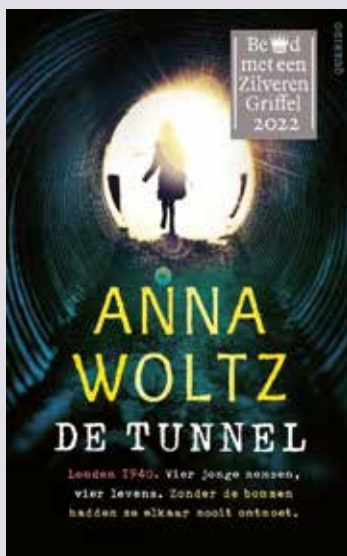
Op mijn school wordt veel aandacht besteed aan lezen en leesplezier. Er zijn verschillende manieren waarmee we de leerlingen stimuleren om (meer) te gaan lezen. Een daarvan is dat we proberen boeken zichtbaar te maken. De meeste leerlingen in het voortgezet onderwijs zijn nogal visueel ingesteld en raken enthousiast als je veel laat zien. Dat begint al bij de inrichting van het lokaal. Geef je lokaal de uitstraling van het vak dat je

geeft. Wanneer je bijvoorbeeld boekenposters ophangt, zal dat leerlingen zeker stimuleren naar die boeken te grijpen. Veel uitgeverijen maken mooi promotiemateriaal, maar je kunt natuurlijk ook zelf aan de slag gaan en gebruikmaken van de vaak verrassende creativiteit van de leerlingen.

Daarnaast zou ik adviseren om boeken ook zichtbaar te maken op social media. Kies daarbij een medium dat goed bij je past. Gebruik bijvoorbeeld Instagram of TikTok. Mijn voorkeur gaat uit naar het medium Instagram. Daar ben ik te volgen als @hijvannederlands. Van dat platform maken ook veel schrijvers en uitgeverijgebruikers gebruik. Wanneer je hen volgt, blijf je goed op de hoogte van de nieuwste ontwikkelingen. En het is ook nog eens erg handig dat je via de chatfunctie vrij eenvoudig contact met elkaar kunt zoeken. Lezen is niet iets dat alleen thuis hoort bij het vak Nederlands. Stimuleer het ook bij andere vakken. Zo kun je bijvoorbeeld vakken als Nederlands, geschiedenis en beeldende vorming dicht bij elkaar brengen aan de hand van een vakoverstijgend project over historische jeugdliteratuur. Er zijn daarvoor flink wat titels beschikbaar en het grote voordeel daarvan is dat ze tijdloos zijn. Denk daarbij aan de boeken van Thea Beckman, Tonke Dragt, Simone van der Vlugt, Rob Ruggenberg en Jan Terlouw. In dat

rijtje passen ook de boeken van Jean-Claude van Rijckeghem, Katrien van Hecke, Annet Huijzing, Wilma Geldof, Inez van Loon en Anna Woltz. Van hun hand verschijnen geregeld zeer leerzame historische romans. Op deze manier gaat ook een vak als geschiedenis nog meer leven. En zo maak je het belang van lezen dubbel zichtbaar.

Bert Hensema is docent Nederlands op het Dollard College in Winschoten.

De boekentip van Bert

■ Anna Woltz, *De tunnel* | Tijd van wereldoorlogen
De Tunnel is een indrukwekkend boek dat zich afspeelt in het Londen van 1940, terwijl het wordt gebombardeerd door de Duitsers. Een verhaal dat doet denken aan de actuele situatie in Oekraïne.

#Booktok en #Instaboek

Aan het einde van de zomervakantie 2022 kwam er goed nieuws binnen. Onder andere de NOS publiceerde een artikel over een boeken-trend op de populaire socialmediakanalen TikTok en Instagram. Met de hashtags #BookTok en #Instaboek werden (en worden) boektitels door jongeren onder de aandacht gebracht bij leeftijdsgenoten. Dit heeft een gunstig effect gehad op de boekverkoop bij deze doelgroep. Volgens onderzoek van KVB Boekwerk is het aantal lezers onder de 15- tot 24-jarigen tijdens de pandemie met 16 procent gestegen (NOS, 21 augustus 2022). Lees het hele nieuwsartikel *Jongeren lezen steeds minder? TikTok biedt boekenbranche hoop* (NOS) via de QR-code.

5 Een brede leeslijst

De boeken die jongeren voor het schoolexamen het vaakst lezen, zijn niet de boeken die zij het liefst lezen. Jeugd- en adolescentenboeken en genres zoals stripboeken en thrillers kunnen ook bijdragen aan de literaire ontwikkeling van leerlingen. Betrek die daarom in het leesonderwijs.

Ga met een docent Nederlands in gesprek over het thema dat je de komende periode met een klas behandelt. Zoek met elkaar een boek uit dat geschikt is voor beide vakken. Als je het tijdvak van jagers en boeren behandelt, kan bijvoorbeeld het boek *De schaduw van de leeuw* van Linda Dielemans gebruikt worden. Spreek af dat je in een aantal weken/lessen ieder steeds een kwartier uit het boek voorleest. De docent Nederlands gaat vervolgens in op onderdelen als verhaalstructuren, hoofdpersonages en perspectief. Jij, als docent geschiedenis, vergelijkt de inhoud uit de roman met de officiële geschiedschrijving. Welke onderwerpen, canons of kenmerkende aspecten komen naar voren in het boek? En wat staat er in de methode over dit tijdvak? Wat zijn de overeenkomsten en verschillen? Laat leerlingen hier een venndiagram bij maken.

Wees een rolmodel

Zorg voor een stapel geschiedenisboeken of een boekenplank op basis van een tijdbalk. Niet ergens in een hoekje, maar duidelijk in het zicht. Maak tijd voor het lezen van boeken in de les. Leerlingen zien dan dat niet alleen de docent Nederlands van boeken houdt. Je bent voor hen een ander rolmodel!

Inleven

Zoek een boek dat een verhaal uit meerdere perspectieven ►

6 De schrijver als leesbevorderaar

vertelt. Bij geschiedenis en maatschappijleer zou je het stripboek *De ontdekking* van Eric Heuvel kunnen gebruiken bij het tijdvak Tijd van wereldoorlogen. Vraag leerlingen om vanuit drie personages een ‘inleefverhaal’ te schrijven. De leerlingen kiezen ofwel het perspectief van het Joodse meisje Esther, de 13-jarige koerierster Helena of de jongen die verzetsstrijder wordt. Met je collega kun je een vakoverstijgende rubrics maken om leerlingen te helpen dit verhaal te schrijven.

Door met elkaar te kijken welke raakvlakken er zitten tussen de onderwerpen van geschiedenis en boeken die passen bij het niveau van de leerlingen kun je de leerlingen van twee kanten passende boeken aanraden.

Brigitte van Hilst is werkzaam als taalspecialist bij de CED-groep en ze is verbonden aan het platform Heel Rotterdam leest, een initiatief van verschillende onderwijsinstellingen in regio Rotterdam om lezen en leesmotivatie te bevorderen.

De boekentip van Brigitte

■ Eric Heuvel, *De ontdekking* | Tijd van wereldoorlogen
Jeroen vindt bij zijn oma op zolder allerlei spullen uit de Tweede Wereldoorlog, waaronder ook haar plakboeken. Oma vertelt hem over die moeilijke tijd waarin haar ene broer in Rusland sneuvelt en de ander broer in het verzet gaat.

Schrijversbezoeken in de klas vergroten het leesplezier van leerlingen. Schrijvers zijn – naast docenten – belangrijke rolmodellen: zij maken leerlingen nieuwsgierig naar nieuwe boeken en prikkelen hen om meer te lezen.

Niemand kan enthousiaster en boeiender over een boek vertellen dan de schrijver zelf. Vooral een schrijver van een historische (jeugd)roman. Hij heeft voor tien boeken aan achtergrondinformatie in zijn hoofd, kan bijzondere anekdotes vertellen, foto's en voorwerpen laten zien. De meeste schrijvers willen graag in contact komen met hun doelgroep en zijn eenvoudig in te huren via de Schrijverscentrale, de organisatie die deze bezoeken coördineert.

Historische boeken hebben veel te bieden omdat er zo goed korte scènes uit te halen zijn als rijk materiaal voor activiteiten in de les. Vooral interessant en actueel is het spanningsveld tussen het historisch en hedendaags perspectief. In deze tijd veroordelen we meer dan ooit (terecht) denk- en handelwijzen uit het verleden. Maar wat betekent dit voor de schrijver, die graag de geschiedenis correct wil weergeven? Die geloofwaardige personages wil neerzetten? Als schrijver van historische boeken is het nadenken over deze vragen een belangrijk onderdeel. Mooi om hier tijdens het schrijversbezoek dieper op in te gaan en aan de hand van voorbeelden uit het boek vragen te stellen als: Welke keuze heeft de schrijver gemaakt, historisch of toch een modern(er) perspectief? Zijn de gedachten van het personage passend bij die tijd? Hoe zouden we er nu in staan? Mag een schrijver de tijdsgeest weergeven zonder tegenwicht of uitleg, ook al wordt die tijdsgeest nu als kwetsend gezien? Als mogelijke vervolgoopdracht zouden leerlingen zelf kunnen ervaren

hoe het is om te schrijven over een andere tijd, bijvoorbeeld door een scène uit het boek te herschrijven naar het nu.

Suzanne Wouda is schrijfster en intern begeleider op een basisschool. Ze schreef samen met Annemarie van den Brink *Wolvenhart* (2022) en *Oorlog in inkt* (2020) en kreeg in 2018 een Zilveren Griffel voor haar boek *Sabel*, over de kindertransporten vanuit Kamp Vught. www.suzannewouda.nl

De boekentip van Suzanne

■ Christine Linneweever, *Altijd vluchten* | Tijd van burgers en stoommachines
Een in toegankelijke taal en met vaart geschreven boek over de belevenissen van een jongen die met zijn vader en zus vanuit Amsterdam naar de veenkoloniën in Overijssel vertrekt, maar achtervolgd wordt door het verleden van zijn vader.

Lezen over actualiteit en geschiedenis

Krantenartikelen waarin een link met een historisch onderwerp in zit, boeien mij vaak zo, dat ik ze met mijn leerlingen wil delen. In het gesprek dat dan in de klas op gang komt, is het goed om meningen te peilen. Vaak weten leerlingen iets interessants over het onderwerp te vertellen of kunnen ze een andere invalshoek geven die uitnodigt tot nieuwe gesprekken.

Vaak laat ik een krantenartikel – meestal een paginagroot artikel waarin een interview staat met een deskundig iemand met een interessante mening – kopiëren en geef ik de leerlingen een paar simpele opdrachten zoals: leg de titel uit, geef een citaat waaruit de mening van de hoofdpersoon uit het stuk het duidelijkst naar voren komt, et cetera. Vaardigheden die bij zowel geschiedenis als Nederlands belangrijk zijn. En tot slot natuurlijk de vraag wat ze zelf vinden van de mening in het artikel.

Een mooi voorbeeld van leesbevordering is het verhaal van een oud-leerling met een Syrische achtergrond. Haar moeder liet de leerling en haar twee oudere zussen elke dag na schooltijd een Nederlands krantenartikel lezen. Daarna gingen ze met z'n allen over het onderwerp van het artikel in gesprek. Elk woord dat de leerling en haar zussen niet kenden, moesten ze opzoeken en de betekenis noteren. Nu, op haar dertigste, is deze oud-leerling zelf lerarenopleider voor het vak geschiedenis. Een voorbeeld voor mijn leerlingen!

Dat is mijn belangrijkste tip aan mijn leerlingen: lees historische (jeugd-) boeken en actuele artikelen over historische onderwerpen en probeer elk woord dat je niet kent in een woordenboek op te zoeken. Zo vergroten leerlingen hun woordenschat en leren ze woorden die iets met geschiedenis te maken hebben. En wellicht heeft het bij de leerling het effect dat ze graag lezen over actualiteit én over geschiedenis.

Arja Snoek is docent geschiedenis op het Stanislascollege in Delft.

7 (Creatief) schrijven

Het schrijven van zowel informatieve als narratieve teksten stimuleert het leesbegrip, met name bij minder vaardige lezers. Creatief schrijven zorgt daarnaast voor meer betrokkenheid bij het lezen.

Wie vindt schrijven leuk? Dat vroeg ik de dertig brugklassers aan wie ik een schrijfworkshop gaf. Drie meiden staken hun vinger op. De rest vond schrijven lastig, met de d's en t's en zo. 'En we weten nooit waar we over moeten schrijven.' 'Aha,' zei ik, 'daar gaan we wat aan doen.'

Ik schreef een zin op het bord: 'Op het schoolplein stond een man naar de lucht te kijken.' Het enige wat de leerlingen hoefden te doen, was die zin overschrijven en er een tweede zin achter schrijven. Gewoon het eerste wat in ze opkwam. En dan een derde zin en een vierde. Het hoefde geen verhaal te worden met kop en staart, ik zou niet op spelfouten letten en ze hoefden het aan niemand te laten lezen. De kinderen begonnen meteen te schrijven, niemand uitgezonderd. Na een minuut of vijf zei ik 'stop' en vroeg ik wie z'n stukje wilde voorlezen. Bijna iedereen stak z'n vinger in de lucht.

Later gaf ik ze deze opdracht: 'Beschrijf een dialoog tussen twee ruziënde personages, zonder de emoties te benoemen.' (De workshop *Show, don't tell* hadden ze al gehad.) Een jongen beschreef een ruzie tussen een eik en een kastanjeboom. Hij stikte zowat van het lachen toen hij het voorlas, vooral bij het stukje dat de kastanjeboom de eik uitschold voor 'eikel'. In de pauze heeft hij er verder aan gewerkt, vertelde de docent later.

Een opdracht als 'schrijf een verhaal over...' is te groot en te vaag en kost zelfs ervaren schrijvers weken denktijd. Wil je dat leerlingen lol krijgen in schrijven, geef ze dan kleine, concrete en afgebakende schrijfopdrach-

ten. Geef ze een eerste zin, een personage, een situatie, zodat ze een aanknopingspunt hebben. Een geschiedenisopdracht over de negentiende eeuw zou er dan zo uit kunnen zien:

'Zoek informatie over kinderarbeid in weverijen rond 1860. Beschrijf dan een werkdag van een kind van twaalf jaar. Begin bijvoorbeeld zo: Leiden, 1860, half zes in de ochtend. Pieter kruipt uit de klamme bedstee. Z'n ouders zijn al op. Hij eet een homp brood. Met z'n drieën lopen ze naar de textiel fabriek.' Met zo'n schrijfopdracht kunnen ze uit de voeten en ontdekken ze dat schrijven wél leuk is. En helemaal niet zo moeilijk.

Annet Huizing schrijft fictie en non-fictie. Haar eerste jeugdroman *Hoe ik per ongeluk een boek schreef* gaat over schrijven. Haar recente boek *Het Pungelhuis* gaat over de naoorlogse botersmokkel en werd bekroond met de Thea Beckmanprijs 2022. www.annethuizing.nl

De boekentip van Annet

■ Annet Huizing, *De zweetvoetenman* | Recht en rechtspraak Dit boek over hoe het Nederlandse rechtssysteem werkt, is een veelgebruikt boek in het primair en voortgezet onderwijs. ►

8 Praten over boeken

Weinig jongeren praten met elkaar over boeken. Door in de klas gesprekken over boeken te voeren, kan de (sociale) aantrekkingskracht van lezen en de betrokkenheid bij boeken worden verhoogd.

Je kunt over ieder boek in gesprek gaan. Of het onderwerp nu dicht bij leerlingen staat of juist een ver-van-hun-bedshow is, zoals een historische periode, er valt altijd iets over te zeggen. Praten over boeken is net zo belangrijk als het lezen van de boeken zelf. Maar hoe pak je dat aan? De makkelijkste manier om zo'n gesprek te beginnen is met de denkoefening: stel je voor... Daarbij kies je altijd een onderwerp van empathie als uitgangspunt. Hieronder vind je vier verschillende voorbeelden:

■ *Stel je voor dat jij in dit verhaal een rol zou spelen, wat zou je doen?* Met deze vraag blijf je heel dicht bij de leerlingen zelf. De antwoorden zijn altijd persoonlijk, standplaats gebonden en dus 'juist'.

'Praten over boeken is net zo belangrijk als het lezen zelf. Maar hoe pak je dat aan?'

■ *Stel je voor dat jij de hoofdpersoon bent, hoe ziet je leven eruit?* Met deze vraag laat je leerlingen in de huid van een ander kruipen. Hierbij test je de contextkennis van de leerlingen. Ze vertellen wat ze weten over de historische periode waarin de persoon in het verhaal leeft.

■ *Stel je voor dat jij niet de hoofdpersoon uit het verhaal bent, maar iemand anders. Hoe is het voor diegene en hoe verhouden ze zich tot elkaar?* Zo doe je een beroep op de vaardigheid multiperspectiviteit. Door ze zich in verschillende individuen te laten inleven bekijken ze de situatie vanuit andere invalshoeken. Dit is ook leuk om uit te spelen in de klas.

■ *Stel je voor dat je een 'niet-menselijke' ander bent, bijvoorbeeld een dier, voorwerp of fenomeen uit het verhaal. Hoe is het voor dat dier of ding?* Sommige boeken zijn zelfs geschreven vanuit het perspectief van een dier, zoals een paard in het boek *War Horse*.

Anja Sinnige is adviseur burgerschap- en erfgoededucatie en auteur van de boeken *Burgerschap in de klas* en *Historisch bewustzijn op de basisschool*. Ze was tien jaar werkzaam als docentopleider geschiedenis- en erfgoededucatie op de Pedagogische Academie en bij het Lectoraat Curious Minds - Diversiteit en Gedrag van de Hanzehogeschool Groningen.

De boekentip van Anja

■ P.F. Thomése, *Het zesde bedrijf* | Tijd van pruiken en revoluties

Dit boek gaat over het veelbewogen leven van spion en Nederlands eerste feminist Etta Palm (1743-1799). Het heeft alles wat je als jongere wil lezen: lekker leven in luxe, oorlogsdreiging, internationale wapenhandel, romantiek en revolutie. ■

FOTO: MERUYERT GONULLU VIA PEXELS.

Win een boek!

Uitgeverij Lemniscaat en de redactie van *Kleio* geven het boek *Het Pungelhuis* van Annet Huijzing weg. Zo kun je verder met lezen in de klas!

Beschrijf in een paar zinnen hoe je op een creatieve manier het lezen in de klas promoot. De twee meest creatieve en activerende werkvormbeschrijvingen krijgen het boek van Lemniscaat thuis gestuurd. Mail je werkvorm, naam en adres voor 15 januari 2023 naar hoofdredactie@vgnkleio.nl.

Vmbo-commissie stelt zich voor

De VGN heeft meerdere commissies. De vmbo-commissie heeft veel nieuwe leden en daarom stelt de commissie zich voor in deze *Kleio*.

Gijs Korenblik

Ik ben docent geschiedenis, PBL (*Project Based Learning*) en maatschappijleer op het Isendoorn College in Warnsveld. Mijn doel in de commissie is om de kracht en het mooie van het lesgeven in het vmbo kenbaar te maken aan de (toekomstige) collega's in het werkveld. Daarnaast wil ik het historisch redeneren een grotere rol in het vmbo-geschiedenisonderwijs geven. Verder zet ik mijzelf in voor het behoud van geschiedenisonderwijs op vmbo-scholen, aangezien dit helaas in de verdrukking zit.

Ozan Karakoç

Sinds 2016 geef ik les aan vmbo-leerlingen op het Pius X College in Almelo en Rijssen en dat doe ik met veel plezier. Ik vind het

leuk om historische kennis op een inspirerende manier aan de leerlingen over te brengen. Leerlingen hebben historische kennis nodig om de wereld waarin zij leven beter te begrijpen. In de lessen probeer ik de onderwerpen aan te laten sluiten bij de huidige maatschappij en de belevingswereld van de leerlingen. Vmbo-leerlingen hebben daarom het vak geschiedenis hard nodig.

Nina Robart

Ik ben werkzaam als docent geschiedenis en maatschappijleer en als burger-schapscoördinator op het Jan Tinbergen College in Roosendaal.

Als docent zou ik mijzelf typeren als 'creatief'. Door middel van actieve werkvormen en *blended learning* probeer ik geschiedenis van meerwaarde te maken voor mijn leerlingen. Mijns inziens zijn vooral de vakvaardigheden die bij het vak geschiedenis horen enorm belangrijk om mee te geven aan vmbo-leerlingen. Binnen de vmbo-commissie wil ik mij inzetten voor de creatieve benadering van ons vak en het belang van het behoud ervan binnen het vmbo.

Maggy van Pooij

Sinds een vijftal jaar ben ik met veel plezier werkzaam als geschiedenisdocente. Ik geef les aan alle jaarlagen van het vmbo-tl op een technische school in het pittoreske Edam. Omdat het een vrij kleine school is, heb ik weinig collega's in het vakgebied om mee te sparren: daarom ben ik in 2019 lid geworden van de vmbo-commissie. Door dit lidmaatschap blijf ik op de hoogte van actuele ontwikkelingen binnen het geschiedenisonderwijs!

Anneloes Vlems

Ik ben 30 jaar oud en werk als geschiedenisdocent op scholengemeenschap Were Di in Valkenswaard. Daar geef ik les volgens de principes van Natuurlijk Leren.

Onze leerlingen werken samen aan onderzoeksvragen, maken er een product bij en geven ten slotte een presentatie. Het leidt tot goede gesprekken over veel verschillende historische onderwerpen. Sinds dit jaar versterk ik de vmbo-commissie van de VGN waar ik met veel enthousiasme aan begonnen ben!

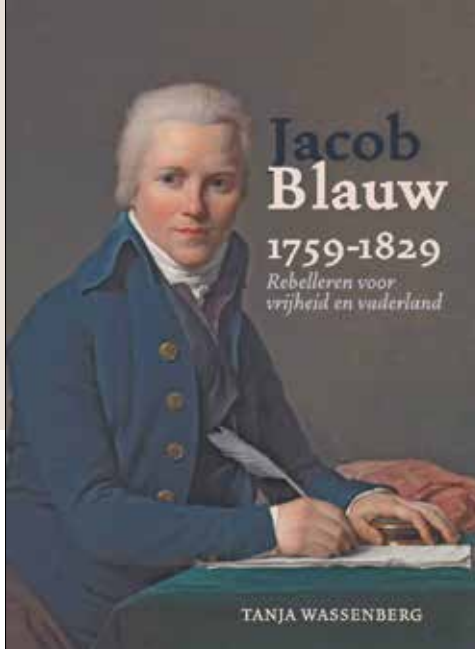
Jikkemien Kuypers

Ik sta nu 22 jaar voor de klas in het vmbo als docent geschiedenis. Voor mij ligt de grootste uitdaging in het overbrengen van complexe stof op een manier dat elke leerling deze meester wordt en daarmee de wereld om haar/hem heen begrijpt. Alle vmbo-leerlingen hebben geschiedenis nodig om volwaardig mee te kunnen doen in de maatschappij. Daar strijd ik voor. Tegenwoordig geef ik les in Hoorn om het SG Newton waar ik met plezier werk voor en met de leerlingen. ■

Interessant figuur in een spannende tijd

Jacob Blauw 1759-1829. Rebelleren voor vrijheid en vaderland. *Tanja Wassenberg* (Verloren, Hilversum 2022), 327 blz., € 35,00

Spannende tijden leveren interessante figuren op. De tijd rond de eeuwwisseling van de achttiende naar de negentiende eeuw was zo'n een spannende tijd. Interessante personen genoeg: Wilhelmina van Pruisen, Herman Willem Daendels, Rutger Jan Schimmelpenninck, Lodewijk Bonaparte en Jacob Blauw. Jacob Blauw? Op de site van de Open Universiteit, waar Wassenberg onlangs promoveerde, staat: 'Een vergeten rebel uit de Nederlandse geschiedenis'. Maar dan wel eentje die wist te voorkomen dat Nederland bij Frankrijk werd ingelijfd. Een interessante man dus. Geheel onbekend is Blauw niet. In *Patriotten en bevrijders* (1977) noemt Simon Schama hem 32 keer. Minder dan Daendels of Schimmelpenninck, maar vaker dan bijvoorbeeld Quint Ondaatje of Gerrit Paape. Het is echter een flinke stap van een 'amoureuus dubbelleven (...) met blond bepruikte vrouwtjes' waar copromotor Edwina Hagen in haar biografie over Schimmelpenninck over rept, naar een belangrijke rol in de patriotische revolutiepoging in 1795 en lid van de groep die 'het voortouw nam bij de oprichting en veiligstelling van de onafhankelijke status van de Bataafse Republiek'. Vaderlandsliefde en vrijheid; in alles stonden deze twee begrippen vooraan in het handelen van Jacob Blauw. Dat gold zowel in zijn functie als politicus, als diplomaat, als journalist. Maar eerst kwam Blauw als advocaat en kerkmeester in dienst bij de VOC. Blauw had moeite met de bemoeizucht van de compagnie. Wassenberg oppert dat hier mogelijk de basis werd gelegd voor zijn latere ontwikkeling tot patriot. Terug

in de Nederlanden vestigde Blauw zich in Gouda. In 1787 ontsnapte Blauw tot twee keer toe aan oproer, iets wat hem vaker zou lukken. In 1788 vertrok hij met zijn vrouw en dochter naar Leiden. In de jaren 1795 tot 1798 speelde Blauw zijn belangrijkste rol: gezant namens de Staten-Generaal. Nederland was geen bondgenoot, maar veroverd gebied en het was mede aan Blauw om te voorkomen dat het land bij Frankrijk werd ingelijfd. Op 28 juni 1795 werd Blauw tot de *Convention Nationale* toegelaten, wat Wassenberg zijn diplomatieke hoogtepunt noemt. In haar ogen was Blauw de meest doortastende onderhandelaar, waarmee hij de basis heeft gelegd voor het behoud van een onafhankelijk Nederland. Zij stelt ook dat Blauw in de geschiedschrijving nauwelijks waardering voor heeft gekregen en dat zijn rol vergeten schijnt te zijn. Blauw werd diplomaat, nam afstand van het 'nationale politieke wespennest' en keerde toch terug naar Nederland. Tevergeefs ijverde hij tegen de staatsgreep van 1798. Dat kostte hem zijn relatie met Daendels. Door zijn invloed werd hij beschermheer van meer gematigde parlementsleden, wat hem het predicaat 'verrader' opleverde. De Staatsregeling van 1798 – de eerste grondwet van Nederland – kwam mede door hem tot stand, waarmee 'zijn daden hebben bijgedragen aan het slagen van de Bataafse politiek'. Blauw ging in Parijs rentenieren, scheidde, hertrouwde, verloor zijn kapitaal, werd Frans staatsburger (1815) en werd de Parijse correspondent voor de *Opregte Haarlemsche Courant* (1818-1829). Blauw schreef doorwrochte artikelen,

hij wilde zijn invloedrijke publiek op de hoogte houden van de Franse ontwikkelingen. Alles op een rij zettend concludeert Wassenberg dat Jacob Blauw geen succesvolle patriot-leider, noch een geslaagde politiek leider is geweest. Tijdgenoten vonden hem schrandere, oprecht en sympathiek, maar ook naïef en onbetrouwbaar. Hij was bewogen zonder zijn eigenbelang uit het oog te verliezen. Blauw was een solist, non-conformist en een notoire dwarsligger. Blauw was dus een van die vele interessante mannen, van wie het goed is dat er nu een biografie voor handen is.

Ger Jan Onrust

De mythe van Rusland

Het verhaal van Rusland. Mythe en macht, van Vladimir de Grote tot Vladimir Poetin. *Orlando Figes* (Nieuw Amsterdam, Amsterdam 2022), 336 blz., € 29,99

Het was George Orwell die schreef: 'Wie het verleden beheerst, beheerst de toekomst; wie het heden beheerst, beheerst het verleden.' Volgens de Britse historicus Orlando Figes gaat die wijsheid voor geen land ter wereld zo op als voor Rusland. Wij geschiedenisdocenten weten allang dat ons schoolvak meer is dan een overzicht van feitjes en jaartallen; het gaat om beeldvorming, over de manier waarop opeenvolgende generaties – in dit geval Russen – hun verleden hebben geïnterpreteerd, gemythologiseerd, misvormd en misbruikt. Gezien de verschrikkelijke actualiteit van Poetins oorlog tegen Oekraïne, verscheen Figes' nieuwe boek *Het verhaal van Rusland* afgelopen september op het juiste moment. De stichtingsmythe van Rusland betreft het rijk van Kiev-Roes, meer speciaal de bekering in 988 van grootvorst Vladimir tot het christendom.

De band met Byzantium (Constantinopel) werd uitgedrukt in de bouw van de Sint-Sofiakathedraal te Kiev. In die stad staat sinds 1853 ook een reusachtig standbeeld van Vladimir de Grote. Maar om de Oekraïners te tarten, onthulde Poetin in 2016 bij het Kremlin een meer dan 20 meter hoge kolos van dezelfde aartsvader. De Russische geschiedschrijving gaat er ten onrechte vanuit dat het vorstendom Moskovië rond 1500 de logische opvolger is van dat rijk van Kiev-Roes. Zij negeert drie eeuwen Mongoolse invloed; vreemde overheersers passen niet goed in het Russische zelfbeeld. Daarentegen krijgt de doctrine van Rusland als het *Derde Rome*, verwoord rond 1523, een onweerstaanbare zeggingskracht. Na de inname door de moslims van Constantinopel (1453) was er opnieuw een 'Rome' gevallen. De grootvorst van Moskou was dé aangewezen hoeder van de christelijke beschaving. Steeds als in latere jaren de troepen van de tsaar overwinningen boekten op goddeloze legers (Iwan de Verschrikkelijke tegen de Tataren; Alexander I tegen Napoleon) kregen de Russen een variant van die mythe voorgeschoteld. Op dezelfde doctrine sloot in de communistische tijd (1917-1991) de ideologie van Lenin en Stalin naadloos aan: was de Sovjet-Unie niet hét ankerpunt voor alle revolutionairen wereldwijd? Dat was de boodschap die de Kominintern (1919-1943) uitdroeg. Echo's van de doctrine klonken ook door in de woorden die

Poetin in september 2022 koos in zijn oorlogsverklaring aan de decadente westerse beschaving. Het Westen is pervers en satanistisch, en vormt een bedreiging voor het heilige, rechtvaardige Rusland. De negentiende-eeuwse slavofielen bouwden voort op de mythe van de edele Russische ziel, verdediger van christelijke waarden tegen het materialistische Westen. Zij wilden de gedeeltelijke moderniseringsuit de tijd van Peter de Grote en Catharina de Grote ongedaan maken.

'Het Westen is pervers en satanistisch, en vormt een bedreiging voor het heilige, rechtvaardige Rusland'

Kerk en tsaar vormden een mystieke band, onder het motto 'orthodoxie, autocratie, nationalisme'; hét antwoord op de revolutieus 'vrijheid, gelijkheid, broederschap'. Tsaar Nicolaas I wilde met de zogeheten Heilige Alliantie in Europa de liberale revolutiepogingen van 1830 en 1848 in de kiem smoren, en wel met een strijdmacht van een paar honderdduizend man. De nederlaag van zijn land in de Krimoorlog (1853-1856) werd gevoeld als een diepe vernedering, met als gevolg een langdurige wrok jegens het Westen. Dat zou voor Rusland een existentiële bedreiging vormen, zo schreef de slavofiel Nikolai Danilevski in 1869. 'Europa is ons niet alleen wezensvreemd, maar zelfs vijandig gezind.' Op dit soort ideeën zou Poetin vanaf 2007 voortborduren. Tussen alle uitweidingen van de auteur over die mythes biedt *Het verhaal van Rusland* ook gewoon de bekende, min of meer obligate canon van de opeenvolgende tsaren, hun hervormingen en tekortkomingen. Figes schildert die in vloeiende stijl en met royale penseelstreken: de gestokte hervormingen van tsaar Alexander II, de reactionaire Alexander III, de naïeve Nicolaas II, de twee revoluties van 1917, de burgeroorlog, de dictatuur van Lenin en van Stalin. Figes toont zich hier de meesterverteller die we herkennen uit zijn *Tragedie van een volk* en *Fluisteraars*. Maar helaas speelde de deadline van zijn

boek hem kennelijk parten, want de periode-Chroesjtsjov-Brezjnev raffelt hij af. De sovjetisering van Oost-Europa, de Koude Oorlog, het neerslaan van de Hongaarse Opstand en van de Praagse Lente, de Cubacrisis en andere drama's blijven buiten beeld. Figes maakt wel duidelijk waardoor de moderniseringspogingen van Gorbatsjov weinig kans van slagen hadden, en hoezeer de Russen na de val van de Sovjet-Unie en de afgang van Jeltsin snakten naar een sterke man die de democratische chaos, de corruptie en de zelfverrijking van oligarchen zou beteugelen. Hoe geschiedenis en mythevorming door Poetins regime worden gebruikt, vormt de apotheose van het boek. Figes wijst op het 'Millennium Manifest' van 1999, dat hamerde op traditionele waarden als patriottisme, collectivisme en onderworpenheid aan de staat. Trots op het Russische verleden, inclusief de Stalintijd, werd erin gehamerd. De Doema, het parlement, veranderde in een zaal jaknikkers. Auteurs van geschiedenisboeken kregen strenge richtlijnen ('Stalin – goed; Chroesjtsjov – slecht; Brezjnev – goed; Gorbatsjov en Jeltsin – slecht; Poetin – de beste heerser'). Er kwam een 'geheugenwet' om op te treden tegen historici, journalisten en bloggers die bijvoorbeeld aandacht schonken aan het dekselse Molotov-Ribbentropact uit 1939. In 2015 werd in Moskou het eerste van twintig 'Mijn Geschiedenis'-parken geopend waar drommen schoolkinderen en kadetten leren er over het ware patriottisme. De boodschap: het gaat Rusland voor de wind wanneer het zich onder een sterke leider verenigd weet. Onze vijanden – van de Mongolen in de dertiende eeuw tot de nazi's in de twintigste eeuw, en nu het Westen – hebben altijd geprobeerd moedertje Rusland te gronde te richten, maar steeds kwamen wij er weer bovenop. Zo staat het heersende geschiedbeeld in dienst van de machthebbers in het Kremlin. Dit boek levert voldoende stof om dit in onze eigen geschiedenislessen duidelijk te maken. De relevantie van ons schoolvak is zo weer eens bewezen.

Jan van Oudheusden ■

Het scheelde maar weinig

Geen Russische dwangarbeiders in de Nederlandse mijnen

Tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben de nazi's gruwelijk misbruik gemaakt van de arbeidskracht van dwangarbeiders, waaronder honderdduizenden Russische krijgsgevangenen. Alleen in Nederland werden geen Russische krijgsgevangenen ingezet in de steenkolenmijnen. Waarom was Nederland een uitzondering?

Willibrord Rutten was voor zijn pensionering werkzaam bij het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg als hoofd van de afdeling onderzoek.

Russische krijgsgevangenen vervoerd in open treinwagons in de buurt van Rusland in 1941. Fotograaf onbekend. Bron: Bundesarchiv Deutschland. Rechterpagina: Poster met de aankondiging dat er ook op zondag gewerkt moest worden in de mijnen. Bron: Niod.

De Russische krijgsgevangenen kregen een beestachtige behandeling van de nazi's, alsof het *Untermenschen* waren. Veelal werden zij in de mijnbouw te werk gesteld. In opdracht van de mijndirecties gingen bedrijfsartsen richting het oostfront om in de beruchte *Stammlager* uitgehongerde Russische krijgsgevangenen te selecteren voor het zware en gevaarlijke werk in de steenkolenmijnen. Niet alleen mijnondernemingen in nazi-Duitsland, maar ook die in de bezette gebieden maakten gebruik van deze vorm van slavenarbeid. De krijgsgevangenen werden ondergebracht in barakken in de buurt van de mijnzetels (hoofdgebouw van een mijn). De mijndirecties waren verantwoordelijk voor de organisatie en het beheer van deze kampen, terwijl de bewaking in handen was van eenheden van de Wehrmacht. Bij onze zuiderburen staan de Russische dwangarbeiders in het geheugen gegrift van de mensen die de oorlog hebben meegemaakt. Lange colonnes sjofel geklede Russen waren een

vertrouwd beeld in de Waalse en Kempische kolenbekkens. Zulke 'Russenkampen' hebben in Nederlands Zuid-Limburg, het centrum van de Nederlandse mijnindustrie, nooit bestaan. Hoe bijzonder dit is, blijkt uit een groot internationaal-vergelijkend onderzoek naar dwangarbeid in de mijnbouw in de tijd van het Duitse Rijk.¹ Nederland is van alle door de nazi's bezette gebieden het enige land waar geen Russische krijgsgevangenen te werk zijn gesteld, noch in de Staatsmijnen, noch in de particuliere steenkolenmijnen. Maar waarom was Nederland een uitzondering? Volgens mijndirecteur Kees Raedts (1898-1983) hebben de Nederlandse directies zich met succes tegen de komst van Russische krijgsgevangenen verzet: 'Een poging om, evenals in de mijnen van de Belgische Kempen, Russen te werk te stellen, stuitte af op algemeen verzet van de directies en kwam daardoor niet tot uitvoering', schrijft hij in een artikel uit 1979. Ingenieur Raedts gaat echter niet in op de vraag waarom de mijndirecties zich

tegen de komst van de Russen hebben verzet. Hij zat dicht bij het vuur als bedrijfsleider van de mijnzetels Oranje-Nassau III en IV in Heerlen. Kon men geen goedkoop personeel gebruiken? De Vlaamse historicus G. Coppieters heeft berekend dat de inzet van de Russen de zeven Belgisch-Limburgse mijnen tezamen een besparing op de loonkosten opleverde van 7 miljoen Belgische franks per maand. Of was men conform de Conventie van Genève (1929) principieel gekant tegen dwangarbeid in de kolenmijnen? Misschien zag men Sovjet-Russische krijgsgevangenen niet graag komen uit angst voor het 'rode gevaar'? Hoe komt het dat het streven van de nazi's om Russische krijgsgevangenen in te zetten in de Nederlandse steenkoolmijnen is gestrand?

Beschermer of onderdrukker?

Op 10 mei 1940 vielen Duitse troepen Nederland binnen. De steenkoolmijnen bleven bij die operatie geheel intact. Na enkele dagen kwam de steenkoolwinning weer op gang. De mijnbedrijven werden onder Duits toezicht gesteld. De bedrijfsleiding mocht aanblijven, maar de commissarissen en eigenaren-aandeelhouders van de vier particuliere mijnmaatschappen, samen goed voor 40 procent van de kolenproductie, moesten het veld ruimen. Dat gold ook voor de Staat der Nederlanden, eigenaar van de Staatsmijnen Wilhelmina, Emma, Hendrik en Maurits, die goed waren voor 60 procent van de productie. Zij moesten plaats maken voor een *Verwalter* (beheerder), die gevolmachtigde was van Rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart. Zo kreeg de bezetter de kolenwinning in zijn greep.

Tot de bevrijding van de Limburgse mijnstreek in september 1944 werd de functie van *Verwalter* bekleed door Hermann Wilhelm Bruch (1888-1955). Hij was mijnbouwkundig geschoold en had eerder leidinggegeven aan steenkolenmijnen in het Duitse Ruhrgebied. Ook de steenkoolmijnen

'De kolenproductie moest omhoog, goedschiks of kwaadschiks, in het belang van de Duitse oorlogsvoering'

in de Belgische Kempen stonden sinds 1941 onder zijn beheer. Bruch verbleef altijd op zijn 'hoofdkantoor' in Heerlen. In zijn contacten met de mijn directeuren onderscheidde hij zich niet door een grote mate van doortastendheid. Tijdens de zuiveringsprocessen die na de bevrijding plaatsvonden vanwege economische collaboratie zouden de mijn directeuren G.C. Lieshout (Oranje-Nassau Mijnen) en W.J.B. Schweitzer (Laura & Vereniging) getuigen dat Bruch de beroerdste niet was: 'Eigenlijk is hij meer een beschermer voor ons

geweest, dan een onderdrukker.² De man werd later vrijgesproken van oorlogsmisdaden, waarna hij zijn loopbaan voortzette als bedrijfsingenieur op de Bismarckmijn in Gelsenkirchen (Duitsland).

Eén grote Rijksduitse werkinrichting

De brandstofvoorziening was tijdens de bezettingsjaren een uitermate precaire aangelegenheid. De Duitse oorlogs- en de Nederlandse overlevingsbelangen liepen niet parallel. De totale productie, gemiddeld met ruim 12 miljoen ton per jaar, bleef redelijk op peil. Een vermindering van 6 procent ten opzichte van de vooroorlogse jaren was nog te overzien, ware het niet dat vanaf april 1941 de export van Nederlandse steenkool naar Duitsland werd opgeschroefd. De kolenvoorraden waren daardoor tot een bedenkelijk niveau gedaald toen de uitzonderlijk strenge winter van 1941/1942 aanbrak. Door de schaarste was het moeilijk de huizen redelijk te verwarmen. Bedrijven moesten de productie stilleggen, want ook de gas- en elektriciteitsvoorziening was van steenkool afhankelijk. Tegelijkertijd werd duidelijk dat de oorlog aan het oostfront nog lang zou gaan duren. Berlijn ging een nieuwe militaire en economische koers varen. De *Reichsminister für Bewaffnung und Kriegsproduktion*, Albert Speer, verlangde dat de productiecapaciteit in de bezette gebieden voortaan dienstbaar werd gemaakt aan nazi-Duitsland. Nederland werd gedegradeerd tot één grote Rijksduitse werkinrichting. De kolenproductie moest omhoog, goedschiks of kwaadschiks, in het belang van de Duitse oorlogsvoering. Zonder kolen en cokes (bewerkte steenkolen) geen staalproductie, en zonder staal geen wapens. Tegen die achtergrond begon *Verwalter* Bruch de druk op te voeren. Hij gaf de mijn directies in 1942

¹ Project onder leiding van prof. Klaus Tenfelde (1944-2011), directeur Institut für soziale Bewegungen (Ruhr Universität Bochum).

² Getuige Schweitzer aangehaald bij Kreukels, L., *Kolen en kompels. Geschiedenis van de Nederlandse mijnwerkers* (Amsterdam-Brussel 1986), p. 131.

de opdracht om, naar Duits voorbeeld, de werktijden te verlengen en het werken op zondag in te voeren. De maatregelen haalden weinig uit. De zondagsdienst had als neveneffect dat de mijnwerkers op een slechter betaalde doordeweekse dag wegbleven. De opgelegde ijver om meer personeel aan te nemen leidde ertoe dat er arbeiders binnenkwamen die minder geschikt waren voor het zware werk ondergronds. De directies hielden de *Verwalter* voor dat de mijnwerkers door voedselgebrek het werk nauwelijks nog aankonden. Hun weerstand tegen infectieziekten raakte ondermijnd. Bovendien namen de moeilijkheden op het gebied van materiaalvoorziening en transport toe, waardoor de productie werd belemmerd. Zo was er een groot tekort aan reserveonderdelen voor machines en locomotieven. Maar de belangrijkste oorzaak van het verlies aan productiviteit werd natuurlijk niet gerapporteerd: de Limburgse mijnwerkers waren niet te motiveren er een schepje bovenop te doen, zolang de meeropbrengst ten goede kwam aan de export van kolen en cokes naar Duitsland. De mijnmaatschappijen konden wel leven met die situatie. Zij zaten niet te wachten op een geforceerde kolenwinning, waarbij de planmatige afbouw overhoop werd gehaald. De bedrijfsleiding gruwde van zogeheten 'roofbouw', waarbij men de relatief moeilijk ontginbare kolenlagen laat zitten ten gunste van kolenlagen die relatief gemakkelijk ontgonnen kunnen worden.

Ongeschoolde arbeidskrachten

De *Verwalter* moest met lede ogen aanzien hoe het ziekteverzuim steeds verder toenam, terwijl de arbeidsprestatie per dienst omlaagging. Het moment was gekomen om het anders aan te pakken. Hij begon te dreigen met de komst van Russische krijgsgevangenen. Dat gebeurde voor het eerst in de zomer van 1942. Bruch schreef op 14 juli aan de mijndirecties dat 'hij zich bij een toenemend tekort aan werkkrachten genoodzaakt zou zien tot tewerkstelling van Russische krijgsgevangenen bij de Limburgse Mijnen, gelijk reeds op Belgische Mijnen heeft plaats gevonden'.³ De mijndirecteuren reageerden afhoudend. Ze betwijfelden of tewerkstelling van Russische krijgsgevangenen zou bijdragen tot verhoging van de productie, '...tenzij in het weinig waarschijnlijke geval dat zij geschoolde mijnarbeiders zijn (...) Men heeft reeds meer dan genoeg ongeschoolde arbeidskrachten. Ook het taal-vraagstuk zal moeilijkheden veroorzaken'.⁴ De kritiek van de Nederlandse mijndirecteuren sneed hout. De Russen die in de Kempense mijnen te werk waren gesteld, waren voor het grootste deel landarbeiders, verder zaten er muzikanten, kunstschilders, vissers, kooplui en boekhouders bij. De mijn in Beringen telde op een contingent van 580 krijgsgevangenen maar vijf Russen die van beroep mijnwerker waren. Er

werden van Nederlandse kant geen principiële bezwaren tegen de tewerkstelling van krijgsgevangenen te berde gebracht. De Conventie van Genève, in 1929 herzien naar aanleiding van ervaringen opgedaan in de Eerste Wereldoorlog, stond toe (art. 34) dat krijgsgevangenen soldaten werkzaamheden verrichtten voor private ondernemingen mits deze loon uitbetaalden. Ook was er geen sprake van ideologische weerzin tegen de komst van de Russen, zoals geuit door de Belgische mijnwerkgevers. Deze waren aanvankelijk niet gecharmeerd van de aanstaande komst van Russen uit vrees voor besmetting met communistisch gedachtegoed. De angst voor de bolsjewieken zat hier ook heel diep, maar het 'rode gevaar' is niet als argument gebruikt om de Russen buiten de deur te houden. De Limburgse mijndirecteuren beperkten zich tot de praktische kant van de zaak.

'De angst voor de bolsjewieken zat heel diep, maar het 'rode gevaar' is niet als argument gebruikt om de Russen buiten de deur te houden'

Er was geen behoefte aan nog meer ongeschoolden en de taal was ook een barrière. Het laatste argument was wat vergezocht. Ook in de Nederlandse mijnen werkten sinds vele jaren krachten van allerlei nationaliteit, waaronder sprekers van Slavische talen, zoals de Polen. De ervaring leerde dat mijnwerkers taalproblemen meestal wel samen wisten op te lossen.

Net als in België

Zo probeerden de Nederlandse mijndirecties *Verwalter* Bruch op andere gedachten te brengen, maar hij liet zich niet afschepen. In een bijeenkomst van de Commissie van Bedrijfsleiders van de Limburgse steenkoolmijnen in oktober 1943 liet hij vallen 'dat de tewerkstelling van Russische krijgsgevangenen, vooral nu het huidige lage productiepeil niet stijgt, bij de Deutsche instanties een punt van ernstige overweging uitmaakt'.⁵ De mijnwerkgevers schoven het plan op de lange baan, maar Bruch gaf niet op. In januari 1944 bracht hij opnieuw de inzet van Russische krijgsgevangenen ter sprake. 'Mocht de [personeels]bezetting onvoldoende blijven, dan zullen zonder twijfel krijgsgevangenen in de mijnen aan het werk worden gezet,' dreigde Bruch.⁶ Deze keer was het geen loze dreiging. In december 1943 had hij alvast aan *Oberregierungsrat* van de *Reichsvereinigung Kohle* toestemming gevraagd om 1.500 Russische krijgsgevangenen bij de Nederlandse steenkoolmijnen te plaatsen.⁷ Voorlopig moest Bruch met 300 man genoegen nemen. Er werden sinds de winter van 1943/1944 door de Duitsers amper Russen krijgs-

³ SHCL, EAN 702, GSL, Brief van Bruch aan de Gezamenlijke Steenkoolmijnen, d.d. 14 juli 1942.

⁴ De brief werd besproken in de vergadering GSL d.d. 22 juli 1942.

⁵ RAL, Archief Oranje-Nassau Mijnen, C 16, Notulen van de vergadering van de Commissie van Bedrijfsleiders ten kantore van Bergassessor Bruch, d.d. 22 oktober 1943.

⁶ SHCL, EAN 702, Archief G.S.L., 1944, 1 t/m 7 (2134-2140), doss. 1, Notulen van de bijeenkomst van mijndirecties, d.d. 13 januari 1944 te Heerlen.

gevangen gemaakt. De krijgskansen begonnen te keren. Afgezien van de huisvesting en persoonlijke uitrusting hoefden de dwangarbeiders weinig te kosten, hield een medewerker van de *Verwalter* de mijndirecties voor: 'De arbeiders zijn te beschouwen als soldaten en worden niet verzekerd. In België kost iedere Rus per dag 50 frank; loon wordt niet verstrekt, alleen levensmiddelen en bij goede prestatie bons die in extra-toelagen kunnen worden omgezet.'⁸ Aan de bepalingen van de Conventie van Genève had hij duidelijk geen boodschap. Het moest in de Nederlandse steenkoolmijnen gaan net zoals in België.

Toen was het wachten op de Russen

Eind februari 1944 waren de voorbereidingen voor de huisvesting van Russische krijgsgevangenen al een heel eind gevorderd. De bouwafdeling van de Staatsmijnen, onder leiding van hoofdingenieur A.E. Dinger, had de tekeningen van de accommodatie al klaar. Het ontwerp omvatte twee slaapbarakken, ieder van veertig meter lengte, elk met een capaciteit van 150 man. Verder een kantine van ongeveer zestig meter lengte en ruimte voor het opbergen van levensmiddelen van twaalf meter. Ten slotte vertrekken voor een wachtkamer, kleermaker, schoenmaker en dergelijke van vijftig meter. Het geheel zou 160 à 170 duizend gulden kosten. Daar kwamen nog kosten bij voor de inrichting, verwarming en meubilering. Ook moesten voor de mijnwerkers spullen worden aangeschaft zoals lampen en koffieflessen. Alles bij elkaar zou er een bedrag van minstens 225 duizend gulden mee zijn gemoeid. Na de oorlog bleek

dat kosten van de bouw van de accommodatie in werkelijkheid nog geen 9.000 gulden bedroegen!⁹ Nu moest er nog een definitieve beslissing worden genomen over de plek van de Russenkampen. Tijdens een bijeenkomst van de directies van de gezamenlijke Limburgse steenkoolmijnen op 24 februari 1944 werd besloten dat er twee kampen moesten komen, een in Heerlen ten behoeve van de mijnzetel Oranje-Nassau IV en een in Eygelshoven voor de mijn Julia. Het kamp voor de Oranje-Nassau IV was geprojecteerd op de Heksenberg, niet ver van de zandgroeve. Het tweede kamp was geprojecteerd op het terrein van de mijnzetel Julia, om precies te zijn aan de Nievelsteinerweg in Eygelshoven, ter hoogte van de spoorwegovergang.

Begin maart kon de aanleg van het kamp op de Heksenberg beginnen. De werkzaamheden werden uitgevoerd door het bouwbedrijf van de Staatsmijnen. Nadat een stuk heide bouwrijp was gemaakt, kon het terrein verder worden ontsloten. Er kwam een toegangsweg met oprit en een smalspoor. Voor elektriciteit en riolering werd het kamp aangesloten op het netwerk van de Oranje-Nassau IV en het drinkwater kwam via een aansluiting op de gemeentelijke waterleiding. De bouw van de barakken heeft het hele voorjaar geduurd. Uit de rekeningen kan worden afgeleid dat het kamp in juli 1944 klaar was.

Toen was het wachten op de Russen. Die kwamen echter niet. Tijdens de bouw van de barakken had de landing van de geallieerden in Normandië plaatsgevonden. Op 17 augustus 1944 kwam Bruch voor de laatste keer bijeen met de mijn- ▶

⁷ NIOD, Hohen SS- und Polizeiführer, inv.nr. 42 a, Rapport over de Nederlandse *Wehrwirtschaft* van de 'Sicherheitsdienst'-Maas-tricht, 9 december 1943. Aangehaald in de niet-gepubliceerde scriptie van Eussen, *Akkomodatie en verzet*, 98.

⁸ SHCL, EAN 950, Archief Laura & Vereniging, inv. nr. 709.

⁹ RAL, Archief Oranje-Nassau Mijnen, W 40, De directie van Staatsmijnen aan de directie van de Oranje-Nassau Mijnen, d.d. 9 oktober 1944, betreffende krijgsgevangenkamp nabij ON IV, met kostenspecificatie in bijlage.

Russische krijgsgevangenen verrichten dwangarbeid onder toezicht van Duitse soldaten in de buurt van Minsk, juli 1941. Fotograaf onbekend. Bron: Bundesarchiv Deutschland.

Koningin Wilhelmina bezoekt de mijnen in Kerkrade tijdens haar tocht door bevrijd Zuid-Nederland op 22 maart 1945. Foto: Willem van de Poll. Bron: Nationaal Archief/Anefo.

directies. Een maand later werd de Limburgse mijnstreek door de Amerikanen bevrijd. De mijnzetel Oranje-Nassau IV werd op maandagavond 18 september bevrijd.

Kamp Julia is tijdens de oorlog niet meer aanbesteed. Toch is het er later gekomen, in 1947, precies op de plek waar het Russenkamp had moeten komen. Opdrachtgever was de Beheerder der Nederlandsche Steenkoolmijnen. Bij de bouw van het kamp is gebruikgemaakt van de tekeningen die voor het Russenkamp waren bedoeld.¹⁰ De barakken kregen ongeveer dezelfde bestemming. Het werd een strafdorp voor politieke delinquenten, dat deel uitmaakte van de Rijkswerkinrichting 'De Mijnstreek'. Welke bestemming het Russenkamp op de Heksenberg na de oorlog heeft gekregen, is niet bekend.

¹⁰ SHCL, EAN 950, Archief Laura & Vereeniging, inv.nr. 2166. Tekeningen van het interneringskamp Julia te Eygelshoven, 1947.

Literatuur

Coppieters, G., 'De politiek van de minste weerstand? Belgisch-Limburgse mijnindustrie tijdens de Tweede Wereldoorlog', in: Hein A.M. Klemann et al., *Thuisfront. Oorlog en economie in de twintigste eeuw*. Veertiende jaarboek van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (Zutphen 2002), p. 232-249.

Kohlbacher, J., *Het Russisch kamp. De kampen bij de Limburgse mijnen, 1942-1965*. Stichting Erfgoed Eisden e.a. Losse Studies, nr. 2 (Eisden 1998).

Mensink, J., *De kolenvoorziening van Nederland tijdens den tweeden wereldoorlog* (Amsterdam 1946).

Raeds, C.E.P.M., 'Het mijnwerkersverzet tijdens de Tweede Wereldoorlog', in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg. Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, XXIV (1979)*, p.1-23.

Seidel, H. & Tenfelde, K., (Hrsg.), *Zwangsarbeit im Bergwerk. Der Arbeitseinsatz im Kohlenbergbau des Deutschen Reiches und der besetzten Gebiete im Ersten und Zweeten Weltkrieg*, 2 Bände (Essen 2005).

Een nipte ontsnapping

De Nederlandse mijnindustrie hebben, voortdurend manoeuvrerend in het spanningsveld tussen accommodatie en verzet, de tewerkstelling van Russische krijgsgevangenen lang weten tegen te houden, vooral door tijd te rekken. Voortdurend bleven de directies de *Verwalter* bestoken met argumenten waarom de Russen geen oplossing waren voor de situatie in het Nederlandse mijnbedrijf. Dan weer was het hun gebrek aan ervaring, dan weer de taal. Tot het laatst hebben ze de bezetter tegengewerkt, ook toen de beslissing al genomen was om een dwangarbeiderskamp in te richten. Nu was hun Duitse tegenspeler, *Verwalter* Bruch, niet bepaald een doortastend type, maar dezelfde Bruch was ook beheerder van de Kempense mijnen in Belgisch-Limburg, waar sinds september 1942 veel Russische krijgsgevangenen werkzaam waren. Aan de persoon van Bruch alleen kan het niet gelegen hebben. Het verzet van de Nederlandse mijnindustrie heeft beslist geholpen. Nazi-Duitsland probeerde door de inzet van dwangarbeiders roofoorlog te plegen op de kolenvoorziening van Nederlandse mijnen. Zo ver is het niet gekomen, maar de bevrijding van de mijnstreek had niet veel langer op zich moeten laten wachten. Het is maar net gelukt de Russische krijgsgevangenen buiten de poorten te houden. ■

Dit artikel is een verkorte versie van Willibrord Rutten, 'Russen niet gewenst. De mislukte inzet van Russische dwangarbeiders in de Nederlandse steenkoolmijnen in de Tweede Wereldoorlog', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg / Jaarboek Sociaal Historisch Centrum voor Limburg XLIX (2004)*, 165-190.

Censuur

Het is op het moment van schrijven nog koffiedik kijken, maar de verwachting is dat Elon Musk de censuurteugels op Twitter zal laten vieren. Anonieme trollen anticipeerden al meteen op die verwachting: met name uit de extreemrechtse hoek nam de activiteit flink toe. Zo steeg het gebruik van het woord 'nigger' in de dagen na de overname met 500 procent. Het vermoeden is ook dat permanent verbannen *twitterati* als Donald Trump, Steve Bannon en Alex Jones binnenkort weer hun gif mogen spuwen op het platform. Zorgelijker is dat Musk zelf nu al meedoet aan het verspreiden van dubieuze content.

'Het is een wankel evenwicht, dat tussen vrijheid van meningsuiting enerzijds en het verbieden van onwelgevallige geluiden anderzijds'

Het is een wankel evenwicht, dat tussen vrijheid van meningsuiting enerzijds en het verbieden van onwelgevallige geluiden anderzijds. Mogen bedrijven als Twitter, Spotify en Meta überhaupt iets zeggen over de mening van gebruikers? Of mogen ze dat *juist*, omdat het hun platform is? Het is aan de gebruikers of ze gebruik willen maken van de diensten – ze kunnen er ook vrijwillig uitstappen als de content niet bevalt.

In de politieke arena ligt het wat anders. De toon in de Tweede Kamer is de afgelopen twintig jaar verhard, maar prima, zolang de debatten inhoudelijk en met argumenten gevoerd worden, is dat niet zo'n probleem. Het wordt ingewikkelder als politici onwaarheden het parlement in slingeren, dubieuze hondenfluitjes laten klinken en (direct of indirect) aansporen tot geweld. Ingewikkeld, want waar ligt de grens en wie is de CEO van de politieke firma?

Tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen, afgelopen september, liep het voltallige kabinet weg bij een speech van FvD-fractievoorzitter Baudet. Toen hij zijn woorden weigerde terug te nemen, werd hem het woord ontnomen. Niet veel later werd Baudet een week lang geschorst, omdat hij zijn nevenfuncties

niet had opgegeven. Baudet reageerde: 'Je kan de macht niet controleren, als de macht jou allerlei regels gaat opleggen.' PVV-leider Geert Wilders viel hem bij en noemde de actie 'een handeling die de ayatollahs in Iran niet zou misstaan'. Een wankel evenwicht dus, dat tussen vrijheid en censuur – maar Karl Popper had een antwoord. Van hem is de zogenaamde tolerantieparadox. In *The Open Society and its Enemies* (1945) schrijft hij over de intoleranten: 'zolang we ze met rationele argumenten kunnen weerleggen en ze door de publieke opinie in toom kunnen houden, zou onderdrukking zeker onverstandig zijn.' Maar, let op, als de ratio en de *communis opinio* niet tegen de intoleranten zijn opgewassen moet er – desnoods met geweld – ingegrepen worden. Onbegrensde tolerantie is volgens Popper dus onmogelijk, omdat uiteindelijk de tolerantie ten onder zal gaan aan de intoleranten. Rest de vraag: wie is tolerant en wie is intolerant? Enfin, dat is aan u. ■

Jelte Posthumus woont in Groningen en is daar docent geschiedenis op het Willem Lodewijk Gymnasium. Hij schrijft al jaren over het onderwijs. Daarnaast is hij radiopresentator voor *Glasnost*, een Gronings radioprogramma over kunst en cultuur. Ook is hij muzikant en film liefhebber.

·VGN KLEIO

Hoofredactie:

Daan van Leeuwen |
hoofredactie@vgnkleio.nl

Eindredactie:

Patsboem! |
educatief, Richard de Rooij |
redactie@vgnkleio.nl

Redactie: Quinten Koster, Lisa Oskamp, Nicole van der Steen, Bart den Uyl, Ben Vriesema

Medewerker: Jelte Posthumus

Vormgeving: Bianca Emanuel
Magazine Design

Redactieadres:

Berg en Dalseweg 199,
6522 BJ Nijmegen

Druk: Drukkerij Wilco BV,
Amersfoort | ISSN 0165-6449

Advertentie acquisitie:

Susanne Elgershuizen, 06 - 137 601 25 |
elgershuizen15@gmail.com

Kleiokrant: Kopij kunt u sturen
naar: redactie@vgnkleio.nl.

Website:

www.vgnkleio.nl
Social media: @gsonderwijs
www.facebook.com/vgnkleio
www.linkedin.com/company/
vgn-kleio

Contributie:

Lidmaatschap VGN € 80,- | Studenten € 50,-

Leden- en abonnementen-

administratie: Lid worden of uw gegevens wijzigen?
Mail administratiekantoor Adema
via aanmelden@vgnkleio.nl.

Dagelijks bestuur VGN

Marjan de Groot-Reuvekamp,
voorzitter

Rogier Spanjers, vicevoorzitter

Linda van Beek, secretaris

Kees van de Sande,

penningmeester

Pim Renou, communicatie

Algemeen bestuur VGN

Gerard Rozing, *cie. vmbo*

Emiel van der Hart, *cie. havo/vwo*

Pim van der Helm, *cie. pabo*

Hanneke Tuithof,

cie. lerarenopleidingen

Mariëlle van de Straat,

cie. didactiek en activiteiten

Kris van de Heijkant,

cie. wereldgeschiedenis

Berichten voor het VGN-bestuur

kunt u sturen naar:

contact@vgnkleio.nl.

Atlas of European Values

Burgerschapsvorming vanuit een Europees en mondiaal perspectief

Hoe ga je om met waardenonderwijs? Waar vind je materiaal om discussies over sociale en controversiële kwesties aan te zwengelen? Het project *EVALUE (European Values in Education)* biedt uitkomst in de vorm van een complete website met kaarten, interactieve diagrammen én lesvoorstellen.

Uwe Krause, Hans Palings en Hay Jansen werken bij Fontys Lerarenopleiding Tilburg en zijn betrokken bij het project *European Values in Education*.

Minister Dennis Wiersma (Primair en Voortgezet Onderwijs) benoemde in het voorjaar van 2022 burgerschap als een van de basisvaardigheden van het onderwijs. Hoewel sinds 2006 burgerschapsvorming een verplicht onderdeel is van het curriculum van middelbare scholen, worstelen scholen en leraren ermee om dit concreet vorm te geven. De komst van de nieuwe burgerschapswet in 2021 waarin de burgerschapsopdracht voor scholen is aangescherpt, verhoogt de urgentie voor leraren en scholen om burgerschapsonderwijs te versterken. Het *EVALUE*-project biedt de mogelijkheid om binnen het kader van burgerschapsvorming aandacht te besteden aan waarden en waardenverheldering (Waarom hebben mensen bepaalde opvattingen en hoe kunnen we verschillen verklaren?) en hierover met leerlingen in gesprek te gaan (waardencommunicatie).

Gedeelde waarden?

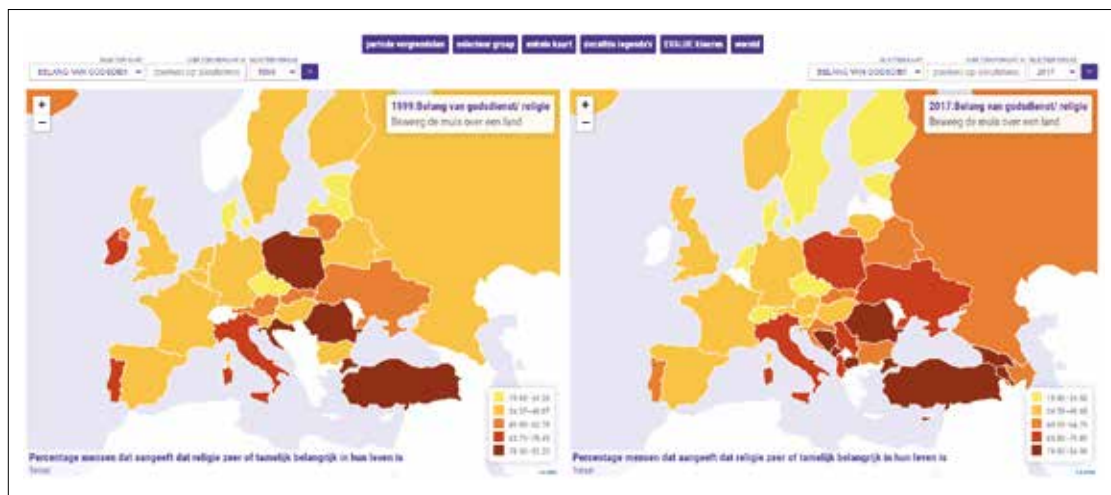
Toen in 1979 de eerste rechtstreekse verkiezingen voor het Europese Parlement werden gehouden konden miljoenen Europese burgers hun stem uitbrengen. Het was een verdere stap in de economische en politieke eenwording van Europa. Tegelijkertijd vroegen wetenschappers zich af of Europeanen gemeenschappelijke waarden hebben, of deze waarden veranderen en wat daarvan de

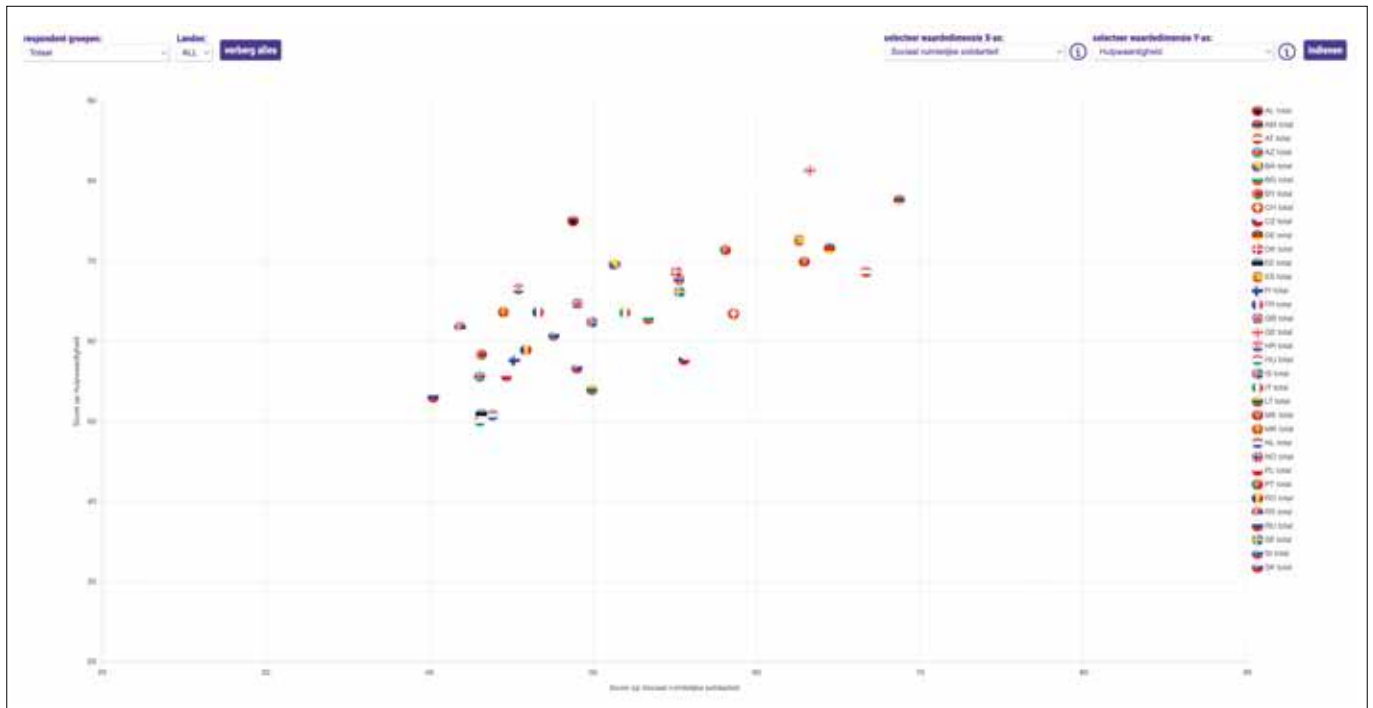
gevolgen voor een Europese eenheid zijn. Op zoek naar een antwoord op deze vragen is in 1981 een groot onderzoek gestart. Dit initiatief groeide uit tot de *European Values Study (EVS)*, een langlopend grootschalig internationaal onderzoek naar waarden.

EVS geeft inzicht in de ideeën, overtuigingen, voorkeuren, houdingen, waarden en meningen van burgers in heel Europa. Hoe denken Europeanen over onderwerpen als: gezin, werk, milieu, levensbeschouwing, politiek en samenleving, religie en moraal en identiteit? Sinds het eerste onderzoek in 1981 wordt er elke negen jaar opnieuw naar de waarden van Europese burgers gekeken. Hierdoor is het mogelijk om veranderingen in het denken van Europeanen te zien.

De gegevens en bevindingen van de *EVS* en de bijbehorende atlas kunnen zeer goed gebruikt worden in het onderwijs, maar waren helaas niet direct bruikbaar voor deze doelgroep. In 2008 is daarom door de Universiteit van Tilburg en de Fontys Lerarenopleiding Tilburg het initiatief genomen de data en de atlas van de *EVS* toegankelijk te maken voor toepassing in het onderwijs. Samen met internationale partners uit het hoger onderwijs is binnen een Comeniusproject de website archive.atlasofeuropeanvalues.eu ontwikkeld. Hierop zijn kaarten, lesmateriaal en achtergrondinformatie te vinden bij de gegevens

Belang van religie in 1999 en 2017.

en bevindingen van de EVS tot en met 2008. Ook is de meest recente *Atlas of European Values* gratis te downloaden op atlasofeuropeanvalues.eu met de nieuwste gegevens en kaarten waarbij het jaar 2017 is toegevoegd. Alle gegevens en materialen op de website zijn vrij te raadplegen en te gebruiken en zijn beschikbaar in negen talen (Engels, Duits, Nederlands, Spaans, Catalaans, Frans, Slowaaks, Italiaans en Turks).

Europese waarden in de klas

De EVALUE-website heeft drie onderdelen: kaarten, klas en materialen. De kaarten die via de website te raadplegen zijn, geven een beeld van hoe inwoners in de verschillende landen denken over thema's als werk, religie en milieu. De kaarten kunnen verder worden uitgesplitst naar respondentgroepen (ouderen/jongeren, hogere/lagere inkomensgroepen, etc.) en naar contextdata (werkloosheid, bnp/inw, etc.). Hierdoor wordt het mogelijk om niet alleen landen onderling te vergelijken, maar ook te zien hoe verschillende groepen in die landen denken. Er zijn kaarten opgenomen die de data van 1981, 1990, 1999, 2008 en 2017 weergeven. Hierdoor wordt het mogelijk om ontwikkelingen en veranderingen in het denken te zien. Naast de gegevens van EVS worden ook gegevens van *European Social Survey* (ESS) en de *World Values Survey* (WVS) gebruikt, waardoor het soms ook mogelijk is om gegevens op wereldschaal te vergelijken.

In het onderdeel 'klas' kunnen telkens twee waardendimensies worden afgezet in een spreidingsdiagram (*scatterplot*). Deze spreidingsdiagrammen bieden de mogelijkheid om de waardendimensies van landen en/of respondentgroepen te verkennen en vergelijken.

De waardendimensies zijn gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek en theorieën: verklaringen waarom mensen bepaalde waarden hebben en waarom deze waarden tussen respondentgroepen en/of landen verschillen. Voorbeelden van twee verschillende waardendimensies zijn kosmopolitisme en het ervaren van etnische dreiging. Verder is het ook mogelijk om een digitaal klaslokaal aan te maken waardoor leerlingen vragen met betrekking tot de verschillende waardendimensies uit de EVS zelf kunnen beantwoorden. Op die manier wordt een anonieme spreidingsdiagram gemaakt van de klas. De leerlingen zien het gemiddelde van de klas en de positie van de medeleerlingen. Deze kunnen zij weer vergelijken met landen en/of respondentgroepen. Ook kunnen twee of meerdere klassen met elkaar worden vergeleken. Onder 'materialen' staan lesideeën voor de thema's: milieu, migratie, democratie, solidariteit en tolerantie. Het lesmateriaal is gemaakt door docenten en uitgebreid getest, geëvalueerd en verbeterd. Daarnaast is er theoretische achtergrondinformatie beschikbaar die verklaart waarom mensen bepaalde waarden hebben en waarom deze waarden tussen respondentgroepen en/of landen verschillen. Deze informatie is tevens weergegeven in infographics. Ook is er een leerplankader dat handvatten geeft om lessen met de kaarten en data van de website vorm te geven en zijn er instructievideo's en handleidingen bij de website.

Via de Engelse materialen is tevens te zien, hoe de thema's in verschillende landen benaderd worden. Zo wordt in de Turkse materialen solidariteit gekoppeld aan de bereidheid bloed te doneren aan aardbevingslachtoffers, de Slowaakse collega's vlieden het thema aan via verschillende

Het spreidingsdiagram van de waardendimensies sociaal-ruimtelijke solidariteit (x-as) en hulpvaardigheid (y-as).

krantenkoppen, en de Vlaamse lesbrieff begint met een provocatie: 'Fuck the Poor!' Voor Nederlandse scholen is het thema solidariteit op meerdere manieren uitgewerkt. Aan welk project zou je de verzamelde gelden uit een sponsorloop willen geven. Of over migratie: hoe kunnen we verklaren dat in de Oost-Europese landen vluchtelingen uit Oekraïne makkelijker worden opgevangen dan uit het Midden-Oosten?

Relevantie van het EVALUE-project

De waardenonderzoeken in het EVALUE-project gaan over tal van relevante maatschappelijke onderwerpen en vraagstukken en zijn daarom breed inzetbaar in scholen en in lessen. De website en materialen van het EVALUE-project bieden volop mogelijkheden om controversiële onderwerpen en kwesties waarbij waarden een rol spelen in de klas bespreekbaar te maken. De gegevens van de waardenonderzoeken gaan over tal van onderwerpen, wat de website breed inzetbaar maakt. Niet alleen bij de mens- en maatschappijvakken, maar ook bij moderne vreemde talen, aangezien de website beschikbaar is in het Engels, Duits, Frans en Spaans.

In het kader van *fake news* en *alternative facts* bieden de gegevens op de website een betrouwbare basis om maatschappelijke thema's bespreekbaar te maken. De materialen kunnen docenten helpen om in de klas aan deze kwesties te werken. Meer concreet beoogt het project het inzicht van mensen in verschillende individuele perspectieven op controversiële kwesties te vergroten en Europees burgerschap en participatie te bevorderen.

'Wat de gegevens van de website niet kunnen, is aangeven of iets goed of slecht is. Dat is onderdeel van de waardeneducatie in de klas'

Wat de gegevens van de website en in de atlas niet kunnen, is aangeven of iets goed of slecht is. Dat is, als deel van het maatschappelijk debat, juist onderdeel van waardeneducatie in de klas. Daar leren leerlingen op welke wijze zij hun eigen standpunten kunnen verwoorden, naar anderen kunnen luisteren en hoe zij tot een goede en volledige argumentatie komen. Via het lesmateriaal worden tal van werkvormen aangeboden om het gesprek te bevorderen en tot diepgang te komen. Aan het einde van elke leeractiviteit is een terugblik- en reflectiemoment essentieel. In het lesmateriaal op de website wordt hier dan ook expliciet aandacht aan besteed. De website en lesmaterialen kunnen door de ontwikkeling van kennis, inzicht en vaardigheden een waardevolle bijdrage leveren aan zowel vaklessen als aan burgerschapsvorming. ■

Friezen in de middeleeuwen

Hoe kan het dat er zo weinig bekend is over de middeleeuwse Friezen? En waarom is er zo weinig uit die tijd bewaard gebleven over Friesland? Speciaal voor de tentoonstelling *Vrijheid, Vetes, Vagevuur* is presentator Michael Schaap op onderzoek gegaan. In de podcast, die Schaap maakte in opdracht van het Fries Museum, hoor je over de gewelddadige vetemaatschappij waarin de Friezen leefden. Maar ook het eigennuttige uiterlijk van de Friezen en de kruistochten waaraan ze fanatiek deelnamen passeren de revue. De podcast is te beluisteren via diverse podcastapps en op www.friesmuseum.nl/podcast.

Het Rampjaar: de serie

Over het Rampjaar is een serie ontwikkeld door de redactie van *Andere Tijden*. De serie onderzoekt wat er precies gebeurde in het Rampjaar en hoe het zo uit de hand kon lopen. Hans Goedkoop is de voice-over die je meeneemt in *Het Rampjaar 1672*. De serie is te zien op NPO 2 of terug te kijken op www.npostart.nl. Daarnaast worden er aangepaste versies gemaakt voor het primair en het voortgezet onderwijs. Bij de serie is ook een YouTube-serie ontwikkeld, waarin verschillende Nederlandse steden aan bod komen die een rol speelden bij het Rampjaar. Deze serie is te vinden onder de naam *Vestingverhalen*.

Byblos

Tot en met 12 maart 2023 is in het Rijksmuseum van Oudheden de tentoonstelling *Byblos* te zien. Byblos wordt de oudste havenstad van de wereld genoemd en ligt in het huidige Libanon. Objecten uit het Nationaal Museum van Beiroet, het Louvre, het British Museum en het archeologisch museum van de Amerikaanse Universiteit van Beiroet zijn te zien in Leiden. Zo kun je gouden wapens, kleurrijke kettingen van edelstenen, een Romeins mozaïek en een fraai bronzen beeld van Herakles bewonderen. Maar ook eenvoudige vishaken, ankers en kleitabletten dragen bij aan het verhaal van de antieke havenstad. Kijk voor meer informatie op www.rmo.nl.

Links: Godenbeeldje van een leeuw mens gevonden in Byblos. Gemaakt van kalksteen tussen ca. 2000 en 1600 v.Chr.

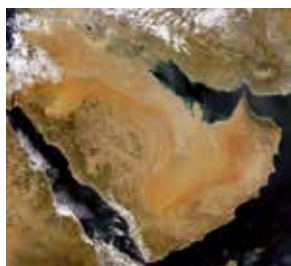

Histocrypto

Deze afbeeldingen zijn cryptische aanwijzingen. Welke historische gebeurtenis zoeken we? Stuur het antwoord voor 18 januari naar redactie@vgnkleio.nl. Vergeet niet uw adres erbij te vermelden.

1444

Het antwoord op de histocrypto uit *Kleio 6* was: de (inmiddels historische) sitcom *Friends*. Helaas heeft niemand dit geraden. Volgende keer beter!

Portretten van Amerika

Sinds de jaren zeventig legt fotografe Judith Joy Ross de gezichten van Amerikanen vast. In haar straatfotografie, met vooral aandacht voor de arbeidersklasse, zie je de Verenigde Staten door de jaren heen langskomen. Een overzichtstentoonstelling van Ross' werk is tot 26 maart 2023 te zien in het Fotomuseum Den Haag. De tentoonstelling, bestaande uit ruim honderd foto's en archiefmateriaal, ontvouwt zich chronologisch en toont de belangrijkste projecten van Ross. Het bevat ook een aanzienlijk aantal niet eerder gepubliceerde werken. Meer informatie kunt u vinden op www.fotomuseumdenhaag.nl.

Boven: Judith Joy Ross, *Zonder titel, Easton, Pennsylvanië, 1988*. Galerie Thomas Zander, Keulen.

Het volgende nummer van Kleio verschijnt op 1 februari

Michiel de Ruyter de laan uit?

Er is een Michiel de Ruyterweg, een Michiel de Ruyterstraat en zelfs een Michiel de Ruytertunnel. Zo maken onze helden nog altijd deel uit van de wereld om ons heen. Echter, die kijk op de wereld verandert continu. Niet in de laatste plaats door mensen met een andere achtergrond, andere ervaringen, een ander perspectief. Juist in de klas heb je daar mee te maken, en al helemaal bij het vak geschiedenis. Immers, geschiedenis is geen vaststaand verhaal. Het is een construct van het verleden waar je vraagtekens bij kunt zetten. En dat betekent dat er in de klas ruimte is voor twijfel, onderzoek en discussie.

Precies dat is wat Blink, een van de meest oorspronkelijke, educatieve uitgeverijen van Nederland, in het

klaslokaal wil brengen. Door de docent met de klas verbanden te laten leggen tussen het verleden en de wereld om hen heen. En in te spelen op de belevingswereld van leerlingen. Daardoor gaan ze het nut van geschiedenis zien en vooral: hoe actueel (en nuttig!) het vak eigenlijk is.

De lesmethoden van Blink zijn gebaseerd op de nieuwste wetenschappelijke inzichten, maar ook op de kennis, kunde en praktijkervaring van de docenten zelf. Van jou dus. En dat blijven we doen.

Meer weten? Scan de QR-code of ga naar blink.nl/vo

Ontdek de wereld.

Blink